

له شیعری کلاسیکی کوردیدا

حههه نوری عوههه کاکي

منندي اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

شیواز له شیعی کلاسیکی کوردیدا

نیوهی یه که می سه دهی نۆزده یه م
((له ناوچهی سلیمانی))

حه نوری عمر کاکا

مه ئبه ندی کوردۆلۆجی

هه‌ریمی کوردستان
سه‌رۆکایه‌تی ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران
مه‌ڵبه‌ندی کوردۆلۆجی

- ◆ ناوی کتێب: شێواز له شیعری کلاسیکی کوردیدا
- ◆ بابەت: لیکۆلینه‌وه له ئه‌ده‌بی کوردی
- ◆ نووسەر: هه‌مه نوری عمر کاکێ
- ◆ پیتچنین: ئاراس حسن احمد
- ◆ دیزاین و سه‌ره‌رشته‌یی چاپ: بیریار فه‌ره‌ج کاکێ
- ◆ به‌رگ: ره‌نج شوکری
- ◆ ژماره‌ی سپاردن: ۲۲۰۷ / سالی ۲۰۰۸
- ◆ چاپخانه: تیشک/ چاپی یه‌که‌م، سلێمانی
- ◆ تیراژ: ۱۰۰۰ دانه
- ◆ نرخ: ۳۰۰۰ دینار
- ◆ زنجیره: ۲۱

مه‌ڵبه‌ندی کوردۆلۆجی

نارنیشان: سلێمانی، گه‌ردی شه‌ندازیاران- گه‌ره‌ك/ ۱۰۵، کۆلان/ ۲۵، ژ. خانوو/ ۴، ژ. پۆست/ ۹۵

ته‌له‌فون: ۳۱۹۳۰۹۳ - ۳۱۹۳۱۷۵

kurdology2006@yahoo.com

ناوهڕۆك

7	پیشه کی
9-11	بهشی یه کمم / شیواز
12	شیواز و زمان
13	شیواز چیه؟
14	چه مکی شیواز
15	چه مکی نوێی شیواز
18	پیناسه ی شیواز
26	شیوازو بابته
29	شیوازی ئە دەبی
33-35	بهشی دووهم / شیوازی شیعرى کلاسیکی کوردی
35	میرنشینى ناوچه ی سلیمانی
39	دروستکردنی شاری سلیمانی
41	قوتابخانه ی شیعرى ناوچه ی سلیمانی
50	زمانی ئە دەبی یه کگرتوو
64	کاریگه ری زمان و ئە دەبیاتی نه ته وه موسولمانه دراوسێکان
65	کاریگه ری زمان و ئە دەبی عه ره بی
68	کاریگه ری زمان و ئە دەبیاتی فارسی
71	کاریگه ری زمان و ئە دەبیاتی تورکی
73	کیش و قافیه له م قوتابخانه شیعریه دا
85-87	بهشی سێهه م / شیواز له به ره ه می شیعرى نالی و سالمو کوردی
89	شیوازی شیعرى نالی
94-105	بهروردی، لیکچواندن، ره گه زده زوی
105	شیوازی شیعرى سالم
106-119	بهروردی، نالۆزی، شیوه ی هندی
120	شیوازی شیعرى کوردی
121-126	روونی، کورتپری
127	وشه و زاراوه و لیکسیکۆن
135	سه رچاوه کان
140	پوخته ی بابته به زمانی ئینگلیزی

پیشه کی

میژووی ئەدەبی هیچ نەتەویدیەك لەسەر یەك ریباز و شیوە و قوتابخانەییەکی ئەدەبی دیاریکراو نەرۆیشتوو، بەلکو لەسەرەتای پەیدا بوونی ژبانی ئەدەبەو هەر سەردەم و قوناغ و ماوەیەك گۆرانیکی ئەدەبی یان سەرھەلدان و دروست بوونی ریبازیکی ھونەری نوێ لە میژووی ئەدەبدا روویداو، دیارترین و گرنگترین قوناغی میژووی ئەدەبی کوردیش لەماوەی سەدەى نۆزدەھەمدا بوو ، ئەویش بەسەرھەلدانى بزوتنەوہیەکی ئەدەبی نوێ لە شیعری کلاسیکی کوردیدا لەسەر دەستی سێ کەلە شاعیری کورد لەناوچەى سلیمانی ، ھەر بەھۆی ئەو گۆرانی بەنەرەتی و سەرەکیەوہیە کە ئەم سەردەمە لەمیژووی ئەدەبدا لە ھەموو سەردەمەکانی تر زیاتر بۆچوون و لیکۆلینەوہی بەخۆوە بینوود ، بەلام بە گشتی زۆربەى زۆری ئەو لیکۆلینەوانەش لەچارچیوہی کلاسیزم و دیاری کردن و ناساندنی قوتابخانەى کلاسیکی و ئەو دەستورانەى لە شیعری کلاسیکیدا پیرەوہی کراوہ نەچوونەتە دەرەوہ ، زۆربەى لیکۆلینەوہکانیش لەبارەى ژبان و دیاری کردنی ھەندى لایەنى ھونەرى سەبارەت بە شاعیریکی یان چەند شاعیریکی سەر بەم قوتابخانەى بوون . بە کورتى ئەو لیکۆلینەوہو نووسینانە بەھیچ جۆریک مەودای باسەکانیان بەرەو بابەتیکی زانستى وەك شیواز نەبردوو و نەیانئوانیوہ شیوازی تاییەتى ئەم قوتابخانەى بە گشتى و شیوازی شیعری ھەریە کە لەو سێ شاعیرە بەتاییەتى دیاری بکەن.

ئەمە لەلایەك ، لەلایەكى تریشەوہ گەلى لایەنى زانستى بە گشتى لە ئەدەبى کوردیدا پشتگوێ خراوہ ، یەكێ لەو بابەتە زانستیانە شیوازە کە دەتوانین بلیین وەك لیکۆلینەوہو توێژینەوہیەکی ئەدەبى تا ئیستا کەس ئاوری لەم لایەنە نەداوہتەوہ .

ئەمانەو گیانی خزمەت کردن و ھەولدانىکی دلسۆزانە بۆ بەرھەمیکی نوێ و پیشکەشکردنی بە ئەدەبەكەمان ھانى داين بۆ ھەلبژاردنی ئەم بابەتە کە بریتىە لە ((شیواز لە شیعری کلاسیکی کوردیدا ، نیوہى یەكەمى سەدەى نۆزدەم)) تا بەو ھۆیەوہ سەرەتایەك بۆ ئەم بابەتە بکەینەوہ و بۆچوون و تیروانینیکی راست سەبارەت

له شیۆازی ئەو قوتابخانه شیعییهی لهسهردهستی نالی و سالمو کوریدا دروست بوو پیشان
 بدهین.

بەم جۆره لیكۆلینهوه کهمان بابەتی ((شیۆاز))ی بەگشتی گرتۆته خۆو بەتایبەتیش
 شیۆازی ئەو بزوتنەوه ئەدەبیە و رابەرانی.

بەپێی ئەم مەبەستانە لیكۆلینهوه کهمان له سی بەش پیکهاتووہ:
 بەشی یەكەم بەناوی (شیۆاز) بەپێی رییازی زانستی بەگشتی سەبارەت بە شیۆاز
 دوواوین و له پێوەندی زمانەوه دەسمان بە کارەکهمان کردووہ و پێوەندی نێوان زمان و
 شیۆازی دەربرپن، واتە شیۆازو زمان، چەمکی کۆن و نوێی شیۆازمان دیاری کردووہ،
 ھەرۆھا لەم بەشەدا جیاپوونەوهی بابەتی زانسی و ئەدەبی لەپرووی شیۆازوہە باس
 کراوہ و لەشیۆازی ئەدەبی دوواوین.

لەبەشی دووہمی لیكۆلینهوه کهدا له ژیر ناویشانی ((شیۆازی قوتابخانە ی شیعی
 کلاسیکی نوێی ناوچە ی سلیمانی)) . ھەولمان داوہ لەپرووی میژووپیەوه سەبارەت بەو
 سەرەدەمە و باری ژبانی شاعیران و لایەنی دەسلاتی رامیاری و ئاینی و کاریگەریمان
 لەسەر شیۆە ی خویندن لە ناوچە کهدا بدوین، بۆیە بە کورتە باسیکی میرنشینێ ناوچە ی
 سلیمانی سەر دەقی بابەتە کهمان شکاندووہ ئینجا لە چۆنپیتەتی دروست بوونی ئەو
 قوتابخانە ئەدەبیە دوواوین و سەردەم و شوینیمان لە میژووپی ئەدەبدا دیاری کردووہ.
 تایبەتی و خاسیەتەکانی شیۆازی ئەم قوتابخانە شیعییەمان بەگشتی لەپرووی
 کاریگەری زمان و ئەدەبیاتی نەتەوه ھاوسپیکانەوه پیشان داوہ. کیش و قافیەش دوا
 باسی ئەم بەشە ی پیکهیناوه.

بەشی سێیەم تایبەتە بە شیۆازی بەرھەمی شیعی ئەو سی کەلە شاعیرە، بەھۆی
 ئەوہوہ کەشیۆازی ھەر یەكە جیاوازه لەم بەشە خۆی لەخۆیدا بووہ بە سی بەشی
 بچوکەوہو لەھەر بەشیکدا شیۆازە تایبەتیەکان و خاسیەتی شیعی یەکی لەو سی
 شاعیرەمان خستۆتە روو.

بێگومان ئەو ھەول و کۆششە ی لەم لیكۆلینەوه یەدا دراوہ ھەنگاویكە بۆ بەرھەوامی
 ھەنگاوەکانی تر ھەردەم چاوەرپیتی ھەول و کۆششی دلسۆزانە ی ھەموو مامۆستاو
 ئەدەب دۆستیکی کە بەگیانی پاک و زانستیانەوه پروانیتتە ئەم ھەولەو ھینزو تینی
 زیاتری پی بەخشێ بە نامانجی خزمەت کردنیکی دلسۆزانە ی زمان و ئەدەبە کهمان.

بەشی یەكەم

شی‌واز

شیواز

سەرەتا :

پیش ئەوێ راستە و خۆ بچینه ناو باسە سەرەکیە که مان، به پێویستی دەزانین سەرەتای باسە که له خالیکی گرنگو که رەستەیی خاوی زۆر بەی زانستیە مەرۆقاییە تیه کانه و دەست پێ بکهین که ئەویش زمانە.

مرۆڤ هەر لە سەرەتای ژیا نییە و پاش ئەوێ به هۆی بزاوتن و جولانە و هێ ئەندامەکانی له شیه و، بۆ دەربرین و گوزارشت کردن له پێویستیەکانی ژیا نییە زمانێ به کارهێناوه.

زمان کلیلی گەلی ئالۆزیی ژیا نییە و دەستکەوتیکی گرنگی مەرۆقاییە تیه، هەر بۆیه به گەلی شیواز و شیوێ جۆراوجۆر پێناسە کراوه (بێگومان پێناسە ی زانایانی دەر و و زانایانی زمانە وانی و زمانە وانی و ئەندازیاری دەنگ و فەیلەسوفە کان ناشی و هک یه ک بن له بهر ئەو زمان دەیان پێناسە ی جیاوازی بۆ کراوه)¹ سەرەنجامی ئەو لیکۆلینە و توێژینە و زانستیەکانی له زانستی زماندا کراون ئەو راستیه دیاری دهکەن که زمان ئەرکیکی گرنگی گرتۆته ئەستۆ ئەویش بریتیه له گواستنه و هێ بیریک که له و بهر له میشکی که سیکدا ههیه بۆ که سانیکی دیکه (گوینگر یان خوینەر). به مه دهوتری ئەرکی زمان، ئەم ئەرکە ی زمانیش دەبێت به دوو به شه و، ههردوو به شه کهش به ناویه کدیدا چوون و تیکه لێ ، ئەم دوو به شهش ئەمانه ن :

۱. گوزارشت کردن و دەربرینی پێویستی و بهرژە و هندیەکانی ژیا نییە رۆژانه ی مرۆڤ.

۲. گوزارشت کردن و دەربرینی ههست و سۆزی مرۆڤ.

بێگومان زمان له سەرەتا و، واته یه که م جار، ئەرکی یه که میانی گرتۆته ئەستۆ، چونکه پێویستییه سەرەکیەکانی ژیا نییە سۆزو ههست دهکەون. چۆنییه تی دەربرین و گوزارشت کردن له و دوو جۆره ئەرکەش به گەلی شیوێ و جۆراوجۆر دەر دەرپریت.

¹ محمد معروف فتاح، زمانە وانی، ههولێر، ۱۹۸۷، ۴، کتیبیکی مه نهه جیه.

سەیدانی لیکۆلینەوه کەمی ئیمە دەکەوێتە بەشی دووەمی ئەرکەکانی زمانەوه واتە شیوازی دەرپرینی هەست و بیردە گوزارییه کانی مەرۆڤ دەگریتەوه. لەم بەشەشدا بەتەنیا بەرھەمی ئەدەبمان مەبەستە. زۆربەیی رەخنەگران لەوودا یە کەدەگرەنەوه کە رەگەزەکانی ئەدەب بە چوار رەگەز دیاری دەکەن کە ئەمانەن: سۆز، واتا، شیواز، ئەندێشە² لیکۆلینەوه کەمان رەگەزی شیواز دەگریتەوه لە شیعری کلاسیکی کوردیدا لە نیویدی یە کەمی سەدەیی نۆزدەم، لە ناوچەیی سلیمانی.

شیواز و زمان

کەرەسەیی تووێژینەوه و لیکۆلینەوه شیوازگەرییه کان بریتیه لە وشە و زاراو و رستە. لە لیکۆلینەوه و شیکردنەوهی بەرھەمی شیعری شاعیرێک یا بەرھەمی سەرەدەمیکی دیاریکراودا دەبێ زمان و مامەڵە کردن لە گەڵ وشە و زاراوه کاندایا چۆنییهتی دارشتیان بکریت بە بنەما و تەوهری لیکۆلینەوه. بۆیە پێویستە لە لایەنە ریزمانییه کان و واتا و ئامانجی ئەو لایەنە ریزمانییانە بکۆلینەوه³. چونکە لایەنە ریزمانییه کانی رستەکان لە پیکهاتنی زمانەوانی دەکۆلێتەوه و ئەنجامە کەشی هەولێ تیگەیشتنی پەيوەندییه لۆژیکیه کان و دەستورە زمانییه کان دەدات کە ئەو رستانەیان لەسەر بنیاد نراون، دیسان زۆربەیی کات و اتاکان لە ژێر کاریگەری سروشتی ریکخستنێ بیرە ناوەرۆکیه کاندایا کە بەشیوہیەکی زیاتر، یان باشتر بلێین، بەچەند شیوازیکی جیا جیا دەرەبەرپرین و گوزارشتیان لێ دەکریت. بێر بەتەنیا ناتوانی گوزارشت لە واتا و مەبەستەکان بکات کە لە لایە هەلگری ئەو بیرە هەیه، دەبیت ئاوێتە و تیکە لاوی زمانێک بێت و لەشیوازیکی لەبار و گونجاودا دەرپریت، یە کێک لە بنەماکانی رەخنەسازی ئەوہیە لە رەوانبێژیدا جیاوازی لە نێوان بابەت و ریباز، ریبچکە، ریبگادا بکری، یان ئەو وتە و قسەیهی دەبێژری لە گەڵ چۆنییهتی ئاراستە کردن و گو کردنی

² احمد امين، النقد الادبي، مجلد 1-2، بيروت، 1967، ص 38.

³ وشەیی ریزمان لە زانستی زماندا واتایهکی جیاوازی هەیه، جگە لەو واتایهیی بەمانای ریزمان (grammer) دیت، بەلام لێرەدا بە مەبەستی ئەو یاسایانەیه کە دەسفی زمان دەکات وەک چۆنە بوو

شیوہیە و دەسفی رستە دەکات و سەر بەزانستی زمانی و دەسفی Discriptive linguistics

ئەو وتەو بیژەیه. ئەم کارەش بەزۆری بەشیوەی خوازە (مجاز) دەکری، باوترین جوۆری خوازەش ئەو وتەیهیه که دەلی: (زمان بەرگی بیرە) 4. شیوەی ئەم بیرە بێنینه پیش چاوی خۆمان، که پیش ئەوەی لە زار بێتە دەرەوہ پاشان بە چ تەرزی جلاو بەرگی زمانی بۆ دەدوریت و بەبەریدا دەکری. گراهم هوف ئەم مەبەستە بەهینانەوہی پارچەیه که لە پیشەکی چامەکی (درایدن) روون کردۆتەوہ که بەناوی (سالی سەیرو سەمەرە) یان (سالی سەرسورپهینەر = العام العجیب) هەوہیه. که تیادا دەلی (یەکهەم بەختیاری شاعیر ئەوہیه که بیریک لە خەیاالی خۆیدا دەدۆزیتەوہ، بەختیاری دووہم لەوینە کیشان و دیاری کردنی ئەو بیرەدایە (وەرگرتن و دارشتنی ئەو بیرە) سییه میشیان لە ناشکراکردن و دەرپریندایە، یان لە هونەری پۆشاک و ئارایشت کردنی ئەو بیرەدایە که ئەم واتە شاعیر بە وشەیی گونجاوی بێدەنگ و واتادار دەپارزینیتەوہ⁵ بەپیی ئەم تیۆرە ییە بە ئاسانی دەتوانین شیواز دیاری بکهین و بزاین شیواز کامەیانە ؟ زمان جلاو بەرگی بیرە... ، شیوازی چۆنییەتی تان و پۆو چین و دروونی تایبەتی ئەو جلاو بەرگەیه.

شیواز چیه ؟

وشەیی شیواز - Style - زاراوہیهکی کۆنە لەسەرەتای سەرھەلدانی بیرە ئەدەبیه کانهوہ سەری هەلداوہ، لە وشەیی (Stylus) ی گریکه لاتینییهوہ هاتووہ. ستیلۆس لەزمانی یۆنانیدا بەئالەتیک دەوترا یان تیغیکی مەعدەنی یان داریک یان پارچە عاجی که لە کۆندا وەک شیوەی قەلەم دروست دەکرا و لەسەر پارچە مۆمیک یان پانکراوہ نووسین و وینەیان پێدەکیشا⁶. لەزمان و ئەدەبی عەرەبیدا (ئوسلوب) بەواتا مەبەستی ریکگا، ریزەو، ریکچکە، ریباز، . . . هتد (الطريقة، المنوال، الجهة، المذهب، القالب)⁷ بەکار هاتووہ.

⁴ گراهم هاف، السلوب و الاسلوبية، ترجمة كاظم سعدالدين، بغداد، ١٩٨٥، ص ٢٠.

⁵ سەرچاوەی پيشوو، ص ٢٠.

⁶ محمد تقی بهار (ملك الشعراء)، سبک شناسی، تاریخ تطور نثر فارسی، جلد اول، چاپ دووم ١٣٣٧، ص د.

⁷ لسان العرب، (سلب).

له زمانى كوردیدا بهواتای ریگا، ریباز، رپره و شیوه و خوورده وشت و ههلسوکهوت، ههچهنده وکو بابهتیکی ئەدەب بەکارنه هاتوو له لیكۆلینهوه و نووسیندا، بەلام بەگشتی به و اتایانهی سهروهه رۆیشتوو.

له زمان و ئەدەبی فارسیدا به (سبک) ناوبراوه، سبک له زاراهى ئەدەبیدا بریتیه له ریبازیکی تاییهتی بۆ تیگه‌یشتن و تیگه‌یاندن به هۆی رستهی له بارو گونجاو ههلبژاردنی وشه و شیوهی توژیینهوهیهکی تاییهتی بۆ تیگه‌یاندن خۆینهەر 8. بهگشتی شیواز له بابته ئەدەبیهکاندا بۆ دهربرین و گوزارشت کردن و چۆنییهتی گه‌یاندن بیرو مه‌بهستی یا چۆنییهتی دووان و قسه‌کردن یا نووسین به کار هاتوو، جگه له مه له بابتهتی زانستیشدا زاناکان (شیواز) به کار دینن بۆ ریبازی لیكۆلینهوهی زانستی.

چه‌مکی شیواز

1. چه‌مکی کۆنی شیواز :

شیواز چه‌مک و مه‌فهومیکی کۆنی ههیه، له سه‌ره‌تاوه به‌گه‌لی واتاو مه‌به‌ست به کار هاتوو، له‌لای گریکه‌کان چه‌مکی شیواز زیاتر په‌یوه‌ندی به‌بابتهتی زانستی ره‌وانبێژییهوه هه‌بووه تا هونه‌ری شیعر، هه‌یج هۆیه‌کی دیارو تاییه‌تیش نه‌بووه بۆ ئەم دانه‌پال ره‌وانبێژییهش ته‌نیا ئەوه‌نه‌بی که شیوازیان به‌به‌شیک له هونه‌ری قایل پی کردن (اقناع) زانیوو⁹. له‌به‌ر ئەم هۆیه به‌گشتی باسکردنی شیواز له‌گه‌ل بابتهتی دواندن (خطابه‌) دا هاتوو. ئەرسته‌ۆ له وتاری سییه‌م و هه‌شته‌م، بنچینه‌کانی دواندن کۆنتیلیان له‌بابتهت ره‌وانبێژی ده‌لی (له‌دواندا ده‌بی ئاگاداری ئەمانه بین : یه‌که‌م هۆکارو که‌ره‌سته‌کانی قایل پی کردن، دووه‌م شیواز یان ئەو زمانه‌ی که به‌کاردی، سییه‌م ریک‌خستنی وته‌کان)¹⁰. ره‌وانبێژی کۆن جیاوازی له نیوان بابته‌ته‌کانی هونه‌ری دواندندا

⁸ سبک شناسی، جلد اول، ص د.

⁹ الاسلوب و الاسلوبیه، ص ۱۹.

¹⁰ د. محمد غنیمی هلال، النقد الادبی الحدیث، بیروت، ۱۹۷۳، ص ۱۱۷.

کردووو هەر بابەتەو جۆره شیوازینکی تایبەت و جودای بۆ دیاری کردووو. هەر بابەتەو وشە و زاراوێهەکی تایبەتی خۆی هەیه و جیاوازه له بابەتینکی دیکه¹¹. بجوم فیلد له وتاری (سیماکانی زمانهوانی له زانستدا) دهلی (دیاردیههکی دراو و باوهریبیکراوی زمانهوانی ئەوهیه که ئەگەر شیوهی دەربرینهکان جیاواز بوون، هەمیشە واتاکانیش جیاواز دەبن¹². ئەگەرچی واتاو مەبەستی شیواز له کۆندا تهنیا له چوارچێوهی دواندنو هونەرە رهوانبێژیەکاندا بوون، بەلام لهویشدا بینگومان هەر بابەتەو بهپیی جۆرو شیوهی خۆی جۆره شیوازینکی تایبەتی هەبووه تهنانهت له گفتوگۆی رۆژانهشدا هەر بابەتەو شیوهی دەربرینکی تایبەتی هەیه، هەر لهو سەرەتاییهوه بووه تینگه‌یشتن و بۆچوونهکان بهرامبەر به شیواز وهک هەموو بابەتینکی تری ئەدهب و زانست گەشەیی کردووو لهو چوارچێوهیه دەرچوووه بۆ واتاو چه‌مکیکی نوی هەنگاوی ناوه.

٢. چه‌مکی نویی شیواز:

له‌ماوهی سەدهی رابردوویدا لیکۆلینەوهو دراستی زمانو ئەدهب به جۆریک پەرهی سەندووو و گەشەیی کردووو تا رادهیهک گەیشتۆته پلهیهکی بالا له هەندی توێژینهوهو لیکۆلینەوهی زامانهوانیدا.

میژووی زانستی زمانهوانی زنجیرهیهک له هەولۆ تیکۆشانی ئەو زانایانه‌مان بۆ ده‌خاته روو که هەندیکیان له‌پاش لیکۆلینەوه‌کانیان ده‌گه‌رانه‌وه سەر به‌ره‌مه‌کانیان و ئالۆ گۆری نوییان تیندا ده‌کردو که‌مو کورتیه‌کانیان ته‌واو ده‌کرد، به‌مه‌گه‌شەیان به‌ که‌رتە جیا‌جیا‌کانی ئەم زانسته‌ ده‌داو به‌ره‌و پیشیان ده‌برد. له ئەنجامی ئەم هەموو لیکۆلینەوانه‌دا هەر زانایه‌ک قوتابخانه و ریبازینکی زانستی زمانهوانی بنیاد دهنه‌، بۆ نمونه قوتابخانه‌ی (بجومفیلد) قوتابخانه‌ی جۆمسیکی Noam Chomsky¹³.

¹¹ پروانه ل ١٧ ی ئەم کتێبه.

¹² الاسلوب و الاسلوبیه، ص ٢٠.

¹³ (بجوم فیلد) Loenard Bloomfield (١٨٨٧-١٩٤٩) یه‌کیکه له‌ زاناکانی زانستی زمانهوانی

له‌ ئەمریکا.

له سه‌رده‌تای شه‌سته‌کانه‌وه ، شۆرش و گۆرانیك به‌سه‌ر زمانه‌وانیدا هات له شه‌نجامی
 شه‌و گۆرانه‌دا قوتابجانه‌یه‌ك هاته‌ کایه‌وه، به‌ناوی (قوتابجانه‌ی ده‌رکدن و گواسته‌وه =
 المدرسه‌ التحویلیه - التولیدیة Transformational Genevatiove) 14 واته
 پله‌ی ئیلتیزام و به‌ستنه‌وه‌ی ده‌ربرینه‌ زمانیه‌کان به‌ یاسا ریزمانیه‌کانه‌وه. هه‌روه‌ها
 چۆمسه‌کی له‌باره‌ی (پله‌ی ریزمانی)یه‌وه کاریگه‌ریه‌کی گرنگی هه‌بووه له‌سه‌ر
 لیکۆلینه‌وه‌کانی زمانی شه‌ده‌بی و هه‌روه‌ها له‌سه‌ر لیکۆلینه‌وه‌ی شیوازو زمان، یان
 شیواز له‌ زماندا (Style in Language) 15. به‌پیتی شه‌م بیرانه‌ی چۆمسه‌کی بۆمان
 ده‌رده‌که‌وه‌ی که شه‌م ده‌ربرین و گوزارشتانه له‌ چوارچێوه‌ی شه‌ده‌بدایه‌ و له‌ناو شه‌ده‌ب ناچنه
 ده‌روه، له‌به‌ر شه‌وه له‌ راستیدا چۆمسه‌کی له‌ هه‌ندێ لایه‌نه‌وه له‌ ده‌ربرینی شه‌ده‌بیه‌وه
 نزیك ده‌بیتته‌وه 16.

دوا به‌دوای شه‌مان پێویسته‌ سه‌رنج به‌دین له‌ تازه‌ترین گه‌شه‌ی زمانه‌وانی، له‌لای
 لیکۆله‌روه‌وه‌ و زاناکانی به‌ریتانیا به‌تایبه‌ت له‌ لیکۆلینه‌وه‌وه توێژینه‌وه‌ی دانه‌کانی زماندا
 هه‌روه‌ها له‌ لیکۆلینه‌وه‌ی (گونجاندن و یه‌کخستنی وشه‌کان = توافقیه‌ المفردات =
 Collocations) 17.

شه‌م نمونه‌یه‌ی خواره‌وه له‌ ریکخستن و ریزکردنی وشه‌کاندا، گونجاندن و جووت بوون
 نیشان ده‌دات هه‌روه‌ها جیاوازی ریکخسته‌که‌ش جیاوازیه له‌ واتادا .
 نمونه:

١. پیاوی درێژ

دیواری به‌رز

(چومسه‌کی) (Noam Chomsky) زانای زمانه‌وانی هاوچه‌رخ گرنگی به‌گه‌لی لایه‌ن داوه، زمانه‌وانی

خسته ژێر تیشکی لۆژیک و فه‌لسه‌فه.

14 روجر فاولر، نظریه‌ اللسانیات و دراسة‌ الادب، ترجمه‌ د. سلمان الواسطی، الثقافة‌ الاجنبیة، العدد الاول،

السنة‌ الثانيه‌، ١٩٨٢، ص ٨٣.

15 سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٨٣.

16 سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٨٤-٨٥.

17 روجر فاولر، نظریه‌ اللسانیات و دراسة‌ الادب، ترجمه‌ د. سلمان الواسطی، الثقافة‌ الاجنبیة، العدد الاول،

السنة‌ الثانيه‌، ١٩٨٢، ص ٨٣.

٢. پیاوی بهرز

دیواری درێژ

ئاوه‌لناوی دارپێژراو بهرز له یه‌که‌مدا مه‌به‌ست سیفه‌تی بڵندی و به‌رزیه‌ی بۆ ده‌رخراوه‌که (وه‌سف‌کراوه‌که)، نه‌گه‌ر ئاوه‌لناوی به‌رزمان له جی‌گای درێژ دانا ئه‌وکاته تاییه‌تی و ره‌وش‌تییکی تری (پیاو)ه‌که ده‌رده‌خات. هه‌روه‌ها (درێژ) بۆ ده‌رخستنی (دیوار) شیوه‌یه‌کی تر ده‌دات به‌دیواره‌که (پیاوی بهرز) به‌واتای شوین و پله‌و پایه‌ی بهرز (مه‌رته‌به) دێ له‌ناو کۆمه‌ڵدا نه‌ک بالای به‌رزو درێژ. وه‌کو تانه‌و تو‌ناغیش به‌کار‌دێ. دیواری درێژ به‌واتای به‌باری درێژیدا درێژه‌ واته‌ ئاسۆیی نه‌ک ستونی. لێره‌دا ئاوه‌لناوه‌کان تاییه‌تییتی (اتجاه) وه‌رده‌گرن.

ئهم جۆره لیکۆلینه‌وه‌و گه‌شه‌کردنه‌ بووه‌ هۆی لابردنی هه‌ندی پهرده‌و تارمایی له‌سه‌ر رووی رێژمان له‌کاتی ورد بوونه‌وه‌و وه‌سف کردنی ده‌رپینه‌ زمانیه‌کاندا. به‌هۆی ئهم جۆره لیکۆلینه‌وه‌و چه‌مکی نویی شیواز له‌به‌ره‌مه‌ ئه‌ده‌بیه‌کاندا هاته‌کایه‌وه‌، تو‌وێژینه‌وه‌و تیروانینی شیوازگه‌ریانه‌ سه‌ریان بۆ به‌ره‌می شیعو ئه‌ده‌ب کیشا. (شیواز به‌کاره‌ینانیکی دینامیکی خودیه‌ وه‌ک ئه‌وه‌ وایه‌ زمان کۆمه‌له‌ بارکه‌یه‌کی له‌یه‌ک بچراو‌ییت و شیوازی کارلێکردنیان له‌نیواندا په‌یدا بکات، ئهم کارلێکردنه‌ وه‌ک کارلێکردنی که‌ره‌سه‌ کیمیاویه‌کان وایه‌)¹⁸.

له‌ ئه‌نجامی بۆچوون و رای ئه‌و ره‌خنه‌گر و لیکۆله‌ره‌وانه‌ی له‌مه‌ر ئهم باب‌ه‌ته‌وه‌ به‌ره‌می نوی و هه‌لسه‌نگاندن و شیکردنه‌وه‌ی زمانه‌وانیان له‌سه‌ر به‌ره‌می شاعیراندا ده‌کرد، واتا چه‌مکی شیوازیان له‌روانگه‌ی زمان و وشه‌ و زاواوه‌کانه‌وه‌ روون ده‌کرده‌وه‌ و له‌ چۆنیه‌تی ریک‌خست و دارشتنی ئه‌و وشانه‌وه‌ سه‌یری به‌ره‌می ئه‌ده‌بیه‌کان ده‌کرد، به‌لای ئیمه‌شه‌وه‌ له‌گه‌ڵ ئه‌و تاییه‌تیه‌ی شیوازا له‌ رووی وشه‌ و زمانه‌وانیه‌وه‌، هونه‌ره‌ ره‌وانبێژیه‌کان له‌تواناوه‌ ده‌سه‌لاتی شاعیردا ره‌نگ و خاسیه‌تی تاییه‌تییتی شیوازی شاعیر ده‌کیشن. چونکه‌ شیواز لای شاعیر یان نووسه‌ر له‌ ئه‌نجامی ته‌قینه‌وه‌ی ئه‌و وزه‌ په‌نگ

¹⁸ د. السلام المسدی، الاسلوبیة و النقد الادبی، مجلة الثقافة الاجنبیة، العدد الاول، السنة الثانيه، ١٩٨٢،

دوووه دهی که له دوو توویی زماندا خۆی هشارداوه و له دنیای گریمان و وای دابنێن قوتار دهبی و سهرده کیشی بۆ گیتی بهرفراوانی زمان و ئهدهب.

پیناسه‌ی شیواز

کورته باسیکی هه‌ندی له وه‌ولانه‌ی له‌وه‌وه‌ر دراون زۆربه‌ی لی‌کۆلینه‌وه‌و باسه‌ زانسته‌یه‌کان له‌به‌ر ئه‌وه‌ی که سنوری باسه‌کانیان دیاری کراوه‌ به‌رجه‌سته و ئاشکرایه‌، پێش هه‌موو شتی‌ک پینایه‌ بۆ سه‌ر باسی بابته‌که‌یان داده‌نێن و گه‌لی پیناسه‌ی جو‌راو جو‌ر بۆ بابته‌که‌یان داده‌نێن، به‌لام (شیواز) دژی هه‌موو پیناسه‌ و شی کردنه‌وه‌یه‌کی ته‌قلیدی ده‌وه‌ستی.

(ریمی دی گۆرۆنت وایه‌ بۆ مه‌سه‌له‌ی شیواز ده‌چی . . . و ده‌لی پیناسه‌ کردنی شیواز وه‌کو ئه‌وه‌ وایه‌ فه‌رده‌یه‌ک ئارد بجه‌ینه‌ ناو موسته‌یله‌یه‌کی دروومانه‌وه)¹⁹. به‌لام ئیمه‌ لی‌رده‌دا وه‌ک ری‌بازیکی لی‌کۆلینه‌وه‌ی زانسته‌یانه‌ له‌پاش ئه‌م پیناسه‌یه‌ چونکه‌ به‌ گرنگی ده‌زانی دینه‌ سه‌ر هه‌ندی له‌وه‌ پیناسه‌ و باسه‌یه‌ی که له‌بابته‌ شیوازوه‌ کراوه‌.

له‌ فه‌ره‌ه‌نگی ئه‌ده‌بی J.A.Cuddon دا به‌م شیوه‌یه‌ له‌ شیواز دو‌واون : شیواز، ری‌بازیکی دیاری‌کراوی ده‌رپرینه‌ چ له‌ په‌خشان و چ له‌ شیعردا، واته‌ نووسه‌ریکی دیاری‌کراو چۆن شته‌کانی خۆی راده‌گه‌یه‌نی، چۆن ئه‌و زا‌راوانه‌ی ده‌رده‌بری. شیکردنه‌وه‌و هه‌لسه‌نگاندنی شیوازی نووسه‌ریک یان وردبوونه‌وه‌ له‌ چۆنیته‌ی هه‌لبژاردنی وشه‌کانی یان ده‌سته‌واژه‌کانی جگه‌ له‌ که‌ره‌سته‌کانی جوانکاری و ره‌وانبیژی . . . بۆ نمونه‌ خوازه‌ و لی‌کچوون یان شیوه‌ی چۆنییه‌تی دا‌رشتنی رسته‌کان ئاخۆ جوان و توکمه‌و ناسکن یان فش و فۆل و بی رۆحن جگه‌ له‌ شیوازی په‌ره‌گرافه‌کان له‌راسته‌یدا هه‌موو دیارده‌ و ده‌سته‌واژه‌یه‌کی به‌رجه‌سته‌ی زمان ده‌گرێته‌وه‌ که‌ نووسه‌ر به‌کاری ده‌هی‌نی.²⁰

J.A Cuddon, A Dictionary of Literary Terms, (London: Andre Deutsch, 1977) P.647¹⁹

J.A Cuddon, A Dictionary of Literary Terms, (London: Andre Deutsch, 1977) P647²⁰

کۆنترین سه‌رچاوه‌ی عه‌ره‌بی که له‌م بابه‌ته دوايێت (موقه‌دیمه‌ی) ئین خه‌لدوونه. به‌م شیوه‌یه باسی شیواز ده‌کات : (شیواز بریتیه له‌و مه‌کووکه‌ی رسته‌ی پی ده‌ته‌نری، یاخود ئه‌و قابله‌ی که تیی ده‌کری، ئه‌مه‌ په‌یوه‌ندی به‌ قسه‌وه نییه که مه‌به‌ستی ئه‌سلی مانایه، چونکه ئه‌مه‌یان کاری ئیعرابه، هه‌روه‌ها مه‌به‌ستی ته‌واوی ماناش نییه، که له‌ خاسیه‌ته‌کانی ته‌رکیبه ئه‌مه‌ش کاری ره‌وانیژی و ره‌وانکاریه، هه‌روه‌ها په‌یوه‌ندی به‌ کیش و قافیه‌شه‌وه نییه که ئه‌مه‌ش کاری عه‌روزه. ئه‌م سی زانسته له‌م هونه‌ری شیعریه ده‌چیته ده‌روه، به‌لکه ئه‌مه ده‌گه‌رپته‌وه بۆ وینه‌ی بیری (الصورة الذهبية)ی رسته، که له‌ وشه‌یه کیتیه‌کی دروست کردووه، ئه‌مه له‌گه‌ڵ ته‌رکیبی تایه‌تی ریک ده‌که‌وی. بیری ئه‌و وینه‌یه له‌ که‌س و تاکه‌کانی رسته وه‌رده‌گری له‌ خه‌یالی ده‌کا (واته‌ دایده‌ریژی) وه‌ک قالب یا مه‌کووک ئینجا رسته‌ی راست له‌ عه‌ره‌ب وه‌رده‌گری و ره‌چاوی ئیعراب و روونیژی ده‌کا. هه‌مووی له‌وه‌دا ریز ده‌کا وه‌ک ئه‌وه‌ی به‌نا له‌گه‌ڵ قابلی ده‌کا، تا قابله‌که‌ پر ده‌بی به‌ رسته‌ی پیویست که مه‌به‌ستی قسه‌ دینیتیه‌ دی به‌شیوه‌یه‌کی راست که له‌گه‌ڵ توانای زامانی عه‌ره‌بیدا بگۆجی. هه‌موو هونه‌ریکی قسه‌ شیوازیکی تایه‌تی خۆی هه‌یه.²¹

له‌و ده‌قه‌ی سه‌ره‌وه‌دا ده‌توانین سی خالی سه‌ره‌کی گرنه‌گ ده‌ستیشان بکه‌ین :

١. دوولایه‌نی له‌ پیکهاتنی شیوازا جودا کردۆته‌وه، ئه‌ویش زانست که بریتیه له‌ ریزمان و ره‌وانیژی و عه‌روز ئه‌مانه له‌ ریکخستنی وته‌کاندا به‌که‌لکمان دیت، لایه‌نی دووه‌م لایه‌نه هونه‌ریه‌که‌یه که شیوه‌ی دارشتنی شیواز ده‌گریته‌وه.

٢. شیواز له‌ ئه‌سلدا وینه‌ی بیرییه، بیری ئه‌و وینه‌یه له‌ که‌س و تاکه‌کانی رسته‌وه وه‌رده‌گیری و دایده‌ریژی.

٣. ئه‌م وینه‌ی بیرییه که بنه‌مای سه‌ره‌کی شیوازه رسته‌یه‌کی سه‌ره‌خۆیان واتایه‌کی دیاریکراو نییه، به‌لکه‌و ریکگایه‌که له‌ ریکگایه‌کانی ده‌رپرین که قسه‌که‌ر یان نووسه‌ر ده‌یگری. عه‌بدول قاهری جورجانی له‌مه‌ر شیوازه‌وه ده‌لی : (شیوه‌ی نووسین ، یا شیوه‌ی ئینشا، یا شیوه‌ی هه‌لبژاردنی وشه‌و ریکخستنی وشه‌یه بۆ ده‌رپرینی مانا بۆ

²¹ مقدمه ابن خلدون، القايره، ١٣٢٢هـ، ص٣٢٦-٣٢٧.

مه‌به‌ستی روون کردنه‌وه و کارتیکردن یاخود جوړه ریک‌خستنیکی نه‌زم (هه‌لبه‌ست = هۆنراوه) ریگه‌ی دانانییه‌تی²².

ئه‌حمده‌د شایب ئەم پیناسه‌یه‌ی سه‌ره‌وه‌ی به‌چاک‌داناوه‌بو شێوازی ئەده‌بی به‌واتایه‌کی گشتی، به‌لام‌بو پیناسه‌ی گشتی شێواز ده‌لی: (ریگای ده‌برپینه) چونکه‌ئەم پیناسه‌یه‌ گشتیه‌ و هه‌موو زانست و هونه‌ره‌کانیش ده‌گریت‌ه‌وه، هه‌ریه‌که‌یان ریگاو ریبازیکی تایه‌تی هه‌یه‌ بو‌ده‌برپین، که‌هونه‌رمه‌ندان په‌یره‌وی ده‌که‌ن و‌شاره‌زایان تیدا‌هه‌یه، وشه‌و که‌ره‌سته‌کان و‌هۆکاریه‌ به‌ره‌مه‌ینه‌ره‌کان و‌شێوه‌کانی له‌ئا‌وازو ره‌نگ‌و که‌ره‌سته‌ی هونه‌ری به‌کار‌دینن و‌ده‌یان‌که‌ن به‌ری‌ره‌و و‌ریباز‌بو‌ده‌برپینه‌کانیان. هه‌روه‌ها‌زانا‌کانیش له‌ریبازی لیک‌کۆلینه‌وه‌ی باسه‌زانسته‌یه‌کاندا ره‌مز و‌هیمای تایه‌ت به‌زانسته‌کانیا‌نه‌وه‌به‌کار‌دینن‌بو‌ده‌برپینی زانیاریه‌کانیان²³. شیخ‌نوری شیخ‌سالح به‌یه‌که‌م که‌س داده‌نری له‌ئا‌و نووسه‌ره‌کو‌رده‌کاندا که‌باسی ئەم‌لايه‌نه‌ی ئەده‌بی کرد‌بی بو‌پیناسه‌ی شێواز ده‌لی: (ئوسلوب به‌ئو‌ته‌رزی مه‌خسوسه‌ی به‌یانیه‌ ده‌لین که‌هه‌ر خه‌تیبه‌یک یاخود هه‌ر موحه‌رریک‌ئوه‌وی له‌ده‌ماغیا‌یه‌تی ئیفا‌ده‌ی ئەکات، هه‌موو خه‌تیبه‌یک مالیکه‌ی ته‌رزیکی مه‌خسوسه‌ی به‌یا‌نه)²⁴.

لێ‌ره‌دا شیخ‌نوری شێواز به‌ته‌رزی ده‌برپینی ئەدیبه‌ داده‌نی و‌زیاتر شێواز به‌که‌سایه‌تی ئەدیبه‌وه‌ده‌به‌ستیه‌وه.

گومان له‌وه‌دا نییه‌ که‌ئەم‌پیناسه‌ و‌لێ‌دوانه‌له‌باسیکی وا‌زانستی وه‌ک‌شێواز به‌تایه‌ت له‌وکات و‌سه‌رده‌مه‌دا سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌م هه‌نگاو‌یکه‌ی زانسته‌یه‌له‌میژووی ئەده‌بی کو‌ردیدا و‌ئا‌وردانه‌وه‌یه‌که‌له‌م‌جوړه‌زانسته‌ و‌سه‌ره‌تای ده‌ست‌پێ‌کردنی ره‌خنه‌ی ئەده‌بییه، چونکه‌له‌وه‌و به‌ر‌هیچ‌سه‌رچاوه‌یه‌کی کو‌ردیمان ده‌ست‌ناکه‌وی که‌باسی شێوازی کرد‌بی.

بینگومان شیخ‌نوری ئەم‌وتاران‌ه‌ی له‌ئەنجامی خویندنه‌وه‌یه‌کی قوول و‌که‌لک‌وه‌رگرتن له‌هه‌ندی سه‌رچاوه‌و کتیبی ئەده‌بییه‌وه‌وه‌رگرتووه. خو‌شی‌دان‌به‌م‌راسته‌یدا

²² عبدالقاهر‌المرجانی، دلالت‌الاعجاز، بیروت، ۱۹۷۸، ص‌۳۶۱.

²³ أحمد‌شایب، الاسلوب، ط‌السادة، القا‌ره، ۱۹۶۶، ص‌۴۴-۴۵.

²⁴ م. نوری، ادبیات‌کو‌ردی، اسلوب‌چی، ژیان، ذ. ۴، ت‌۲، ۱۹۲۶.

دنی له وتاریکیدا دهلی : له به عزی کتیبی ئە دە بیە دا ئوسلوب باعتبار . . . هتد²⁵. بەلام ئەو سەرچاوانە ی دیاری نە کردوو ه کە لە بەر دە ستیان بوون و ناوی ئەو بە عزه کتیبە ی نە هیناوه . د. کامیل بە سیر رای وایه کە سەرچاوه گە لیکی عەرە بی لە بەر دە ستایه²⁶ بە لگە شی بو راکه ی ئە وه یه کە زۆر بە ی ناو نیشانی با سه کان لە بابە تی عیلمی مه عانی عەرە بیدا باسکراون، ههروهها دهلی شیخ نوری هه میشه باسی وه رگیاو له ره وان بیژی و فه ساحه ی عەرە بی به چه شنیک ی وشه یی تو مار نا کات، بە لکو گیانیکی تازه ده کا به به رید²⁷. ئیمه وای به راست ده زانین کە ئەو کتیبە ئە دە بیانه بریتی بوون له کتیبی مه نه هجی کە له قوتا بخانه ی عوسمانییه کاندای خوینراون، له گە ل چه ند کتیبیکی ئە دە بی تورکی عوسمانی کە شیخ نوری خویندویه تیه وه و کاریگه ری هه بووه له سه ر رو شنبیری شیخ نوری و به شیوه یه کی زانستیانە کە لکی لی وه رگرتوون و به شیوازی خو ی سەر له نو ی دا پرشتۆ ته وه و له شیوه ی چه ند وتاریکی ئە دە بیدا بلاوی کردوو نه ته وه . ئە مه ئە وه نا گه یه نی کە ئە و وتاران ه وه رگیا رانی کوتومتی ئە و کتیبه عوسمانیانه بن، ههروهها داهینانیکی نویش نییه له لایه ن شیخ نوری هه، بە لکو داده نری به به ره مه میکی نو یی ئە دە بی کوردی له ژیر کاریگه ری رو شنبیری باوی ئە و سه رده مه، ئە م بو چوو نه نرخی به ره مه کە و پله ی به توانایی و کارامه یی خا وه نه کە ی ده رده خا و خو ی کاریکی نو ی و زانستیانیه کە به و شیوه یه توانیویه تی ئە و به ره مه کە سه ر به ره خنه ی ئە دە بین بی نیتته به ره م.

عەزیز گەردی بەم شیوهیە باسی شیوازی نووسین دەکا : (شیوازی نووسین بریسته لهو ری و شوین و رەنگ و روخساره ی که نووسەر له نووسیندا ههیهتی . ئەویش جوړی بیرکردنه وه و ههست و نهست و سوژ و گوداز و وشه بازی و دا پرشتنیک ی وشه و هه رشتیک ی دی ده گریتته وه که په یوه ندی به نووسەر و نووسینه که یه وه هه بی)²⁸، عەزیز گەردی له بهرگی سییه می ئە و نووسینه یدا له ژیر ناو نیشانی (شیوازی نووسین،

²⁵ م. نوری، ادبیات کوردی، اسلوب چیه، ژیان، ٤، ٢، ١٩٢٦.

²⁶ د. کامل حسن عزیز البصیر، شیخ نوری صالح له کوړی لیکۆلینه وه ی وێژیه ی و ره خنه سازیدا، به غدا، ١٩٨٠، ٧٣.

²⁷ سەرچاوه ی پیشوو، ٧٣.

²⁸ عەزیز گەردی، ره وان بیژی له ئە دە بی کوردیدا، بهرگی سییه م، سلیمانی، ١٩٧٩، ٩.

بەبەر و دارشتن²⁹، ئەم زانستە بەبەشی یەكەم لە چوار بەشی (واتاناسی) دادەنێ، لەگەڵ ئەوەی ئەم سێ بەرگەى رەوانبێژی لە ئەدەبى كوردیدا بە بەرھەمھێكى رەوانبێژی بەكەلك دادەنرێ و بەگشتى باسى رەوانبێژی دەكا. بەلام ئەدەبوو زانستى شیواز بەشێك لە چوار بەشى یەكی لە زانستەكانى رەوانبێژی لەقەڵەم بدات، چونكە شیواز خۆى زانستییكە و بەلای ئێمەشەووە وەك ئەحمەد ئەمین دەلی (بەكێكە لە چوار رەگەزەكەى ئەدەب)³⁰. بەپێى بۆچوونى ئێمە نووسەر و شاعیران بۆ ئەوەى شیوازی دەربەرینەكانیان چاك و رازاووە و كاریگەر بکەن و لەگەڵ ئەوەشدا تاییبەتمەندى و جۆرە جیاوازیەكى پێوە دیاری بۆ پەنایان بردۆتە بەر بەكارھێنانى لایەنە رەوانبێژیەكان لەلایەكى دیکەووە عمزیز گەردى لە رەوانبێژی بەرگی سێبەمدا (ناشكرایی) و (بەھێزى) و (جوانى) بەسێفەتەكانى شیوازی نووسین دادەنێ³¹، كەچى لە شىكردنەوھیاندا بەرگەز و تەنانەت بە رەگەزى بنچینەى شیوازیان لەقەڵەم دەدا³².

ئەم تىكەلى و جیاوازیانە و ھەندى لایەنى تری ھونەرى كە لە نووسینى ئەم بەرھەمەى گەردیدا بەكار نەھاتوووە وا لە خوینەر دەكا كە وتە و بۆچوونەكانى (گەردى) لەگەڵ سەرچاووە و بنەما زانستییەكانى رەوانبێژی بە زەحمەت لە یەكدى جودا بکاتەووە.

دڵشاد على لە نامەى ماجستیرەكەیدا (بنیاتی ھەلبەست لە ھۆنراوێ كوردیدا)، لەباسى ریبازەكانى شىكردنەوھى بنیاتی ھەلبەستدا وەك یەكی لە ریبازەكانى شىكردنەوھى ھەلبەست باسى ریبازى شىكردنەوھى شیوازی كردوووە³³، واتە شیوازگەرى (الاسلوبیە) وەك لیكۆلینەوھىیەكى رەخنەیی تەنیا گرنگی داوہ بە شیوازگەرى وەك ریبازىكى رەخنەیی و باسى شیوازی ئەدەبى (الاسلوب)ى نەكردوووە.

داود سەلوم كە باسى شیواز دەكا، تەنیا لە رووى شیوہ و روالەتى دەرەوھى بەرھەمەكەوہ شیواز دیارى دەكا، شیوازی نوێ بە زادەى پێشكەوتن و گەشەى

²⁹ عمزیز گەردى، رەوانبێژی لە ئەدەبى كوردیدا، بەرگی سێبەم، سلیمانى، ۱۹۷۹، ل ۹.

³⁰ احمد أمين، النقد الادبى/ ص ۳۸.

³¹ رەوانبێژی، بەرگی سێبەم واتاناسى، ل ۱۰.

³² سەرچاوێ پێشوو، ل ۱۰-۱۱.

³³ دڵشاد على، بنیاتی ھەلبەست لە ھۆنراوێ كوردیدا، نامەى ماجستیرە پێشكەش بە كۆلیجى نادابى

زانكۆى صلاحدين كراوہ، ۱۹۸۸، ل ۳۵.

نوسه ره کانی داده نئی که له نوسینه کانیاندا موباله غه و گوزارشتی ره وانیبیژی و رازاندنه وه یان به کارهیناوه، ده ئی : نوسه ره نوکان وازبان له م شیوازه کۆنه هیناوه و ریگایه کی نوییان دۆزیوه تهوه بو دهربرینی بیره کانیان ته م گه شه و پیشکه وته شه له شیوازی ئاسان و وته ی رهوان و رووندا له به ره مه کانیاندا دهرده کهوی³⁴.

جگه له م لیکۆلینه وه دیا ریکردنانه له تو یۆینه وه و لیکۆلینه وه زمانه وان ی و ته ده بیه کانی شدا به تایبته له لایهن ئه و زاناو لیکۆله ره وان ی سه ره به قوتابخانه ی شیوازه گهرین³⁵، گه ئی پیناسه یان بو شیواز و شیکردنه وه ی شیواز کردوه. ئیمه لیره دا ته نیا چه ند نمونه یه که له بوچوون و پیناسه کانیان دیا ری ده کهین.

۱. ((شیواز بریتیه له کۆمه له سیفات و تایبه تیتیه که ، که له به ره مه جیاوازه کانی ئه دیبیک ، یان ئه ده بی ناوچه یه که یان سه ره ده میکی دیا ریکراودا (دووباره ده بیته وه)³⁶)). مورتۆ ۱۹۵۶.

۲. ((شیواز بریتیه له به کارهینانی زمان به شیوه یه که لاسایی کردنه وه نه بیته و به وشیه یه زمان به کار نه بریت (دهرچوون له شیوه ی گشتی و باو) به کارهینانی زمان به م جو ره به به کارهینانیکی شیوازه گه ری داده نریت))³⁷. بیسل ی.

۳. ((شیواز بریتیه له لیکۆلینه وه ی ره گه زه کاریگه ره کانی زمان))³⁸. چارلز بال ی.

۴. ((شیواز بریتیه له چۆنییه تی لیکدانی به خشینه تاکه بیه کان له کاریکی هه ستیدا و له هه موو شیوه یه کی ماره سه دا دهرده کهوی))³⁹.

۵. ((شیواز له ره خنه ی ته ده بیدا ده کاته شیوه ی تایبته و جیا ی دهربرین، له گه ل ئه و فیکرو بیرۆکه یه ی که گوزارشتی لی کراوه به مه رجی که سیته ی (واته ده نگ ی

34. د. داود سلوم، تطور الفکره و الاسلوب فی الادب العراقی، بغداد، ۱۹۵۹، ص ۷۷.

35. بو نمونه له وان ی سه ره به م ریبازه ته ده بیه ن : ا ی ۱۰. ریچاردز، لیوسبترز، اریخ ئواریاخ، ولیم امبسون، فلویبر، چارلز بال ی، ستیفن ئولن، ماری بورون، دونالد یفی، داماسالونسو.

36. رولف ساندل، مفهوم الاسلوب، ترجمه لیا عبدالحمید العانی، مجلة الثقافة الاجنبیه، العدد الاول، السنة

الثانیه، ۱۹۸۲، ص ۷۷.

37. سه رچاره ی پیشوو، ص ۷۶.

38. گراهم هاف، السلوب و الاسلوبیه، ترجمه کاظم سعدالدین، بغداد، ۱۹۸۵، ص ۲۲.

39. د. جوزیف میشال شریم، دلیل الدراسات الاسلوبیه، بیروت، ۱۹۸۴، ص ۳۷.

تایبەتی) نووسەرەکی تێدا دەرکەوتبێ. هەر وەك چۆن شەخسیەتی دوو مەرۆف کتومت لەیەك ناکا. بەو یاسایەش دوو شیواز نییە کتومت لەیەك بکا، باشتەین شیوازیش ئەو یەكە کە زمانی دەرپرینە کە زۆر گونجاو بێ لەگەڵ ئەو بېرۆچوونە ی نووسەرە کە ویستویەتی بیگەیهنی⁴⁰.

((کۆمەڵی سیفەت و تایبەتی هەیه وەك فەرھەنگی نووسەر، دەرشتنی زمان، رەوانبێژی، ئیقاع، مەتقی نووسین (لۆژیکي نووسین). . . . هتد هەموو ئەوانە بەشیکن لە شیوازی نووسەرە کە⁴¹))

لە ئەدەبی فارسییدا وەکو لەو و بەر باسی لێو کرا، سەبک = شیواز رێبازێکی ئەدەبی تایبەتە بۆ تێگەیشتن و تێگەیاندن⁴². جگە لەو پێناسە یە محمد تەقی بەهار زیاتر مانا و مەبەستی سەبک روون دەکاتەو و دەلی: سەبک سیمای تایبەتی خۆی لەروانگە ی روالەت و مانا، یا ناوەرۆک بە بەرھەمیکی ئەدەبی دەبەخشی و پێی دەگەیهنی و ئەویش بەنۆرە ی خۆی لەگەڵ شیوہ ی بیر کردنەو ی وتاریێژ یان نووسەر سەبارەت بە راستی (حەقیقەت) پێوہندی هەیه. لەبەر ئەمانە سەبک بەواتای گشتی خۆی بریتییە لە پێکھێنانی لێکۆلینەو یەکی ئەدەبی شیوہ یەکی تایبەتی تێگەیشتن لە دنیای ئەدەبدا کە سروشتی بنەرەتی بەرھەمی خۆی (شعیر یا پەخشان) دەنوینی و روونی دەکاتەو.⁴³

بەپێی ئەو سێ بەشە ی کتیی (سبک شناسی) و وەك نووسەرە کە ی لەپێشەکیە کەیدا باسی لێو دەکا ئەم زانستە لەلای ئەوان زۆر زۆر بەریالو و فراوانە و شیواز لەلای ئەوان میژوو ی ئەدەب و نووسین و خویندن بە هەموو لقەکانییەو دەگرێتەو. تەنانەت لەژێر ناوێشان ی (بەریالو ی و خوگیری لەشیوازانسیدا) دەلی (ھەر زانستی کە لە هەموو شیوازە جوړاو جوړەکانی زمانی ک بکۆلێتەو و باسی هەموویان بکا شیوازانسی

Coles Editorial Board, Dictionary of Literary Terms, (Toronto: 40
Coles Publishing company Limited, 1980), P.194.

⁴¹ سەرچاوە ی پێشوو.

⁴² بروانە ل ٨ لەم کتییەدا.

⁴³ محمد تقی بہار، سبک شناسی، ص د.

پێده‌گوتری⁴⁴، هه‌روه‌ها ده‌لی (ناتوانین شیوازناسی به‌زانستیکی جیاواز و سه‌ربه‌خۆ دابنیتین، به‌لکو به‌پێچه‌وه‌وه‌ ده‌بی به‌ زانستیکی تیکه‌لاو له‌ زانست و هونه‌ره‌ جو‌را‌جو‌ره‌کانی بزاین که زال بوون به‌سه‌ر ئه‌وانه‌ به‌گشتی و تووێژینه‌وه‌ی ورد و تایبه‌تی ئه‌و زانسته‌ پیک دینی⁴⁵).

سه‌رجه‌م ئه‌م لی‌کۆلینه‌وه‌و پیناسانه‌ی که بو شیواز کراوه‌ ئه‌و ئه‌نجامه‌مان ده‌ده‌نی که هه‌ره‌مه‌موویان له‌وه‌دا یه‌کده‌گره‌وه‌ که شیواز چه‌ند تایبه‌تی و خاسیه‌ت و ره‌گه‌زیکی هه‌یه‌ ئیمه‌ لی‌ره‌دا ئه‌و مه‌به‌سته‌ روون ده‌که‌ینه‌وه‌.

۱. شیواز بریتیه‌ له‌ ریک‌خستنی بیره‌کانی مرۆڤ و جولانه‌وه‌ی ئه‌و بیرانه‌ له‌ هه‌ندی رسته‌ی دیاری‌کراودا.

۲. شیوه‌ی ئیدیۆلۆژی - ئیستاتیکی تایبه‌تی به‌ره‌مه‌می نووسه‌ره‌، ئه‌مه‌ له‌ هه‌موو به‌ره‌مه‌کانیدا دیار ده‌که‌وی و له‌ به‌ره‌مه‌می تر جیا‌یان ده‌کاته‌وه‌.

۳. هه‌ندی جار به‌خاسیه‌تی ئیستاتیکی به‌ره‌مه‌می کۆمه‌لک نووسه‌ر ده‌وتری، نه‌وه‌کو هی تاکه‌ که‌سێک، ئه‌وانه‌ی روانینی وه‌ک یه‌ک له‌ ژياندا کۆیان ده‌کاته‌وه‌. ئه‌م یه‌کی‌تی شیوازه‌ که کۆمه‌له‌ نووسه‌ره‌که‌ کۆده‌کاته‌وه‌ ریباز، یا ریره‌و، یا (اتجاه‌ی ئه‌ده‌بی پێ ده‌گوتری⁴⁶). هه‌روه‌ها سنوری ریبازی ئه‌ده‌بیه‌ش ده‌کیشی له‌ قوناغی‌کی دیاری‌کراودا.

له‌گه‌ڵ هه‌موو ئه‌وانه‌شدا ، ده‌کری شاکاریکی ئه‌ده‌بی به‌پێی قوناغ و سه‌رده‌م بخریه‌ت خانه‌ی خۆیه‌وه‌.

۴. شیواز له‌ زماندا به‌کاره‌ینانی کۆمه‌لی وشه‌ و زاراویه‌ که تایبه‌تییه‌ به‌و قوناغ و رۆژگاره‌ و به‌و نووسه‌ره‌ یا شاعیره‌وه‌. لی‌ره‌دا هه‌لبژاردنی وشه‌ و گونجاندنیان له‌ رسته‌کاندا و رازاندنه‌وه‌ی رواله‌تی وشه‌ و ده‌ربرینه‌کانیش دیاری ده‌کا.

به‌کورتی ده‌توانین ئه‌م پیناسه‌یه‌ بو شیواز دیاری بکه‌ین :

44 محمد تقی بهار، سبک شناسی ، ل: و، ز.

45 سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل: و، ز.

46 پروانه ریبازه ئه‌ده‌بیه‌کان وه‌ک : سینتیمی‌نتالیزم، سیمبۆلیزم، فۆتۆریزم، . . . هتد.

شیواز بریتیه له ریگایهکی تایبته که نووسەر یا شاعیر بههۆیهوه له دارشتنیکێ تایبته به خۆی و زمانهکهیهوه، بیرهکانی پێ دهردهپریت.
 ئەم پیناسهیهبه پیناسهیهکی تهواو دادهنێن چونکه ههموو رهگهز و تایبهتیهکانی شیوازی تێدایه.

شیوازی و بابته

وهك له باسی واتا و چه مکی كۆن و نوێی شیوازا دا دیاریمان کرد که شیوازی له نواندن و گهلی هونهری تریشدا جیاوازه، بێگومان جیاوازی بابتهکان دهبنه هۆی جیاوازی شیوازهکانیشیان. لهبەر ئەمه شیوازی دهبرین و گوزارشت کردن بهپێی بابته دهگۆرێ و جیاوازی ههیه لهنیوان شیوازیك و شیوازیکی تردا،
 ئەم جیاوازیهش دهگهڕیتهوه بۆ دوو هۆی گرنگ :
 یهکهم : بابته
 دووهم : ئەدیب (نووسەر و شاعیر)

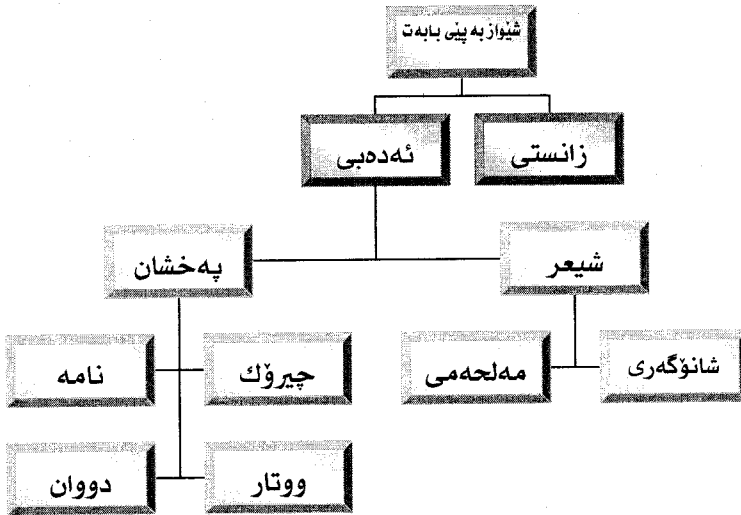
هۆی یهکهم : بابته

بابته هۆی یهکهم و سههرهکیه که جیاوازی شیوازی دهردهخا، مهبهست له بابته ئەو هونهریه که نووسەر یا شاعیر ههڵیدهبژێری بۆ دهرپرینی و گوزارشت کردن لهو بیر و مهبهستانهی له دهروونیدا، ئەو هونهره چ زانست بێ یا ئەدهب، شیعری یا پهخسان، بۆ ههر یهکه لهو هونهرانه شیوازیکی تایبته ههیه که دهگونجی لهگهڵ جۆرو سروشتی بابتهکهدا⁴⁷. وهك ئاشکرایه دهرپرینی بیرهکان له ههر بابتهتیکدا بێت بههۆی زمانهوهیه. لهبەر ئەمه بهلای ئیمهشهوه وهك J.A.Cuddon له فرههنگی ئەدهبیهکهیدا بهپێی زمان شیوازی جیا کردۆتهوه، که بریتیه له زانستی ، شیعری، رۆژنامهگهری⁴⁸.

⁴⁷ احمد شایب، الاسلوب، ص ۵۴.

⁴⁸ J.A.Cuddon, A Dictionary of Literary Terms, P.647.

به گشتی سه‌ره‌تای جیابوونه‌وهی شیواز له‌رووی بابته‌وه له جیابوونه‌وهی زانست و ئەدەبەوه دەستی پێ‌ده‌کات. ئەم نەخشەیه ئەو جیاوازیانه روون ده‌کاتوه: 49

له‌و خشته‌یه‌دا جیاوازی شیواز له جیابوونه‌وهی هه‌ردوو بابته سه‌ره‌کیه‌که‌وه ده‌ستی پێ‌کردوه. که بریتین له زانست و ئەدەب، هه‌رچی شیوازی بابته زانستیه‌کانه کۆمه‌ڵی زاراوه و شه‌گه‌ل ده‌گره‌خۆ که تایبه‌تن به‌و زانسته‌وه که نووسه‌ره‌که‌ی لێی ده‌دوێت، بۆ نمونه له زمانی زانسته به‌رجه‌سته‌یه‌کاندا وه‌ک (پزیشکی، ئەندازیاری، فیزیک، کیمیا، ماتماتیک، . . . هتد) هه‌ندی وشه و زاراوه فریژیککی تایبه‌ت به‌و زانسته دووباره ده‌بنه‌وه، به‌لام ده‌بینین له‌ده‌ره‌وه‌ی ئەم بو‌ارانه‌دا، ئەم جو‌ره و شانه به‌کارنایه‌ن یان زۆر به‌که‌می به‌کاردی. له‌باردی مه‌به‌ستیه‌وه شیوازی زانستی به‌هۆی ئەوه‌وه که به‌ مه‌به‌ستی فیژیکردن و پێشکه‌ش کردنی بابته‌تیککی زانستیه‌انه و که‌ره‌سته‌ی بابته‌که‌ش مه‌تریال و که‌ره‌سته به‌رجه‌سته‌کانه، ده‌بی شیوازی نووسین و ده‌رپینه‌کان دوور بی له‌ خه‌یال

⁴⁹ احمد شایب ئەم نەخشەیه‌ی به‌کار هێناوه به‌لام له به‌شی شیعردا به‌شه‌کانی به‌پێی مه‌به‌ست دیاری نه‌کردوه. پروانه احمد شایب، الاسلوب، ص ۵۵.

و ههست و سۆزهوه، به هۆی ئەم بابەتەشەوهیه که به زمانی زانست دەلێن (زمانی هۆش، یان ئەقل)⁵⁰.

وهک زانراوه زانا بیر له دەنگ و واتای جیاوازی نیوان دەنگهکان و وشهکان ناکاتهوه، بەلکو تهنیا بیر له واتا هۆشیهکانی دهکاتهوه، وشه له لای ئەو هیچ ئەرکیکی تری نییه جگه له گه یاندنی واتا زانستی و لۆژیکیه که ی نهی. شیوازی زانستیش به پێی جیاوازی مه بهست و تایبهتیی لقه جیاوازهکانی زانست دابهش دهی به چهند جۆریکهوه، ههه جۆره و شیوازیکی جودای ههیه، لێره دا به پێویستی نازانین له مه زیاتر لهم بابته بدوین.

هۆی دووهم : ئەدییب (نوسهر و شاعیر)

لێره دا به کورتی باسی هۆی دووهم دهکەین، بێگومان تا ژماردی شاعیر و نوسهر زۆر بێت به قهدهر ئەوه شیوازیان جیاواز دهی، به لگه نهویسته که مرۆڤ له بیر کردنهوهو دهبرین و تهنا نهت له شیوهی ئاخاوتن و ههلسوکوتهوه وهک یهک نین، به لکو باری دهروون و رهوشت و ههلسوکوتهی کهسانی کۆمهله جیاوازه له یهکیکهوه بۆ یهکیکی دیکه. له بهر ئەمه دهی شیوازی ئەدییب و شاعیرانیش چوون یهک نهی و جیاوازیان له نیواندا ههی. ئەم جیاوازییهش له یهکیکهوه بۆ یهکیکی تر دهگهڕێتهوه بۆ گهلی هۆ وهک کهسایهتی و خودی نوسهر یا شاعیر، لهرووی زهوق و بههره و مه وهبهو خورهوشتی نهرم و له سهرخۆ یا ناسک و بهسۆز، یا به پێچهوانهوه ئالۆز و ههلهچوونی دهروونی و بێ ئارامی و گهلی خوو نهریتی تر. به شیکێ تایبهتی شیوازی پیکهاتوه له میزاج و رهوشت، خۆیهتی نوسهر⁵¹ پێوهندی نیوان ئەم خورهوشت و نهریتانه و کاریگهرییان له سهه باری دهروونی نوسهر یا شاعیر بی شک کار دهکاته سهه چۆنیتی بیر کردنهوهو دهبرین و گوزارشت کردن لهو بیرانه، له لایهکی تریشهوه کهسایهتی نوسهر یا شاعیر باری ژبانی رۆلێکی گرنگ و سهه کی ههیه له جۆره شیوازی دهبرینهکانیدا. له بهر ئەمه شیوازی به فیربوون یا خۆیندنی رهگهزو بنه ماکانی شیوازی

⁵⁰ احمد شایب، الاسلوب، ص ۵۹.

⁵¹ سلامه موسی، الادب للشعب، قاهره، سنه ؟، ص ۱۵۹.

کۆماری ناكری⁵² یاخود هیچ شاعیری خاوهن شیوازیکی سهرکهوتوو تاییهت به خۆیهوه نابێ ئهگهر هاتوو لاسایی شاعیرو نووسهریکی تری کردهوهو شیوازی تاییهتیو کهسایهتی خۆی به بهرهمه کانییهوه دیار نهبوو.

به کورتی دهتوانین بلین شیواز بهتهنیاو بێ پێوهندیه کهسایهتیه کانی شاعیر نابێ، بهلکو له ژیر کاریگهری ئهوه پێوهندیانه دایه، و گهلی هۆی کهسی و دهرووبهر و کۆمهڵ و باری ژیان و چینهایهتی و رادهی رۆشنییری و . . . هتد دهبنه هۆی جیاوازی و تاییهتی شیوازی شاعیریکی یا نووسهریکی له گهڵ تهوانی تردا.

شیوازی نهدهبی

بابهت و بهرهمه مه ئهدهبیهکان چونکه پێوهندن به ههست و سۆزی مرۆوه، تهعبیرو گوزارشتکردن لهم بابته خهیاڵ نامیژه و عاتیفه و سۆز ههویین و کرۆکی بابته که دهبی، ئهمانه جیگای بیره راستیه کانی زانست دهگریتهوه له بهرهمه می زانیاریدا.

ئهو زمانه ی که ئهو بهرهمه مه ئهدهبیانه ی پێ بنوسری دهبی زمانیکی سۆزی و ههستی بێ. زمانه ی ئه دیب و شاعیران سروشت و تاییه تییته کی ههیه که ههست و سۆز دهجولینی و به وشه و زاراوه ی ئاوازه دار و نهغمه و دهنگی مۆسیقی گوزارشت له بیره کانیان دهکهن، شاعیر له بهرهمه مه کانیدا په نا دهباته بهر ههلبژاردنی وشه ی به هیژ و کاریگهر، به شیوه یه که له تهک مه بهسته کانیدا بگنجی به پێی شوینی وشه کان هیژ و نرخیان پێ ده به خشی، ههر لیره وه ئهو بایه خ و نرخه ده رده که و ی که ده در ی به و ههلبژاردن و گۆرانکاریانه ی به سهر وشه و زاراوه کانیان دینن. شاعیر و نووسه ران به م کاره یان شیوازیکی تاییهت و دیار به خۆیان و بهرهمه مه کانیانه وه دیاری دهکهن.

تا راده یه که ئهم ههلبژاردن و تاوتوی کردنی وشه یه له لای شاعیر و نووسه ران بایه خ ی پێ ده در ی، وا له ره خنه گرانی ئه ده ب دهکهن که بایه خ بدن به هه مه لایه نی و اتا کان یا (فره مانایی تیکسته، ئه ده بیه کان).

⁵² سلامه موسی، الادب للشعب، قاهره، سنه ؟، ص ۱۶۲.

فلۆبیر یه کێکه له رۆمان نووسه فهره نسا ییه کان و به مامۆستایه کی ریبازی شیوازگه ری دادهنری، له نووسینه کانییدا به شیوازی جوان و رهونه قدار ناسراوه، ئه وهنده گرنگی به ههلبژاردنی وشه و زاراوه کان ده دا تا ئه و راده یه ی ره خنه گره کان به ره مه کانی فلۆبیریان داده نا به کاریکی لیکۆلینه وه و پشکنین و گه ران به دوای ورده کاریدا⁵³.

ته نانه ت هه ندیکیان ئه م شیوازه ی فلۆبیریان به نه خۆشیه ک داده نا ، فلۆبیر له باره ی شیوازه وه ده لێ ((چه ند بیر جوان بێ هینده ی ئه وه ش ده بی رسته کان ئاوازه دار بن، بروام پی بکه ن وردی بیر خۆی به ته نیا له وردی وشه وه سه ره هه لده ات))⁵⁴.

به م پێیه به شیوه یه ک روون بۆته وه که وشه کان له نیوان خۆیاندا به سه ر یه کتری به رز نابنه وه ته نیا له به ر ئه وه ی وشه ی رووتن یاخود وشه ی به ته نیان، به لکو جوانی و به رزی وشه یان ناشرینی و نزمی وشه له وه دایه که مانای وشه یه ک له گه ل مانای وشه ی دوای یا پێش خۆیدا رێک بکه وی، به لگه ی ئه مه هه ندی جار تۆ وشه یه ک ده بیینی به دلت ده بی و پیت خۆش ده بی له جیه ک، له پاشانا هه ر ئه و وشه یه قورس ده بی و پیت ناخۆش ده بی له شوینیکێ تردا.

به م شیوه یه ده بیینی شاعیر یا نووسه ر زمانیکێ ئه ده بی به کار دینی جیاوازه له گه ل ئه و زمانه ی که زانستی پی دنوسری و جیاوازی شه له زمانه ی خه لکی که له ژیا نی رۆژانه دا به کاری ده هینن، وه ک له وه و به ر وتان زمانه ی زانست (زمانه ی عه قله) زمانه ی ئه ده بییش (زمانه ی هه ست و سۆزه). ونفرید ناووتنی -Winifred Nowotny- له کتیبی (ئه و زمانه ی شاعیران به کاری دینن) دا -The Language Peets use- ده لێ (جیاوای سه ره کی له نیوان زمانه ی شیعر و زمانه ی شیعر دا ئه وه یه که له یه که میاندا یاسا و ئه حکامی بونیادگه ری - ستراکجرالیزم زیاتر ده چه سپی تا له دووه مدا)⁵⁵.

⁵³ رشید احمد التری، فلویبر نظره فی اسلوبه الفنیه، الموسوعه الصغیره، ۱۳۲، بغداد، ۱۹۸۳، ص ۴۷.

⁵⁴ سه رچاوه ی پێشو، ص ۴۸.

⁵⁵ روجر فاولر، نظریه اللسانیات ده دراسة الادب، ترجمه د. سلمان الواسطی، مجله الثقافة الاجنبیه، العدد

کەواتە شیوازی ئەدەبی بە کارھێنانی زمانە بەشیوەیەك که له دەردەوێ بابەتە ئەدەبی و بەرھەمە شیعریەکاندا بەو شیوەیە بەکار نەبریت، ھەرۆھا شیوازی جیاوازی ھە بە کارھێنانی زماندا ئەم جیاوازیەش لە ھەموو ئەدەبدا چون ێك نییە وەك له باسی شیوازی بەپێی بابەتدا دیاریمان کرد و لە نەخشەکەدا دەردەکەوێ که شیوازی ئەدەبی دوو بەشە، بەشی یەكەم پەخشان⁵⁶ و بەشی دووھم شیعر. پەخشانێ ئەدەبیش چەند بەشیکی ھەیە بێگومان ھەر یەكە لەو بەشەکاندا شیوازی و شیوەی دەپڕینیان جیاوازی، نامانەوێ لێرەدا بەدریژی بچینە ناو باسی شیوازی پەخشانەو⁵⁷، تەنیا بەکورتی باس لە جیاوازی نیوان ھونەرە ئەدەبیەکان دەکەین که بە پەخشان دەنوسرین بۆ نمونە شیوازی چیرۆک نووسین لەگەڵ شانۆگەری و نامە و وتاردا جودایە و ھەریەك بەپێی بابەتی خۆی شیوازیکی جیاوازی ھەیە.

لەمەوہ بۆمان روون دەبیتەوہ جگہ لە شیعر ھەموو دەقیك یان ھەر نووسینێك لەشیوەی پەخشاندا بیت ھونەری بیت یا نا، شیوازیکی سەر بەخۆی تایبەتی خۆی ھەیە، بۆ نمونە گۆشە (بەرنامە کورتە ھەوالەکان) یان (بۆ ئاگاداری) و بۆ زانیان لە رۆژنامە و گۆنارەکاندا شیوازیکی تایبەتیان ھەیە دەبینین لەم جۆرە نووسیناندا بەچری ناوی ناسراوی تیا بەکار دەھێنرێ ئەمە شیوازیکی تایبەتە بەو جۆرە باسانەوہ که لە شیعر و نووسینی تردا بەرچاو ناکەوێت.

بەشەكە تری ئەدەب که بریتییە لە شیعر، بێگومان ئەمیش گەلی جۆری ھەیە ھەر لە کۆنەوہ شیعیان بەپێی مەبەست جیاکردۆتەوہ، لەجیاکردنەوہو دابەشکردنی شیعر بە پێی مەبەستدا زۆریە لیکۆلەرەوانی ئەدەب ئەم سێ جۆریان دیاری کردوہ:

۱. شیعی گۆرانی (لیریک) یان ویژدانێ.

۲. شیعی مەلحەمی (داستان)

۳. شیعی شانۆگەری.

⁵⁶ مەبەستمان لە پەخشان تەنیا پەخشانێ ئەدەبیە.

⁵⁷ بۆ زانیاری زیاتر لەم بارەوہوہ پروانە : عەزیزی گەردی، پەخشانێ کوردی، ھەولێر، ۱۹۸۷، (کتییکی

مەنھەجیە) ، عەلئەدەدین سجاد، دەرگەکانی ئەدەبی کوردی، بەغدا، ۱۹۷۸.

بێگومان شیوازی هەر جۆریکیان تایبەتە بە خۆیەوهو ئەمانیش هەریەکیان
 بوخۆیان شیوازی گونجاوو جیاوازیان هەیه که بەپێی بابەتەکانیان دەگۆڕین.

دیاره شیعریش بەتایبەت شیعی گۆرانی که له میژووی ئەدەبی کوردیدا تەنیا ئەم
 جۆرەیان بەتەواوی هەیه مەبەستی سەرەکی ئەم لیکۆلینەوهیەمانە، که دەلێن شیعر
 مەبەستمان شیعی کلاسیکی کوردیە و بەتایبەت بەرھەمی شیعی سەردەم و
 قۆناغی میژووی دیاری کراو که بریتیه له نیوادی یەکەمی سەدەمی نۆزدەیه
 لیکۆلینەوه که مان شیوازی شیعی کلاسیکی ئەو سەردەمە لەسەر بەرھەمی شیعی
 سی شاعیرە که ئەوانیش (نالی، سالم، کوردی)ن.

چونکه وهك لهم بەشەدا روونمان کردەوه ، شیواز له سەردەمی دیاریکراودا
 سنوری ریباز و قوتابخانەیهکی ئەدەبی دەکێشی. تایبەتیه میژووی و خاسیەتە
 زمانەوانییەکانی ئەو قۆناغە و باری ژبانیان و یەکێتی روانینیان بو ژبان شیوازیکی
 یەکگرتوو دەنەخشی ئەم بابەتە لەبەشی دووهمی ئەم نامەیهدا شیوازی ئەو قوتابخانە
 شیعیە لەناوچەمی سلیمانیدا روون دەکاتەوه.

هەرچی شیوازی تایبەتی هەریەکی لەو شاعیرانەیه له رهگهزه تایبەتیهکانی
 شیوازی ئەدەبی دیار و تایبەت بە هەریەکی لەو سی شاعیرە له بەشی سییەمی ئەم
 کتێبهدا دەبینرێ.

بهشی دووهم

شیوازی

شیعری کلاسیکی کوردی

شیوازی شیعری کلاسیکی کوردی

سەرەتا :

پیش ئەوەی بچینه ناو باسی شیوازی ئەم قوتابخانەییە، بە پێویستی دەزاین کورتە باسیکی میژوویی بگێڕینەووە سەبارەت بەو میرنشین و دەسلاتەیی لەو سەردەمە دیاریکراوەدا هەبووە، لەگەڵ کورتە باسیکی میژوویی لە بابەت دروست کردنی شاری سلیمانییەووە، چونکە ئەمانە رووداویکی میژوویی گزنگ بوون و رۆلێکی سەرەکیان هەبووە لە دروست بوونی قوتابخانەییەکی ئەدەبی که بە قوتابخانەیی ناوچەیی سلیمانی (بابان) دەناسرێت و تائیسیتاش هەر بەردەوامە و ئەو سی شاعیرەیی که دامەزرێنەر و رابەری ئەم قوتابخانە ئەدەبیە تازەییە بوون لەم مەلەبەندەووە سەریان هەلداوە.

لەم بەشەدا ئەم لیکۆلینەوویە یەکیکە لە رینگاکی لیکۆلینەووی شیوازی که بەرێگای لیکۆلینەووی شیواز لەرووی میژووییەووە دادەنری، هەرۆها ئەو گۆران و گەشەیی که لەم ناوچەییەووە دەستی پێ کردو پەرەیی سەند بەرۆو زمانیکی ئەدەبیی یەکگرتوو هەنگاوی ناو بوو بەبنەما و بنچینەیی ئەو زمانە ئەدەبیەیی ئیسیتامان.

میرنشینیی ناوچەیی سلیمانی

میژووی ئەم میرنشینە کۆنە، دەگەریتەووە بۆ پیش دروست کردنی سلیمانی و قەلاچوالانیش، هەرۆها گەلی سەرچاوەیی میژوویی و داستان و میژوو نووس دەرباریان دواون. کۆنترین سەرچاوە که باسی بنەمالەیی ئەم میرنشینەیی کردیی، شەرەف نامەیی شەرەفخانەیی بدلیسی یە. ئەمیر شەرەفخان دەلی ((ئەم بنەمالەییە (خیزانی بابانییەکان) لە کوردستاندا لە هەموو میرەکانی تری کوردستان بەناو دەنگتر و بەهیز و خاوەن دەسلاتەر بوون و کەسی لەهاوچەرخیان هاوسەنگیان نەبووە. بەلام لەدوای ئەوەی که فەرمانداری ئەو خانەدانە بە پیربۆداتی بەبەیی و براکەیی گەیشت، ئیتر پاش ئەمان

دهست و پێوهندهکانیان بونه جیگرو ناوی بابانیان بۆ خۆیان گرتوه))¹. دوابه دواى ئەمه میر شههرفهخان باسى میربوڊاقتى كورپى ئەبدال بهگ دهكا و زۆر وهسفى نازايهتتى و پياوهتتى و سوارچاكى و دهسهلات دارى دهكا و دهلى (كار گهيشته بارى كه ههواى دهركهوتن و سهركهوتنى كهوته سهرو زۆریش سهركهوت مهلبه ندى لاهيجانى داگیرکرد سیوی ی² له سۆران جودا کردهوه و سندسی له قزلباش پاكردهوه و قهلاى مارانى و ك جارانى پيشو سازدايهوه و بهمير ليوای خۆى سپارد و هۆزه كانى موكرى و بانهى خسته ژير فرمانى خۆى، شارباژێرى داگیرکرد))³.

ئەمه سهههتای میژوووی دووسهد سالهئى ئەم میرنشینهیه و سهههراوه میژووویه كان تا ئیره دادهئین به بنه مالهئى یه كه مى خیزانى بابانییه كان⁴.

به كورتى خیزانى دووهم له دواى كۆچى دواى (بوڊاق بهگ) كورپى رۆسته م بهگ فهه مانپه وایى ولاتى به به دهكه ویتته دهست پیرنه زهر (نظرى) بارام كه یه كینك بوو له ئەمیره كانى پیربوڊاق به به.

بنه مالهئى سییه م و چواره م له دواى پیرنه زهر ولاتى به به كهوته دهست دوو ئاغای پیر بوڊاق به به ئەم دوو ئاغایه میر سلیمان و میر ئیبراهیم بوون⁵.

به لام بنه مالهئى پینجه م یان دوابنه مالهئى ئەم میشرنشینه⁶ له فهقى ئەحمده ناویکه وه دهست پى دهكات كه له داره شمانه وه سهرى هه لداوه، داره شمانه گونديکه سه ر به قهزای پشدهرى پارێزگای سلیمانییه و چهند کیلۆمه تریك له قه لادزیوه دووره، ئەم فهقى ئەحمده كورپى كاکه شیخه كه ناوچه ی مه رگه ی به دهسته وه بووه، له دواى

¹ شههرفهخانى بدلیسى، شههرفهنامه، ههژار، بهغدا، ۱۹۷۳، ل ۵۱۸-۵۱۹.

² سهههراوه ی پيشوو، (وهه رگێر - ههژار له پهراوێزدا دهلى: دهبى (سىوى) سیهوبیل یان زیوه بى)

³ سهههراوه ی پيشوو، ل ۵۱۹.

⁴ بروهه: ۱/ محمد أمین زكى، تاریخ سلیمانى و ولاتى، بهغدا، ۱۹۳۹ ل ۳۶-۳۷.

^۲ جهمال بابان، السلیمانییه من نواحيها المختلفه، گوڤارى كۆرى زانیارى عیتراق، بهرگی

ههشت، ۱۹۸۱، ل ۳۳۶.

^۳ الدكتور عبد العزيز سليمان نوار، تاریخ العراق الحديث، القاهره، ۱۹۷۸.

⁵ تاریخ سلیمانى و ولاتى، ل ۳۸، ههروها بروهه گوڤارى كۆرى زانیارى عیتراق، بهرگی(۸)، ل ۳۳۶.

⁶ سهههراوه ی پيشوو.

ماوهیهک بابامیر کاکه شیخی برای ده کوژیت، ژنه کهی کاکه شیخ له گهل کوره کهیدا راده کهن بو ناوچهی بتوین بو ناوچهی خدران. لهوی نیشته جی دهن تا فهقی ئەحمەد گهوره ده بی، ئینجا دایکی سەرگوزشتهی کوشتنی باوکی بو ده گێریتته وه و هانی دها بو تۆله سەندنی باوکی شهوێک دها به سەر مامیا دهیکوژی و دەست دهگری به سەر ناوچهی پشدهردا⁷. ئەم داستانه بهم شیوهیه له ناوچهی پشدهردا ده ماوهدم ده گێریتته وه، ره مزى قهزاز ئەم شیوهیهی لا په سەنده، له بهر ئەوهی ده چیتته سەر نووسینه کانی میژوو نووسانی وه که مه مد ئەمین زهکی بهگ و جهودەت پاشا. ناوی داستانه کهی له سەر ئەم داستانه دارشتوو به داستانی دوو پالەوان. فهقی ئەحمەدی داره شمانه و که یغانی فرهنگ⁸. هه رچی شیوه کهی تری ئەم داستانه یه شیوه کهی کلودیوس ریچه که له سالی ۱۸۲۰ز. له سوله یانی بووه له حوزوری مه جموود پاشا له یه کێ له پیاوه پیره کانی دئی داره شمانه ی بیستوو که ناوی ئەحمەد بهگ بووه و له تهمه نی ۹۲ سالی دا بووه ئەم داستانه ی له زمانی ئەو ئەحمەد بهگ وه وەرگرتوو⁹.

له پاش فهقی ئەحمەد، بابا سلیمانی کورپی له ناوچهی پشدهردا خان بذاق له ناوچهی ماوهت فره مانرهبوایی ده کهن. لونگریک ده لی ((ئەم بابا سلیمانه کورپی ماوه نده و ماوه ند کورپی فهقی ئەحمەده، ئەم سلیمان بهگ به دامه زری نه ری راسته قینه ی میرنشینی بابان داده نری و له نیوهی دووه می سده ی حه قده مه وه ئەم پیاوه ناودار و خاوهن ده سه لات بووه و تاکه پیاویک بووه له شاره زووردا))¹⁰ له سه رده می ئەم میره دا مه لبه ندی میرنشینه که له داره شمانه وه ده گوێزیتته وه بو قه لاچوالان، ۱۰۸۰هـ/ ۱۶۶۹ زپاش ئەوهی ماوهیهک ماوهت مه لبه ندی ئەم میرنشینه بووه¹¹. له پاش ئەم ته یورخان بهگ جیی ده گریته وه وه له پاش ئەمیش به کر بهگ ده بی به فره مانداری میرنشینه که و له سه رده می ئەم میره دا که به به کره سوور ناوبانگی ده رکردبوو سنوری میرنشینه کهی

⁷ ره مزى قهزاز، داستانی دوو پالەوان، فهقی ئەحمەدی داره شمانه و که یغانی فرهنگ، بهغدا، ۱۹۷۸، ل ۸-۹

⁸ سه رچاوه ی پیتشو.

⁹ تاریخ سلیمانی و وولاتی، ل ۵۴.

¹⁰ ستیفن هیمسلی لونطریک، آریعه قرون من تاریخ العراق الحديث، ترجمه جعفر الحیاظ، الطبعة الرابعة،

بهغداد، ۱۹۷۸، ص ۱۰۵.

¹¹ توفیق قهفتان، میژوو حوکمدارانی بابان له قه لاچوالان، بهغدا، ۱۹۶۹، ل ۱۷.

خاوان کرد بوو، گرنگی ده‌دا به ئاوهدانکردنه‌وه و بنیادنانی پرۆژهی ئاوهدانی، له‌وانه جۆگهی به‌کره‌جۆ و گردی به‌کراوای نزیك شاری هه‌له‌ججه به‌ناوی ئەم میره‌وه‌یه¹² قه‌لاچوالان له ۱۶۶۹-۱۷۸۸ زاینی مه‌له‌بندی میرنشینه‌که بوو، له‌م ماوه‌یه‌دا گه‌لی میر و پاشا فه‌رمانه‌وه‌ییان کردوه تیاياندا بووه بۆ جاری دووهم و سێهه‌م ده‌هاته سه‌ر فه‌رمانه‌وه‌یی، ئیمه‌ لیره‌دا نامانه‌وی له‌م رووه‌وه درێژه‌ی پێی بده‌ین. به‌لام ئه‌وه‌ی گرنگه و پێویسته بوتری کاریه‌گری و رۆلی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ی ئەم میرنشینیه له‌سه‌ر رۆشنیبری و ئه‌ده‌بی کوردی، له‌گه‌ل ئه‌و هه‌موو رووداوه پڕ مه‌ینه‌ت و شه‌ر و شوێر و گوشت و بره‌ی چ له‌نیوان میره‌کانی بابان خۆياندا و چ له‌ ته‌نجامی هێرش و په‌لاماری دوژمنانه‌وه بووبی بۆته هۆی ویران بوون و داگیرکردنی مه‌له‌بنده‌که و گوشت و بر و کاره‌سانی ناهه‌موار، به‌لام له‌گه‌ل ئەم هه‌موو ناخۆشیه‌شدا میره‌کان هه‌ریه‌که و له‌لای خۆیه‌وه خزمه‌تی رۆشنیبری و ئه‌ده‌بی و زانستی کردوه. شیخ محمدي خاڵ له‌باره‌ی زانست و خۆینده‌واری و چۆنییه‌تی ژيانی قوتابیانوه و جیگا و ریگا و به‌ره‌ی پیاوانی ئایینی و زانا و نووسه‌ره‌کانه‌وه زۆر وه‌سفی ئه‌و مه‌له‌بنده ده‌کات¹³ له‌باره‌ی کتیبخانه‌ی بابانه‌وه ده‌لی ((کتیبخانه‌ی بابان)) ناویانگی ده‌رکردبوو، گه‌لی ده‌ست نووسی نایابی عه‌ره‌بی و فارسی تێدابوو، نزیکه‌ی شه‌ش هه‌زار به‌رگ کتیبی نایابی تێدابوو، هه‌روه‌ها ده‌ستخه‌تی زۆری تێدابوو که به‌ پێنوووسی نووسه‌ره‌کان خۆیان نوسرابوونه‌وه، میره بابانییه‌کان زانستیان خۆشده‌ویست و ریزی شاعیر و ته‌دیبیان ده‌گرت، قوتابخانه و مزگه‌وتیان بنیاد ده‌نا، هه‌ر مزگه‌وته و زانایه‌کی ئایینی به‌رپه‌به‌رایه‌تی ده‌کرد، کۆمه‌ڵنگی گه‌وره له‌ پیاوانی ئایینی و زانا و ته‌دیب و شاعیر له‌ویدا په‌یدا بوون و په‌ره‌یان سه‌ند وه‌ک به‌رنجیه‌کان، جوویه‌کان، کاردۆخی و قزله‌جیه‌کان¹⁴ سه‌رده‌می سلیمان پاشای بابان به‌ سه‌رده‌میکی زیڕین و پڕشنگدار ده‌ژمی‌دری، له‌سالی ۱۷۵۰ زاینی بووه به‌ فه‌رمانه‌وه‌ی ئەم میرنشینه له‌ قه‌لاچوالان، به‌پاشای (مقتول) له

¹² پروانه : تاریخ سلیمانی و ولاتی.

¹³ الشیخ محمد خاڵ، الشیخ معروف النودهی البرزنجی، بغداد، ۱۹۶۱، جزو/۱، ص ۱۲.

¹⁴ بۆ زانیاری زیاتر پروانه : محمد الفزلیجی، التعریف بمساجد السلیمانییه و مدارسها الدینییه، بغداد،

میژوودا ناوبانگی دەرکردووہ میر سلیمانی بۆ خۆی خویندەوار و تیگەیشتوو بووہ، رووناکبیران و زانایانی زۆر خوشویستووہ، ہەرچی کتیبیک دەرچووہی یان ہیتراسی بۆ ناوچہ کہ ہەولێ داوہ بیخوینیتہوہ، ئەگەر تینہگەیشتبی ہەولێ فیروونی داوہ¹⁵ لہ (مقدمہ تخمیس القصیدہ البردیہ) ل ۱۳۱۱ دا ہاتووہ دەلی: کاتیک کہ شیخ ماری نۆدی دەچیتہ لای ئەم پاشایہ، چونکہ یە کہم جار بووہ پاشا نایناسی لہ پاشا پیی وت فلان کتیبت دەرکردووہ خویندەموہ بەلام زۆر شوینم لی ئیشکالہ تی ناگم بەلکو بۆم روون بکہیتہوہ. جا کاتیک شیخ شەرحی شوینہ گرانہکانی بۆ دەکا، پاشا زۆر کہیف خویش دەبی و داوای لی دەکا لہ نۆدیہوہ بچیتہ قەلاچوالان و بییتہ دەرس بیژی خویندنگاکی ئەویش بەقسە ی کردووہ.¹⁶ ئەم میرہ مەزنہ لہ سالی ۱۷۶۴ از بە دەستی فەقی برایم کوزراوہ و لہ قەلاچوالان نیژراوہ. لە داوای ئەم محمەد پاشای برای کرا بە فەرماندار، داوای ئەویش ئەحمەد پاشای برای بۆ جاری دووہم، دیسان محمەد پاشا ہاتہوہ سەر تەختو لہ پاش چەند شەر و شوریک لہ نیوان میرانی باباندا، ئەحمەد پاشا بۆ جاری سییہم فەرمانداری دەکا و لە داوای مردنی ئەحمەد پاشا مەحمود پاشا بوو بە فەرماندار، کہ مەحمود پاشا ولاتی بەجی ہیشت، والی سلیمان پاشا پلہوپایہی میری میران دەدا بە برایم پاشای برازای و لہ سالی ۱۷۸۲ - ۱۷۸۳ از دەیی بە فەرمانداری میرنشین بابان.¹⁷

دروستکردنی شاری سلیمانی

دروستکردنی شاری سلیمانی گرنگترین رووداوی میژووہی بوو لہ سەردەمی ئیبراہیم پاشادا. ئەم پاشایہ دەستی کرد بە بنیاد نانی شاری سلیمانی لہ پەنا ئەو سەرایہی کہ محمود پاشای مامی لہ نزیک دیی مەلکەندیہوہ کاتی خۆی دروستی

¹⁵ محمود ئەحمەد محمەد، ((گەشتیک بەناو خویندگاو شوینەواری رۆشنبیری))، کاروان، ۶۷، نابی

، ۱۹۸۸، ۲۷.

¹⁶ سەرچاوەی پێشوو، پەرەوێزەکان، ل ۳۱.

¹⁷ ئەم زانیاریہ میژووہیانەم زۆر بە کورتی لہم سەرچاوانہ وەرگرتووہ: تاریخ سلیمانی و ولاتی، آریعە قرون من

تاریخ العراق الحدیث

کریبوو. له سالی ۱۷۸۴ز. ئەم شارە تەواو بوو ناوی نا شاری سلیمانی و مەلبەندی میرنشینەکی له قەڵاچوانەوه گۆزایەوه ئەوی. هۆی دروستکردنی ئەم شارە و ناوانی و گواستنهوهی مەلبەندەکه، گەلی میژوو نووس و نووسەر له بارەیهوه دوواون، ئیمه لێرەدا بەپێویستی نازانین دووبارە بکەینهوه¹⁸، فراوانکردنی سنووری میرنشینەکه و ئاوەدانکردنەوهی شارێکی نوی بە تاییەت بە مەبەستی مەلبەند و پایتەخت دەبیتە هۆی پیشکەوتن و گەشەکردنی هەموو لایەکانی ژیان. دروست کردنی ئەم شارە کاریگەریهکی زۆری هەبوو لەرووی پیشکەوتنی خویندەواری و روشنبریهوه بەپیتی داب و نەریتی ئەو سەردهمه مەلبەندی خویندەواری و فیروون و روشنبری مزگەوتەکان بوو. جگە له مزگەوتی گەوره چەند مزگەوت و حوجرەیهکی دیکەش زیادی کرد. لەگەڵ گواستنهوهی میرشینهکه دا خوینگاکی قەڵاچوانیش گۆزایەوه بو مزگەوتی گەورهی سلیمانی، هەروەها کتیبخانە بەناوبانگەکی که گەلی کتیب و نووسراوی بەنرخیان تیا بوو هەر لەویدا چەند ژورێکی بو تەرخان کرابوو یەکمە مامۆستا که لەم فیڕگەیه له سلیمانی دەرسی وتەوه زانای بەناوبانگ شیخ ماری نۆدی بوو که سەرپەرشتی کتیبخانەکەشی دەکرد و خەریکی نووسن و دانانی کتیبی ئاینی و ئەدەبی دەبوو، زۆربەیان بە زمانی عەرەبین و کەمیکیشی بە زمانی فارسی و تاقەدانەیه کیشی بە زمانی عەرەبی و کوردییە بەناوی (ئەحمەدی)¹⁹ بەکورتی برایم پاشا بە دروستکردنی ئەم شارە یادگاریکی باش و بەردهوامی بو کورد بەجێهێشت. میژووی ئەم میرنشینە پڕە له ئالوگۆر و هاتنه سەر تەخت و لابردنی میرو پاشا. برایم پاشا سی جار و عەبدولرەحمان پاشا شەش جار دینه سەر فەرمانرەوایی و لادەبرین تا لەکووتاییدا مەحمود پاشا و چەند پاشایهکی تر تا دەگاتە عەبدوللا بەگ که ئەمیش بو ماوهی چوار سالیگ جێنشینێ دەکا، تا لەلایەن نامیق پاشاوه بانگ دەکری بو بەغدا و دەینیری بو

¹⁸ بو زانباری زیاتر لەم بارەیهوه بڕوانه : تاریخ سلیمانی و ولاتی، أربعة قرون من تاریخ العراق الحديث.

¹⁹ الاحمدی فی ترجمه الكلمات العربیه بالکردیه، دراسه و تحقیق مجموعه من اوقاف السلیمانییه، بغداد،

گهسته موول له سالی ۱۸۵۱ز. ئەم میرنشینە لەناو دەچی²⁰ و دەکەوتتە ژێر
 فەرمانزەوایی حکومەتی عوسمانییەوه.

قوتابخانەی شیعری ناوچەی سلیمانی

کورتەیهکی میژوویی شیعری کلاسیکی کوردی دەکەین بە دەروازەیهک بۆ چوونە
 ناو باسی پەیدا بوونی ئەم قوتابخانە شیعریە لە میژووی ئەدەبی کوردیدا. بەگشتی
 ئەوانەی لەبابەت میژووی ئەدەبی کوردییەوه نووسیبوینە تێکرا دیالیکتی کرمانجیی
 خواروو بەشە دیالیکتی لۆری دادەنێن بە کۆنترین دیالیکتی زمانی کوردی که شیعری
 پێ نوسرابۆ و بابە تاهیری هەمەدانی ۹۳۵ - ۱۰۱۰ کۆنترین شاعیری کوردە که
 شیعری بتهوی لەسەر ریبازیکتی تاییەت بەخۆی نویوه²¹ بە تاکە چوارینە دەناسریتەوه
 و پێش بابە تاهیر لەم جۆرە شیعەرە نایینرێ.

(شیعری بابە تاهیر و بە کوردی نووسینی ئەو سەردەمە هەول و کۆششی ئەو میر
 نشینانەیه که پاش دەولەتی یەکگرتووی موسولمان پەیدابوون و هەولێ ئەوهیان دەدا
 که زمانە کۆنەکەیی خۆیان بکەنەوه بە زمانی ئەدەبیات و زمانی رەسمی نووسین و
 کاروبار²² لەپاش بابە تاهیر بەچەند سەدەیهک هەندی شاعیری کوردی بەناوبانگ لە
 ناوچەی سەرودا سەریان هەلدا و دیالیکتی کرمانجیی سەروو، بەشە دیالیکتی بۆتانیان
 کرد بە زمانی شیعری خۆیان لەو شاعیرانەی بەم دیالیکتە شیعران نویوه : مەلای
 جزیری و عەلی هەربیری و فەقی ی تەیران، ئەمانە لە سەدەیی یازدەم هاتوونەتە ناوهوه،
 ئینجا ئەحمەدی خانی لە سەدەیی حەفدەم بە مەم و زینەکەیی لاپەرەیی میژووی ئەدەبی
 کوردی رەنگین کردووه.

²⁰ تاریخ سلیمانی و ولاتی، ص ۹۱.

²¹ پروانە : د. معروف خەزەندەر، لەبابەت میژووی ئەدەبی کوردی تازە، مۆسکۆ، ۱۹۶۷ (بەزمانی
 روسی). مامۆستای سەرپەرشتیار بۆی کردووم بە کوردی.

د. محمد نوری عارف، ((وشە و زاراوەکانی بابە تاهیر و بەراورد کردنیان لەگەڵ شیوهەکانی زمانی کوردیدا))
 گۆڤاری کۆری زانیاری عێراق، بەرگی ۱۶-۱۷، سالی ۱۹۸۷.

²² د. عیزەدین مستەفا رسول، سەرنجی لە زمانی ئەدەبیی یەکگرتوو، بەغدا، ۱۹۷۱، ل ۱۹.

ئەو شاعیرانەیی لەسەرەوه ناومان بردن ھەر یەکە و پەرورەدەیی شار و ناوچەییەکی جیای وەك بۆتان و بایەزید و ھەکاری و ئەشتاین، بەلام ھەموویان زمانی شیعەرەکانیان شیوەی بۆتانییە. خانی ھەر بەو زمانە مەم و زینەكەیی نوسیوووە كە مەلای جزییری شیعیری پێ و توووە.

لە شیعیەرەکانی مەلای جزییریدا ھەستی نیشتمانی و خۆ بە کورد زانین و خۆشەویستی جزییرە و بۆتان و ھەموو کوردستان تیکەلاوی گیانی جزییری بوو ئەمە پالێ بە دەروونی جزییریەو ناوہ کە دەلێ: گۆلێ باغی ئیرەمی کوردستانم
شەب چراغی شەبی کوردستانم

گەلێ شاعیری گەورە و بەناوبانگ لەمیژوووی ئەدەبی کوردیدا ھاتوووە کە بە دیالیکتی گۆران، بەشە دیالیکتی ھەورامی شیعیریان نوسیوووە. وەك بیسارانێ ١٦٤١ – ١٧٠٦ و خانای قوبادی ١٧٠٠ – ١٧٠٩، مەولەوی ١٨٠٦ – ١٨٨٢.

خانای قوبادی لە شاكارە بەناوبانگەكەیدا شانازی کردوووە بە کورد و زمانی کوردیەو و دەلێ (پییوستە لەم دنیای بەد رەفتارەدا (كە تا ئیستا ریی بەكارھیتانی زمانی خۆمانی لی گرتووین) ھەر كەس ئەو زمانەیی خۆی بەكار بیئێ، ئەم رازی شیرینی شیرین و خوسرەوہش وەك چۆن نیزامی ھۆنیویەتەوہ، منیش بە کوردی بیھۆنمەوہ و تا تیکرایی خەلكی کوردستان لیی بەھرە مەند بین.²³

جە عەرسەیی دنیای دوونی بەد فەرجام

بە دەستوور نەزم (نیزامی) تەمام

بە لەفزی کوردی، کوردستان تەمام

پیش بوان مەحزوز، باقی (والسلام)²⁴

جگە لەو شاعیرانەیی خۆیان زادە و پەرورەدەیی شاخ و کوستانی ھەورامان بوون چەند شاعیریکی تریش لە ناوچەیی گەرمیان و شارەزوور بەم شیوەیی شیعیریان نوسیوووە. بەلای ئیمەوہ دەسلاتی سیاسی و ئاینی گرنگترین ھۆی پەرەسەندنی شیوەی گۆرانی (ھەورامی) بوو وەك د.مارف خەزنەدار دەلێ ((ھۆی پەرەسەندن و

²³ شیرین و خوسرەو، شاکاری خانای قوبادی، ساغ کردنەوہی محمدی مەلا کریم بەغدا، ١٩٧٥، ل ١٣-١٤.

²⁴ سەرچاوہی پیشوو، ل ١٥.

پیشکەوتنی ئەم شیۆهیه لەسایه‌ی ئەم میرنشینه به‌هێژوه بوو که بابا ئەردەلان
فەرمانپەرەوایی دەکرد و ئەم شیۆهیه زمانی رسمی ئاین و مەزھەب و عەقیدە شاراوەکان
بوو لە ھەوراماندا))²⁵.

لە شاعیرە ناودارەکانی ئەم شیۆهیه مەولەوی تاوگۆزی که خۆی شیۆه زمانی
ھەورامی نەبوو تەنیا لە شیعەر نووسیندا ھەورامی بەکاربردووە. ئەوێ سەرح راکێشە
لە زمانی شیعری مەولەویدا، ھەرچەندە شیۆه ھەورامی بەکارھێناوە، بەلام وشە و
زاراوی ناوچەیی سلیمانی و دەوروبەری زۆر تیا بەدی دەکری، لە ھەندی شیعریدا
ئەوێندە لە شیۆه زمانی سلیمانی، دیالیکتی کرمانجی ناوھەرست نزیك دەبیتەو ھیچ
پێویست بە راقە کردن و لیکدانەوێ وشەکانی ناکات و خەلکی ناوچەکانی دەروەوێ
ھەورامانیش لێی ھالی دەبن :

گۆل چون روی ئازیز نەزاکەت پۆشان
وہ فراوان چوون سەیل دیدی من جۆشان

یان :

ئەم شەو دیارەن بانگم بێ شەرمەن
زایەلەئێ سەمتوور کەللەم وەگەرمەن

زاراوی گۆران رۆژی لە رۆژان زمانی رسمی میرنشینی ئەردەلان و تا ماوہیەکیش
ھی بابان بوو، ئەوێ شایەنی باسە ماوہیەکی زۆر ئەم شیۆه دەوری خۆی وەک
زمانیکی ئەدەبی لە دەست داوہ. نووسەرە کوردەکانی ناوچەیی ھەورامان و زەنگەنە و
کاکەیی کہ بەم زاراوہیە قسە دەکەن بۆ نووسین زاراوہی سلیمانی – سۆزانی بەکار
دەبن²⁶ ئەستێرەیی ئەم شیۆه بەرەو کزیوون و نەمان رۆیشت، وە دوا شاعیری ئەم
شیۆه مەولەوی بوو ۱۸۰۶ – ۱۸۸۲ کہ بە یەکی لە شاعیرە گەورەکانی شیعری
کلاسیکی شیۆه گۆران دەژمێردری. لەوکاتەوہ کہ بزوتنەوێ شیعری تازە لەنیوہی
یەکەمی سەدەیی نۆزدەم دەستی پیکرد بە ھاتنی نالی و ھاوڕێکانی ئیتەر و وردە وردە
بەکارھێنانی ئەم شیۆهیە کەم بۆیەوہ و زۆر بەکەمی شیعری پێ دەنوسرا.

²⁵ د. مارف خەزەندەر، لەبابەت میژووی ئەدەبی کوردیەوہ، بەغدا، ۱۹۸۴، ل. ۹۰.

²⁶ جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی ۱۹۷۶، ل. ۲۲.

وهك لهوهو بهر باسمان كرد دروستکردنی شاری سلیمانی رووداویکی گزنگ بوو لهسهردهمی میرنشینی ناوچهی سلیمانیدا کاریگه‌ریه‌کی گه‌وره‌ی کرده سهر باری خوینده‌واری و روشنبیری، چونکه به‌هۆی کردنه‌وه‌ی چهند مزگه‌وتیکی تره‌وه جگه له مزگه‌وتی گه‌وره ژماری خویندکاران و مامۆستا له زیاد بوونا بوو، به‌پیتی داب و نه‌ریتی ئەو سه‌رده‌مه فه‌قی ده‌رسی تیا‌دا ده‌خویند و مه‌لای زانا و لی‌هاتوو ده‌رسیان تیدا ده‌وته‌وه، له حوجره‌کاندا له ته‌ك ئەم ده‌رس خویندنه‌شدا شی‌عرو ئەده‌بیات به زمانانی عه‌ره‌بی و تورکی و فارسی و کهم که‌می‌کیش به کوردی له ئارادا بوو.

میرنشینی ناوچهی سلیمانی (بابان) به‌راستی وه‌کو سه‌ربه‌خۆ وابوو تا ناوه‌پراستی سه‌ده‌ی نۆزده‌م، له‌و کاته‌ی که ژبانی ئەده‌ب و خوینده‌واری کوردی له‌ناوچه‌ی سلیمانیدا په‌یدا بوو شی‌وه‌ی کرمانجی ناوه‌پراستی وه‌ك زمانی ره‌سمی هه‌لیکی باشی بۆ هه‌لکه‌وت که بلا‌ویته‌وه و په‌ره‌ بسینی ئەم سه‌رده‌مه‌دا له میژووی ئەده‌بی کوردیدا سی شاعیری به‌رز هاتنه‌ کایه‌وه، نالی ۱۸۰۰ - ۱۸۵۶ و سالم ۱۸۰۵ - ۱۸۶۹ و کوردی ۱۸۱۲ - ۱۸۵۰ بوون ئەم سی که‌له شاعیره دامه‌زێنه‌ری شی‌عری شی‌وه‌ی کرمانجی ناوه‌پراستی بوون. په‌روه‌رده‌ی چاکترین شی‌عری مو‌سلمانانی بوون به‌تایبه‌ت شی‌عری غه‌زه‌لخانه فارسه‌کان، ئەم شاعیرانه جوانترین وینه‌ی غه‌زه‌لو قه‌سیده‌و قه‌سیده‌ی پاله‌وانییان به‌زمانی کوردی هینایه به‌ره‌م. به‌ره‌مه‌ی ئەم سی شاعیره بوو به‌بنه‌ما و سه‌رچاوه‌یه‌کی رووناک و پرشنگذار که‌له ناوچه‌ی سلیمانییه‌وه سه‌ری هه‌لدا و تا نیستا به‌رده‌وامه و به‌شیکی زۆری کوردستانی گرتۆته‌وه. له به‌ره‌مه‌ی ئەم سی شاعیره‌دا که‌لی نمونه‌ی شی‌عری ده‌بینریت که به‌سه‌ر ئازایی و قاره‌کانی نه‌ته‌وه‌ی کورددا گوتراوه و فرمی‌سک درپژن بۆ رووخاندن و له‌ناوچوونی میرنشینه کورده‌کان، به‌تایبه‌ت نالی له شی‌عری (تا فه‌له‌ك ده‌وری نه‌دا. . . .) و سالم له شی‌وه‌نه‌که‌یدا بۆ بابانه‌کان و شی‌وه‌نی مه‌حمود ئاغای شی‌وه‌که‌ل. نالی له‌و شی‌عه‌ریدا که به‌هۆی کۆچی دوا‌یی سلیمان پاشای بابانه‌ویه‌یه و پی‌روزیایی له ئەحمه‌د پاشا ده‌کا، نالی گه‌وره‌یی و مه‌زنی ئەو دوو پاشایه ده‌رده‌خا و ده‌لی :

تا فهلك دهورهى نهدا سهه كهوكه بهى ناوا نه بوو
كهوكه بهى ميهرى موبارهك ته لهعتى پيدا نه بوو²⁷

تا سليمانان نه بوونه سهه درى ته ختى ئاخيرهت
نه همهدى موختارى ئيمه شاهی تهخت ئازا نه بوو
نالی پهيوه نديهكى تاييهتى له گهلا سليمان پاشای بابان و نه همهد پاشای کورپیدا
هه بووه. ئهم پهيوه نديهش، بهو بهلگانه دا ده رده كهوى كه لهو غه زه لانهى نالیدا
ده بيترين بۆ نمونه : ئهو غه زه لهى كه سه ره تا كهى بهم دپره ده ست پى ده كات :
بولبولى ته بعم ئه وا ديسان سه نا خوانى ده كا
كه تيا دا ده لى :

هو ده ودى دل چه بسى به لقيسى سه باى ديوه يه قين
خوى كه دامينگيرى شاهی ئاسه فى سانى ده كا
ههروه ها :

ئهم تا قمه ممتازه كه وا خاسه سيبى شاهن
ئاشوبى دلى مهمله كهت و قهلبى سوپاهن
جگه له قه سیده دريژه كهى كه بۆ سالمى ها وړپى نار دووه و چه ند قه سیده بهى كهى تر ،
به لام گرنگرتين بهلگه ئه وه به كه ((رۆژ هه لات ناس و كونسولى كورد له پاريس
خۆدزكو له ناوه راستى سه دهى نۆز ده مدا له سالى ۱۸۵۳ چاوى به نه همهد خان ناويك
كه وتووه، خهلكى سليمانى بووه و له ئهسته مووله وه چووه بۆ ئه وروپا، خۆدزكو
هه والى شاعيره تى نالی له و نه همهد خانه بيستووه و گویا دۆستيشى بووه))²⁸

²⁷ ديوانى نالی، ليكۆلینه وه و ليكدا نه وهى، مهلا عبدالكرمى مدرس و فاتح عبدالكریم، بهغدا، ۱۹۷۶، ل ۲۶.
تیبینییه کی پیتیست : هه رچی نمونه شیعریه كانى نالی هه به له م سه رچا وه یی پیتشو ديوانى نالی و
فه رهنگى نالی، ليكۆلینه وه و ساغ كرده وه، د. مارف خه زنه دار، بهغدا، ۱۹۷۷، وه رگرتووه، له كاتى خۆیدا
له بهر ئه وهى قه باره ی نامه ی ماسته ره كه گه وره نه بى ئهم تیبینییه بۆ ئه وشیعرا نه به كه سه رچا وه مان
نه نوسیووه.

²⁸ ديوانى و نالی و فه رهنگى نالی، ليكۆلینه وه و ساغ كرده وه، د. مارف خه زنه دار، بهغدا، ۱۹۷۷، ل ۱۵.

شيعره كانی نالی به لگه گه لای ديارده و راستی دهستكردی و وهستایی نالین و دهتوانین له ریگای شيعره كانییه وه، ئەو شیوازه تاییه تهی نالی په پیره وهی کردووه بسه لیتین كهوا نالی له سه ره ئەو باوه ره بووه كه زمانی كوردی له و پله و پایه دایه كه شيعری به رزی پی بوتری، دياره هه ره له راستیشدا نالی زمان به وه سیله دادهنی مانا و وینه غایه ته له شيعردا، ئیتر شيعری ئەو به رزه چونكه مانای له پلهی مانای شيعری شاعیره هه ره به رزه كانی شيعری موسولمانییه، با زمانه كهی تازه بی، واته تاقیكرده وهی ئەم جوړه شيعره ی زۆر نه بی، نالی له ئەنجامی ئەو بیره وه بووه كه ریچكهی شكاندو هه ره به وهنده رازی نه بوو كه به كوردی شيعر بلای به لكو خۆی خسته بهر تاقیكرده وه و ئیمتیحانیکی گه وره شه وه. ئایا دهتوانی به زمانی كوردی قوتابخانهیه کی شيعری كوردی دروست بكات و خۆی بكاته گه وره و رابه ری ئەو قوتابخانه شيعریه؟

ته بهی شه ككه ره باری من كوردی ئەگه ره ئینشا ده كا
ئیمتیحانی خۆیه مه قسوودی له م عه مدا وا ده كا

یا له مهیدانی فه ساحه ت به میسلی شه هه سوار
بی ته ئەم موله بۆ هه موو نه وهه زمانی راده كا
كه سه به ئە لفازم نه لای خۆ كوردیه خۆ كرده
هه ره كه سی نادات نه بی خۆی تالیبی مه عنا ده كا

ئەو هه ولانه ی پیش نالی و سالم و كوردی دراون، هه ولتیکی تاك و ته راو دووره په ریژن و ئەگه رچی به شیکی گرنگی ئەده بی كلاسیکیمان پیکدینن، به لام ئەوان بۆخۆیان، قوتابخانهیه کی ئەده بییان دروست نه کردووه. له بهر ئەوه بۆمان هه یه بلین دروست بوونی كلاسیکیه ت وه كو بزوتنه وه یه کی ئەده بی خاوه ن هه ل و مه رچی بابه تی و خۆیی و وهك قوتابخانهیه کی خاوه ن هه موو ریو شوین و یاسا و ده ستوریکی باو و زانراوی ئەده بی كلاسیکی، له سه رده می بابانییه كاندا دروست بوو²⁹ بیگومان سه رده م و

²⁹ كه مال میراوده لی، سه ره تابه کی بۆ لیکۆلینه وه ی شيعری كلاسیکی كوردی، دیداری شيعری كلاسیکی

كوردی، ناماده كردنی همه سعید همه كه ریم، بغداد، ۱۹۸۶، ل ۷۷.

دووربەر بەبابەتی سەردەمی پەیدا بوونی بیرو رای نوێ لەناو گەلانی هاوسی و گەلانی دوورتدا دەوریکی گاریگەری هەبوو لەو سەردەمی نالیدا و لەسەر ئەم قوتابخانە شیعریەتی تیا هاتە کایەو. هەرچەندە لە کوردستاندا بیرو هەستی نەتەواپەتی سەری هەلنەدابوو، بەلام بەپێی سەردەمەکە کە وتبوو سەدە نۆزدەم و دوای بەریا بوونی شوێشی مەزنی فەرەنسە کە لە ساڵی ۱۷۸۹دا هەلگیرسابوو ((رەنگدانەوی بیرباوەری ئەوروپای سەرمایەداری لەولاتی عوسمانلی و رۆژھەلاتدا بەتایبەتی کە عوسمانلی راستەوخۆ رووبەرپووی ئەوروپا دەووستا، لەھەمان کاتیدا کەوتبوو بەر تەکانی هیروشی ئابووری و ژبانی کۆمەلایەتی پیشکەوتووی ئەوروپا، کاریکی ئەوتۆی کردبوو کە چەکەرە نیشتمان پەرورە نوێ و هەستی نەتەو پەرستی لەم ولاتانەدا و لەناو ئەوانا لە کوردستانی عوسمانیشدا پەیدا بێ))³⁰ نیشتمان پەرورە و هەستی نەتەواپەتی نالی لە زۆربە شیعەرەکانیدا رەنگی داووتەووە بە جوانترین قەسیدە ئەو بیرە خۆی بە زمانی کوردی داڕشتوو لەم مەیدانەدا وەنەبێ نالی تاکە سوار بوویی و بەتەنیا کەوتبیتە تۆزکردن بەلکو سالم و کوردیش سواری ئەسپی بەلاغەتی کوردی بوون و ئەملاو ئەولایان لە نالی گرت. سالم لە قەسیدە قارەمانییە بەناوبانگە کەیدا (لیم گەڕین...) ئەگەرچی بۆ میرنشین سلیمانی شیوەن دەکا، بەلام سەرانسەری قەسیدە کە بۆ دیاریکردنی قارەمانییەتی و لاوچاکی و نازایی کورده سالم لە ئەدەبی کوریدا وەکو شاعیریکی گەورە غەزەل و داستانی وقارەمانی و قەسیدە لاوچاکی ناسراو :

لیم گەڕین با گوێشە گیر بێ دەستەو ئەژنۆ کەف زەنان
 گێژەلۆکە بای نەدامەت تاری کرد سەفحە جیھان
 ساعقە و بەرقی نحووسەت زولمەتی دا شەرق و غەرب
 بەردەبارانە بە مەخسوسی لەسەر مولکی بەبان

چاوی عییرەت هەلپەرە ئەمی دل لە وەزعی دەھری دوون

سەیری کە رۆمی دەلەک چی کرد بە زومرە کورد زمان

سالمیش وەک نالی بۆیدەرکەوت کە زمانی کوردی لە رازاندنەووە دەربڕینی مانا و مەبەستی شیعەردا سەرمایە و خەزینەکی ورد و جیلو بەخشە و ئەم جۆرە شیواز و

³⁰ محمد مەلا کریم، نالی لە کلاوژۆنە شیعەرەکانییەو، بەغداد، ۱۹۷۹، ۵۱ ل.

رپرێناوه تایبته به مهلبه‌ند و ناوچه‌ی شیخی گه‌وره‌وه، جا بۆیه سالم شیعی کوردی به سه‌رمایه و دیاری زیره دادنه‌ی و له سلیمانییه‌وه ده‌ییا بۆ کرمان که مه‌لبه‌ند و سه‌رچاوه‌ی ئەم جو‌ره‌ ده‌رپرین و شیوازه‌یه. لی‌ره‌دا ویستویه‌ ئه‌و قسه‌و په‌یوه‌نده‌ی ناو خه‌لکی ناوه‌خنی دێره شیعه‌رکانی بکات که ده‌لێن زیره بۆ کرمان ده‌با.

زیره سه‌رمایه‌یه بۆ سالم و کرمانی ده‌با
شیعی کوردی که بدا جیلوه له‌لای شیخی که‌بیر

سالم هه‌ر به‌مه‌به‌ستی په‌یره‌وی کردنی رێبازه‌ ئه‌ده‌بیه‌که‌ی نالیه‌وه شانازی به‌ زمانی کوردیه‌وه کردووه و نه‌یویستووه، وه‌ک له‌وه‌و به‌ر باو بووه به‌ زمانی بی‌گانه‌ شیعر بلێ ئه‌گه‌رچی زۆر به‌تواناو شاره‌زاو قه‌له‌م ره‌وی ئەم زمانانه‌ش بووه بۆیه وه‌لامی یاره‌ خوشه‌ویسته‌که‌ی ده‌داته‌وه‌و له‌و دێره‌ شیعه‌ر‌دا مه‌به‌ستی ئه‌وه‌یه که به‌ زمانی خۆی نه‌بێ وه‌لام ناداته‌وه‌ و خۆی وا پیشان ده‌دات که شاره‌زاو به‌له‌دی ئیستلاحی ئه‌وان نییه.

وتم جه‌ناب به‌له‌د نیم ئیستلاحی ئیوه، من کوردم

مسته‌فا به‌گی کوردیش به‌ شیعه‌ر پر هه‌ست و سۆزه ناسکه‌کانییه‌وه هاو‌رپێه‌تی نالی و سالمی کردو رابه‌ریتی ئەم قوتابخانه‌ شیعییه‌ی به‌ ئه‌رکی سه‌رشانی زانی و هه‌ر به‌زمانی پاراوی کوردی و شوین که‌وتنی نالی و سالم له‌ ده‌ستور و رێبازی شیعه‌ر‌دا پارچه‌ غه‌زله‌ و قه‌سیده‌کانی دارشت، مه‌به‌سته‌ شیعییه‌کانی له‌گه‌ل مه‌به‌ست و ناوه‌رۆکی شیعه‌ر‌کانی نالی و سالم‌دایه، له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی به‌ گشتی شیعه‌ر‌کانی غه‌زله‌ی دل‌دارییه، به‌لام سۆزێکی قولی نیشتمانی‌شی تێدایه و دل‌سۆزی و خوشه‌ویستی به‌رامبه‌ر به‌گه‌ل و نیشتمانه‌که‌ی به‌ زمانی شیرینی خۆی ده‌رده‌برێ، له‌ ماته‌منامه‌ (وه‌سیه‌ت نامه) به‌ناوبانگه‌که‌یدا که بۆ کۆچی دوا‌یی خۆی وتوووه ده‌لێ:

عه‌زیزان من ئه‌وا رۆییم له‌لاتان
له‌مه‌زلۆمان به‌لا چۆل بێ ولاتتان
که ئیوه‌ن پادشای لوتف و عه‌دالت
به‌خوا حه‌یفه‌ بره‌نجینن گه‌داتان

دستان و بنه ماله یه که وه رهوا بیټ، راستر وایه ئەو قوتابخانه شیعریه به ناوی نالیه وه بیټ، یان نالی و هاوړیکانی.

۳. جگه له میرنشینی بابان چهند میرنشینی تر له کوردستاندا هه ریه که وه سهرده میټک فه زمانه واییان کردوه، بیټگومان له وه سهرده مانه شدا شاعیر و نو سهریان هه بووه، به لآم هه رگیز ناوی قوتابخانه ی شیعریه به ناوی میرنشینه کانه وه نه بووه.

له بهر ئەو راستیانه ی سهرده وه وهک هه ندیک له میژوونوسانی ئەدهب و نو سهران دهنوسن قوتابخانه ی نالی یان نالی و هاوړیکانی باشترین و راستترین ناوی که بو ئەو قوتابخانه شیعریه. خۆ ئەگه ره به ناوی شوین و ناوچه ی ژبانی سه ره له دانی شاعیره کانیشه وه بیټ ئەوا به لای ئیمه وه قوتابخانه شیعریه ناوچه ی سلیمانی به باشتر ده زانین.

زمانی ئەدهبی یه کگرتوو

ههول و کۆششی نالی و هاوړیکانی که رابهرو دهسته ی یه که می ئەم قوتابخانه ئەدهبییه بوون له خالیکی سه ره کیدا ده رده که وی ئەویش گۆرانی ئەو پهیره وه دوورد ریژه بوو که له میژووی ئەدهبدا پهیره وه ده کرا که بریتی بوو له نووسین به زمانی نه ته وه کانی دراوسی. شیعر و دیوانی شیعر به زمانی کوردی ریبازی خۆی گرت و دهسته ی دووهم له شاعیرانی ده ور بهری سلیمانی و ناوچه کانی تری کوردستان به پیر ئەو بزوتنه وه ئەدهبییه وه هاتن.

دروست بوونی زمانی ئەدهبی یه کگرتوو شیوازیکی تایبه ته و یه کی که له خاسیه ته کانی شیعریه ئەم قوتابخانه یه. مه به ستمان له زمانی ئەدهبی یه کگرتوو ئەو شیوه زمانه یه که شاعیرانی دامه زین هری ئەم قوتابخانه ئەدهبییه کردیان به زمانی شیعریه خۆیان، ئەم شیوه یه بوو به زمانی شیعریه شاعیرانی دوا ی ئەمان و پی ره ویان کرد و تا ئیستا هه ره رده وامه.

شیوه زمانی سلیمانی (قه‌لاچوالان) واته ئەوانەى لەم قه‌لاچوالانەوه هاتبوونە سلیمانی. بوو بە بنه‌ما و بنچینه‌ى ئەم زمانه‌ ئه‌ده‌بیه و به‌ وشه و زاراوێ ناوچه‌کانی ده‌وروبه‌ری سلیمانی، به‌شه‌ شیوه‌کانی دیالیکتی کرمانجی ناوه‌راست ده‌وله‌مه‌ند کرا. ئەو شاعیرانه‌ى له‌ ناوچه‌کانی ده‌وروبه‌ری سلیمانیدا سه‌ریان هه‌لدا. یان راستر بلتین له‌ به‌شه‌ دیالیکته‌کانی تری دیالیکتی کرمانجی ناوه‌راست په‌یدا بوون، زمانی ئه‌ده‌بی ئەم قوتابخانه‌ نوێیه‌یان به‌کار ده‌برد. به‌ره‌مه‌ شیعریه‌کانیان بوو به‌هۆی به‌رده‌وامی و چه‌سپاندنی شیوه‌ى سلیمانی و بووه‌ زمانی ئه‌ده‌بیه‌ى یه‌کگرتوو.

تیمه‌ لێره‌دا له‌هه‌ر ناوچه‌یه‌ک که‌ له‌ رووی دابه‌ش بوونی جوگرافیای زمانه‌وه‌ سه‌ر به‌ دیالیکتی کرمانجی ناوه‌راستن که‌ پیکهاتوو له‌ چوار به‌ش (سلیمانی، سۆرانی، موکریانى، ئه‌رده‌لانی) له‌ هه‌ر به‌شه‌ شاعیرێک وه‌ک نمونه‌ وه‌رده‌گرین بۆ دیاریکردنی ئەو مه‌به‌سته‌ واته‌ (شیوازی زمانی ئه‌ده‌بیه‌ى یه‌کگرتوو).

وه‌ک ئاشکرایه‌ نالی مامۆستاو شاعیری گه‌وره‌ى ئەم ریبازه‌ ئه‌ده‌بیه‌ په‌روه‌رده‌ى خاڤ و خۆلى شاره‌زووره‌، به‌لام شیوه‌ى زمانی شاره‌زووری نه‌کردوو به‌ زمانی ده‌رپیرینی شیعره‌کانی، به‌لکو بۆ به‌دیه‌بنانی ئاماژه‌ سه‌ره‌کى و گرنه‌گه‌ى شیوه‌ى سلیمانی کرد به‌ زمانی شیعری خۆی.

هه‌ر له‌ناو ئەوانه‌دا که‌ رێچکه‌ى نالی و سالمو کوردییان گرت واته‌ ده‌سته‌ى دووهم، ده‌بینه‌ى مه‌حوی ۱۸۳۰ - ۱۹۰۶ هه‌ر ئەو زمانه‌ ئه‌ده‌بیه‌ى نالی به‌کاره‌یناوه‌ له‌ شیعره‌کانیدا و هه‌رچه‌نده‌ خۆی به‌ قه‌له‌نده‌ریکی کورد ده‌زانى، به‌لام شانازی به‌ دیوانه‌ شیعریه‌که‌یه‌وه‌ کردوو و خۆی له‌ ریزی پادشاو سه‌رکرده‌کاندا داده‌نى:

بنسووسه‌ پیری دلم ئەمری کرد ، ئیتاعه‌م کرد
 له‌ ئیبتیداوه‌ که‌ به‌یتى مونااسبی دیوان
 گه‌دایه‌کى وه‌کو (مه‌حوی)، قه‌له‌نده‌ریکی کورد
 میثالی پادشه‌ه‌ى فورسه‌، صاحیبی دیوان³²

³² دیوانی مه‌حوی، لێکدانه‌وه‌ و لێکۆلینه‌وه‌ى مه‌لا عبدالکریمی مدرس و محمدی مه‌لا کریم، به‌غدا،

هەر له ناوچهی سلیمانیدا حەریق (۱۸۶۵ - ۱۹۰۹) یه کێکه لهو شاعیرانهی سههر بهم قوتابخانهیه داده نری، نه گهر چاویک به دیوانی حەریقدا بگێڕین و شیعره کانی له گهڵ شیعره کانی نالیدا ریزیکهین، کاریگهری نالی و شیوازی نالی به شیعره کانییهوه دیاره تاراددهیهک نه گهر بلێن حەریق یه کێکه له قوتابیه زیره که کانی نالی به ههلهدا نه چووین، له بهر ئه وهیه له زمانی ئه ده به که ی و ته نانهت له ورده کاری و قولی واتاو به کارهێنانی بابته کانی رهوانبێژیشدا پێرهوی نالی کردووه و مامهلهی له گهڵ وشه و دارشتنی مانا ئارایی و به کارهێنانی ره گه ز دۆزیدا کردووه :

تاووسی که له سههر زینتی بالی سههری دانا
ئه منیش به پیر فکروه بهی سههر و قه رارم

که وتووومه ئه ژێر دهستی شه یاتین و نه قسم
دهستی بدهره دهستی شکسته م به عینایهت

بۆ چ ههر ئه من مه خمووری بادهی مهستم؟
یا ههر من سههرمهستی جامی ئه لهستم
من له بهر چاوی وتم بۆ مهزه چابوو لیوت
ئه و ئه لێ جامی مهیه چا نییه بۆ تو نابی
له و کاتهی که نالی له باسی عه شقی مه جازیدا ده لێ :

عه شقی که مه جازی بی خواهیش که مه ئیلا کچ
شیرین کچ و له یلا کچ، سه لما کچ و عه زرا کچ

ده بینین حەریق له عه شقی حه قیقیه وه ده دوی و وه لامی نالی بهم شیوهیه ده داته وه :
عیشقت که حه قیقی بی تالیب مه به ئیلا کور
هه م حه زره تی له ولا کور هه م یوسفی والا کور

لێره دا ده بینین نالی و حەریق زۆر به راستی و له جیبی خۆیدا له عه شق ده دوین و
عه شقی مه جازی و حه قیقی لیک جودا ده که نه وه، هه رچی بۆ چوون و به کارهێنانی
عه شق و دلداری ئیستایه له ئه ده بدا به هه له به عه شقی (حه قیقی) له قه له م ده دری.

زان کانیان به پیشه‌وانه‌وه به کارده‌برین، به لām ئەوان به راستی و هه‌ریه که به پیی واتای خۆی به جیی خۆیدا به کاریان هیناوه.

سالم ده‌لی :

ته‌له‌ب کاری حه‌قیقه‌ت خاتری سالم له باتن دا

ئه‌گه‌رچی زاهیره‌ن دل‌داده‌یی عیشقی مه‌جازیکم

جگه له ناوچه‌ی سلیمانی شاعیرانی که‌رکوک و گه‌رمیانیش زمانی ئەم قوتابخانه ئەده‌بیه‌یان کردووه به زمانی شیعره‌کانیان و ورده ورده وازیان له شیوه‌ی گۆرانی (هه‌ورامی) هینا که به‌تایبه‌ت له ناوچه‌ی گه‌رمیان و ده‌وروبه‌ری که‌رکوکدا باوو بوو. شیخ ره‌زای تاله‌بانی ۱۸۳۵ - ۱۹۰۹ هه‌ر به‌و شیوه‌یه‌ی سلیمانی شیعره‌کانی دارشتوو، هه‌ستی نه‌ته‌وايه‌تی و خۆشه‌ویستی زمانی کوردی له‌لای شیخ ره‌زا به‌جۆری له‌ دل و ده‌روونیدا چه‌سپیوووه که شیع‌ر به‌زمانی کوردی له گه‌وه‌هر به‌نرخ ترو پر حیکمه‌ت تر ده‌زانی و ده‌لی :

زوبده‌ی مه‌تاعی حیکمه‌ته ئەم شیعی‌ری کوردیه

هه‌رزانه بی موباله‌غه حه‌رفی به گه‌وه‌هری

جامه‌ی حه‌یاتی عاریه‌ت کورته زینه‌هار

ئالووده دامه‌نی مه‌که بو پپچی میژهری

*****

ده‌مکوژی حوکمه ده‌زایم به خودا حوکمه حه‌یب

وه‌ره سا به‌شقی خودا ده‌س له یه‌قهم به‌رده ته‌یب

*****

تالع‌م نه‌حسه ده‌ترسم که به ئازاری فیراق

بم‌ر روژی نه‌بی ده‌وله‌تی وه‌سلم به‌نسب

له‌ناوچه‌ی سۆران حاجی قادری کۆبی ۱۸۱۷ - ۱۸۹۷ که‌یفی و ته‌خته‌ر خۆیان کرد به میرات گری نالی و سالم و کوردی و هه‌ر به‌و شیوه‌یه‌ی ئەوان شیعی‌ریان نووسی و حاجی قادر ده‌یزانی شیع‌ر بو کێ ده‌لی، له‌به‌ر ئەوه به‌شیوه‌یه‌ک شیعی‌ری نووسیوه زۆریه‌ی هه‌ره زۆری می‌لله‌ته‌که‌ی تی‌ی‌ب‌گات، هه‌ر ئەو پپش ده‌سته‌یه‌ی حاجی قادریش بوو ریی بو غه‌زه‌لی نیشتمانی و شیعی‌ری کۆمه‌لایه‌تی سیاسی خۆش کرد له نیوه‌ی یه‌که‌می

دیدی بیسته‌مدا. وهك پیشتەر وتمان حاجی ئەو مەبەستەى لا گرنگ بووه بۆیه پێپره‌وى ئەو شیوه‌ زمانەى کردوو له دارشتنى شیعەرەکانیدا :

کە هەستا قامەتى بەرزى له فەرقى تاوه‌كو ئەرزى
پەريشان زولقى سەد تەرزى بەیە کدا دارژاو له‌رزى

*****

لەسەر شەو رۆژى داناوه مەلێن فێسى لەسەر ناوه
لەبەر با جامى یاقووتى بە میشكى وشكى داداوه

لەناوچەى موکریاندا دوو شاعیری مەزن سەریان هەلدا و بوونە پێپره‌وى گەرى رێبازە ئەدەبیه‌کەى ناوچەى سلێمانى ئەوانیش عەبدوڵلا بەگى میسباحو دیوان و وه‌فایى بوون. ئەم دوو شاعیره‌ له‌رووی زمانى شیعریانەوه هەر ئەو شیوازه‌ى شاعیرانى ناوچەى سلێمانیان بە‌کار بردوو. له‌لایه‌كى تریشه‌وه کاریگەرى نالى و کوردی له‌ شیعەرەکانیاندا بە‌تایبەت له‌لای وه‌فایى بە‌ ئاشکرا دەبینرێ. وه‌ك محمد علی قەرەداغى ده‌لێ :
ئەوه‌ى من بۆم ده‌رکه‌وتوو وه‌فایى بە‌ شیعەرەکانى مامۆستای شاعیرانى کورد (نالى)
هۆگر بووه‌و گەلێ جار ماناکانى ئەوى هیناوه و خۆى بە‌رگێکى تازه‌ى له‌بەر کردوون³³.
ئەگەر به‌وردی سەرنجى دیوانى وه‌فایى بده‌ین له‌ زۆر لای قەسیده‌ و غەزه‌له‌کانیدا کاریگەرى مسته‌فا بە‌گى کوردیش به‌دى ده‌کری. ئەمانه‌ چەند دێرێکى وه‌فایین که‌ به‌لگه‌ى ئەو راستیه‌ن :

نەوه‌هار نۆبه‌ره‌ى شکۆفسه‌ و گولتن
یا غونچه‌ى دوگمه‌که‌ى سینه‌که‌ى وازن
به‌ نەسیم ده‌پشکوون با غونچه‌ سیوان
به‌ باله‌ ئاهى من دوگمه‌ ده‌ترازان³⁴

نه‌داغى جه‌رگى خۆم زانى، نه‌ مایه‌ى به‌رگى خوێنینم
شاهیدی ده‌ستى عیشقم، لاله‌ رهنگم، من که‌رو لالتم

³³ دیوانى وه‌فایى، میرزا عبده‌حیمی سابلاخى، لیکۆلینه‌وه‌ى محمد علی قەرەداغى، به‌غدا، ۱۹۸۶، ج. ۳۵.

³⁴ دیوانى وه‌فایى، ۸۸.

بوخۆت سهرمه شقى. زولف و ده رسى بالآت دام و ئەز چ بکه م؟
 نيشانه و دەس خەتى خۆتە ئەگەر ئەلەم ئەگەر دالم

*****

ئەمەن ئوقتاده بوم تۆ خۆت بە روحت دەست گیرم
 بوی پەشیمانی نەشیوہی تۆیە، ئەى خورشیدی ئیقبا م 35

*****

ئەلئەمان سەرتا قەدەم سوتام و جانانم نەهات
 چا و لە سورمەى خاکی رى بووم راحتى جانم نەهات
 خال و خەت گولزار و رەنگى شوخى بى باکم نەدى
 زولف و روو هیند و فەرەنگى شاھى خوبانم نەهات
 ئەى عەجەب گریام وەکو هەورى بەھاران و کەچى
 پیکەنینى ئەو گولەى کاکۆل پەرتشام نەهات 36

ھەر بەو شیوہیە لەلای ئەدەب زمانى شیعری ئەمیش بەردەوامى ئەو زمانە
 ئەدەبیە بەکگرتوویە چ لەرووی شیوہ زمان و وشە و زاراوہو، چ لە رووی پێرەوی
 رییازی شیعری ئەم بزوتنەوہ ئەدەبیەشەوہ، خاسیەت و شیوازە تاییبەتیەکانى قوتابخانەى
 شیعری ناوچەى سلیمانى پێوہ دیارە :

بە کەمەندى زولقى خاوت، دلئى ئیمە کەوتە داوت
 عەجەبا کە شەھسوارم بە شکاری مەى نەزانى؟
 ئەدەبا بە شەرتى جاران، ئەمنم کە جان سوپاران
 کە نەلئى رەقىبى نادان بە وەفا نەبوو فلانى 37
 بۆ بەشى مە خواری یە لەو قامەتى شیرینی تۆ
 خار و خورما پیکەوہ دەگرئى _ ئەگەر نەخلى _ روتەب

35 دیوانى وەفایى، ل ۶۱.

36 سەرچاوەى پێشوو، ل ۲۳.

37 دیوانى ئەدەب، یادگارى عبداللە بەگى مصباح دیوان، چاپى سێیەم، ھەولێر، ۱۹۶۶ز، ل ۱۰۹.

یا ره ب دهبی هه ر ئه من و ئه تو بین به بی ره قیب
بگرم له گه رده نی بجه م، ئه و زولفی تابه تات

*****

گه ر موخه بیه ر بی له هه ر دوو عالم و خه ندیکتی تو
خه نده بیك له و دل به ره نادا به دوو عالم (ئه ده ب) 38

به شی چواره م و دوا به شی دیالیکتی کرمانجیی خواروو ئه و به شه یه
که ده که ویته سنووری هه ریمی ئه رده لانه وه که تا سه رده می پهیدا بوونی
قوتابخانه ی شیعی کلاسیکی نوئی شاعیرانی ئه و ناوچه یه به دیالیکتی
گۆرانی (شیوه ی هه ورامی) شیعیان دهنوسی، به لام زمانی ئه ده بی ئه م
قوتابخانه تازه یه به ره و ئه و ناوچه یه ش هه نگاوی ناو شاعیرانی ئه رده لانی
به پیر ئه و بزوتنه وه ئه ده بیه وه هاتن و شیوه ی سلیمانیان کرد به زمانی شیعی
خۆیان. له و شاعیرانه سالمی سنه و مه جدی، به ره می شیعی ئه مانه نمونه ی
شیعی به رزی ئه و ناوچه یه بوو. له شیعه کانی مه جدیدا شیوازه تایه تیه که ی
ئه م قوتابخانه تازه یه به دی ده کری و ئه وانیش به زمانی ئه ده بی شاعیرانی
ناوچه ی سلیمانی ئاشنا بوون و کردیانه زمانی شیعه کانی خۆیان. به و
شیوه ی سالمی سنه و مه جدی و چه ندانی تریش بوون به ئه ستیره ی پرشنگداری
ئه م قوتابخانه ئه ده بیه له ناوچه ی ئه رده لاند، مه جدی به م شیوه یه وه سفی
یاره که ی ده کا و ده لی :

له دوو لا زولفی لاو لاهه له سه ر رووی قامه ت ئالاوه

خه م و پیچی هه موو داوه، چ له م لاهه، چ له و لاهه

موژهی وه ک نیشی په یکانه، هه میسه کاری پیکانه

دلی هه ر خویش و بیگانه ی به ئه م په یکانه پیکاره 39

38 عبدالله به گی مصباح - دیوان، شاعیری گه وره ی خاکی موکریان، لیکۆلینه وه و بلاوکردنه وه، نووسینی

دکتۆر مارف خه زنه دار، به غدا، ۱۹۷۰، ل ۲۶، ۲۷.

له سنهوه بهرهو کرماشان برۆین دهیینین که دامیننی چپای دالههۆ له دهشته پان و بهرینهکهی مایدهشتدا، شاعیری بهدیمهنی ئهم ناوجهیهش سهید یه عقووپی مایدهشتی ۱۸۰۸ - ۱۹۰۶ که ۹۸ سال ژیاوه یه کیکه له شاعیرانی شیوهی که لهوری دیالیکتی لوری و بهشیوهی خۆی و شیوهی گۆرانی (ههورامی) شاعیری نوسیوهه، کاریگهری زمان و تهدهبی نالی و ئهم قوتابخانه نوییه له ههندی له پارچه شاعیرهکانیدا رهنگی داوهتهوه، چ له رووی شیوازی به کارهینانی شیوه زمانهکهیهوهو چ له رووی شیوهو فۆرمی شاعیرهکهیهوه زۆر کاریگهره به نالیهوه :

قودرتهتی حق بین ته ماشاکهن که لهو یه کهتره ناو
نار و نارنجی یو لیمۆ لهو شه کهرنه ی کردوه⁴⁰

کاریگهره بهو غهزهلهی نالی که بهم دێره دهست پی دهکا :
گولبونی قهدت له قوبیهی سینه غونچهی کردوه
غونچه بهم شیرینییه قهدت نهیشه کهر نهی کردوه

دیشان سهید یه عقووب دهلی :

روخساری تۆ وهک مانگ و دوو زولفت وهکو عهقره
هههرچهند که قهمر عهقرهوه رازیم به قهزاوه⁴¹
ئهم شاعیره کاریگهره بهو غهزهلهی نالی که بهم دێره دهست پی دهکا :
زولفت به قهدت دا که پهڕیشان و بلاوه
ئه مرۆ له منی شیفته ئالۆز و بهداوه

له ئهنجامی ئهم لیكۆلینهوهیهدا دهتوانین بلین زمانی ئهدهبیی یه کگرتوو شیوازیکی سههرکی و دیاره لهم قوتابخانه شاعیرهدا و ئهگهر چاویک بگێڕین به زۆریه غهزل و قهسیدهکانی ئهو شاعیرانهی لهم بهشهدا باسمان کردن و ههروهها ئهو شاعیرانهی تریش

³⁹ علاءالدین سجادی، میژووی ئهدهبی کوردی، چاپی دووهه، بهغدا، ۱۹۷۰، ۴۱۸.

⁴⁰ دیوانی سید یعقوب ماهیدهشتی، بسعی و اهتمام، محمد علی سلطانی، ۱۳۶۲هـ، ص ۲۴.

⁴¹ سهراوهی پێشو، ص ۲۵.

ده سەر بهم رییازە ئەدەبیەن، بەگشتی لە بەرھەمی شیعری ھەموویاندا ئەم شیوازە بەدی دەکری ئەم یەکییتی شیوازەش لە زماندا لە ئاستە جیاوازیەکانی زماندا دەردەکەوی، وەک لە ئاستی فۆنیٹیک (دەنگسازی) و مۆرۆفۆلۆژیە (وشەسازی)دا دەردەکەوی. وەک تۆفیق وەھبی لە باسی پەیدا بوونی شیوەی سلیمانییدا دەلی: زۆری پێ ئەچوو شیوەی ئەردەلانی شارەزور بەرە بەرە دەستی کرد بە تیکەلای بوون لە گەل شیوەی قەلاچوالانی باباندا لە سلیمانی بەلام دەبی بزانی کە ئەم تیکەلایە ھەر لە مەیدانی فۆنیٹیک و مۆرۆفۆلۆژی، وە وشە وەرگرتندا رووی دا⁴². ھەرچی لە رووی (رستە سازیەو) سینتاکسە ئەمە شیوازیکە لەلای ھەموو شاعیرەکان وەک یەک نییە و شیوازی سالم لەم قوتابخانەیدا بە ئاشکرا لەوانی تر جیا دەکرێتەو لە بەشی سییەمی ئەم نامەیدا باسی لێو دەکری.

ئەو یەکییتی شیوازی لە زمانی شیعری ئەم قوتابخانەیدا دەبینری لە رووی فونیتیکیەو (دەنگسازیەو) لەم خالانەدا دەردەکەوی:

۱. بەکار ھێنانی نیشانە ی کاری رانە بردوو (دە) لەبری (ئە)، لەم روووە تۆفیق وەھبی گەلی بەلگە ی ھیناوەتەو بۆ راستی و چەسپاندنی بەکار ھێنانی ئەم نیشانە یە کە بە پیتە قالبی ناو دەبا، لەو بەلگانە لەرووی میژوو ییەو دەلی ((سێ بووژینەرەو ھەکانی زمانی ئەدەبی سلیمانی نالی و سالم و کوردی کە لە یەکەم چوار یەکی سەدە ی نۆزدەدا لە حوجرەکانی سلیمانییدا خویندویانە پیتی (دە)یانە بەکار ھیناوە لە شیعرەکانیادا نەک (ئە)، لەگەل ئەو شدا کە نالی یان جافیك بوو خەلکی دبی خاک و خۆل لە دەشتە ئەویەکی شارەزور⁴³. لە راستیدا بەلای ئیمەو ئەگەر بەوردی سەیری ئەم نیشانە یە بکەین لە ھەر دوو شیوازە کەدا دەنگیک ھاو بەشە و یەک دەنگی سەرەتاکی دەگۆری و جیاوازی کە بریتیبە لە (د) و جیی (ئ) دەگرێتەو، کەواتە دەنگی

⁴² تۆفیق وەھبی، ئەسلی پیتە قالبی (ئە) شیوەی سلیمانی، گۆفاری کۆری زانیاری کورد، بەرگی یەکەم،

بەشی یەکەم، ۱۹۷۳، ل ۱۳-۱۴.

⁴³ تۆفیق وەھبی، ئەسلی پیتە قالبی (ئە) شیوەی سلیمانی، گۆفاری کۆری زانیاری کورد، بەرگی یەکەم،

بەشی یەکەم، ۱۹۷۳، ل ۲۳.

په که می ههردوو شیوه که جیاوازه و به گویره ی یاسای دهنگی زمانی کوردی دهگۆرین و بزۆینی (ه) له ههردوولا هاویه شه.

نمونه ی شیعی گهلی زۆره که ئەم به کارهینانه ی (ده) ی تیا بی :

پیم دهلین مهحبوبه م خیل و قیچه مهیلی شه دهکا
خیل و قیچه؟ یا تهرازوی نازی نهختی سه دهکا

*****

دهزانم دیته سه چ ی کاری ((سالم))

فریبی چاوی تو دهیکا به به لهعم

*****

عه بهس کوردی مهلائیک دین دهپرسن مهزهه ب و دینت
که قادر خۆی دهزانی من له سه کام مهزهه ب و دینم

۲. به کار نههینانی ههندی دیارده ی فونیتیکی ناوچهیی وه ک ئالوگۆر کردنی دهنگهکان، بۆ نمونه دهنگی (ل) و (ر) له ناوچه ی سۆران، بهتایبهت له کۆیه و دهشتی ههولیر، دهنگی (ل) دهبی به (ر). ههروهها (و) دهبی به (ی). له ناوچه ی شاره زووریش له زۆر وشه دا دهنگی (ب) دهبی به (و) وه ک (بییه) دهبی به (بیوه) ئه بهم = ئه وه م، گهلی نمونه له م رووه وه له شیعه رهکانی نالیدا دهبینرێ. نالی خه لکی شاره زوور بووه به لام پهیره ی یاسا دهنگیهکانی ناوچه ی شاره زووریشی نه کردوه، ههروهها سالم و کوردیش به زمانی ناوچهیی و شیوه زمانی خۆیان که دانیشتووی سلیمانی بوون شیعه رهکانیان نه نوسیوه، ئەم دیاردانه له شیعی شاعیرانی دهسته ی دووه مدا واته دوا ی نالی و سالم و کوردی به باشی ده رده کهوی.

حاجی قادری کۆبی دهلی :

له سه ره شه و رۆژی (داناوه) (مه لین) فیسی له سه ر (ناوه)

له بهر با جامی یاقووتی به میشکی وشکی (داداوه)

حاجی قادر به لای زمانی ئاخاوتنی کۆیه وه نه چووه، ئه گه ر وای کردبایه ده بوایه

بیگوتبایه :

لهسهه رهو رۆژی (دانایه) (مه‌ریڤن) فێسی لهسهه(نایه)

لهبهه ره با جامی یاقووتی به میشکی وشکی (دادایه) 44

بههۆی زۆری و بلاوی لقه‌کانی مۆرفولۆژی (وشه‌سازی)یهوه ناتوانی ههه به‌شه و له به‌شه‌کانی ئاخووتن سه‌ره‌به‌هۆ و به‌جیا له‌رووی شیوازی زمانه‌وه دیاری بکری، به‌لام ئیمه لی‌ره‌دا چه‌ند نمونه‌یه‌کی زۆر دیارو ئاشکرا ده‌خه‌ینه به‌ر تیشکی لی‌کۆلێنه‌وه‌ی شیوازه‌گه‌ریانه. ههه ئه‌م دیارده‌ی فراوانی و فره‌لقی به‌شه‌کانی ئاخووتن و له‌لایه‌کی تریشه‌وه نه‌شاره‌زایی و بی‌ئاگایی ره‌خه‌نگه‌ران و لی‌کۆلێنه‌وه‌وان له‌دیاریکردنی شیوازی تایبهت به‌م قوتابخانه‌یه و جیا‌نه‌کردنه‌وه‌ی لق و به‌شه‌کانی زانستی زمان و زمانه‌وانی بوته‌هۆی ئه‌وه‌ی هه‌ندی له‌و نووسه‌رانه‌ له‌م رووه‌وه زۆربه‌ی به‌شه‌کانی ئاخووتن ته‌نیا به (وشه) له‌قه‌له‌م بدن و تی‌که‌ل به‌یه‌که‌تریان بکه‌ن 45، هه‌روه‌ها تا ئیستا لی‌کۆلێنه‌وه‌یه‌کی زانستی له‌م باره‌یه‌وه به‌ ئه‌نجام نه‌گه‌یشته‌وه، به‌لکو ئه‌وانه‌ی تا ئیستا له‌م رووه‌وه نووسیویه‌نه به‌هیچ جۆری له‌روانگی شیواز و شیوازه‌گه‌ریه‌وه له‌شیعرو به‌ره‌مه‌می ئه‌و شاعیره‌نه‌ کۆلێونه‌ته‌وه. باسه‌کانیان ته‌نیا ته‌رخان کردووه بو‌ باسی‌کی که‌م و کورت له‌باره‌ی لایه‌نیکی بچوکی زمانه‌وه، یا به‌گشتی و بی‌دیاریکردنی سنوری باسه‌که، زۆربه‌ی زۆری ئه‌و نووسینه‌نه له‌چوارچۆیه‌ی هه‌ندی لی‌کۆلێنه‌وه‌ی ساده‌ ده‌باره‌ی نالی و زمانی نالی و هه‌ندی دیارده‌ی زمانه‌وانی لای نالی زیاتر ناچه‌ ده‌ره‌وه وه‌ک له‌وه‌وبه‌ر و تان ئیمه لی‌ره‌دا وه‌ک نمونه‌ له‌چه‌ند لایه‌نیکی (به‌شیکی مۆرفولۆجی) ده‌دوین که‌ به‌ زۆری و ئاشکرا شیوازی تایبهت‌ی ئه‌م قوتابخانه‌یه دیاری ده‌که‌ن.

راناو (جیناو) به‌شیکی دیارو گه‌نگه و به‌کاره‌ینانی جیناوه‌کانی زمانی کوردی له‌لای زۆربه‌ی زۆری شاعیرانی ئه‌م قوتابخانه‌یه به‌گشتی شیوازیکی یه‌که‌گرتوی هه‌یه، کۆمه‌لی راناوی تایبهت و دیاریکراو که‌ بریتین له (راناوی که‌سی یه‌که‌می تا‌ک ئه‌من و ئه‌ز له‌گه‌ل که‌سی دووه‌می تا‌ک ئه‌تۆ)، ئه‌م راناوانه‌ به‌گشتی له‌لای هه‌موو شاعیرانی سه‌هه به‌م ریبازه‌ ئه‌ده‌بیه‌ چوون یه‌که، واته‌ شاعیران وه‌کو یه‌که‌ به‌کاریان هیناوه،

44 کریم شاره‌زا، نالی و زمانی ئه‌ده‌بیه‌ی یه‌که‌گرتوو، به‌غدا، 1984، ل 52، 51.

45 بو‌ نمونه‌ پروانه ئه‌م نووسین و لی‌کۆلێنه‌وانه: کریم شاره‌زا، سه‌رچاوه‌ی بی‌شو، د. ئه‌مین عه‌لی مه‌تابجی،

زمانی نالی، گۆڤاری کۆری زانیاری عێراق، ده‌سته‌ی کوردی، به‌رگی 13، 1985.

کەمانەت لای ئەو شاعیرانەی کە لەشیوە زمانەکەشیاندا ئەو راناوانە بەو شیوەیە بەکارناوەن. د. ئەمین عەلی موتابیچی هۆی بەکارهێنانی ئەم راناوانە لای نالی دادەنی بەتیکەلاوی و ناشنایی نالی لەگەڵ شیوە زمان و ناوچەکاندا، بەهۆی گەران و گەشتی زۆری نالیەوه دەلی (خۆ ئەگەر بەهاتایە نالی بەهۆی دەرس و مەلایەتیەوه بەرهو بادینان ژووو پڕۆشتایە دوور نییە کە زۆر وشە و زاراوی کرمانجی ژوووری تیکەل زمانی شیعەرەکانی ببوایە)⁴⁶، بەلی راستە گەران کاریگەری هەیە لەسەر زمان، بەلام نالی گەلی وشەو زاراوی شیوەکانی تری زانیووە و بە مەبەست و دەستەنقەست ئەو راناوانەی بەکارهێناوە بەهیوای دروست کردنی زمانیکی ئەدەبیی یەکگرتوو ئەم کارە کردووە، لەلایەکی تریشەوه دەبی بۆ ئەو هوش بچین کە ئەشی نالی بە مەبەستی زیندووکردنەوهو هەول دان بۆ نەفەوتانی هەندی راناو، وەکو (ئەز)، چونکە گومان لەوەدا نییە کە لەو سەرەمەدا و لەوهو پێشتر ئەم راناو لەناوچەیی سلیمانیشتا بەکارهاتوو⁴⁷ وەرە وەرە بەرهو کزی و نەمان رویشتوو.

ئەمە و هەرچی راناوی (ئەمن و ئەتۆ)یە وەک پێشتر وتان سالم و کوردی و شاعیرانی پاش ئەمانیش لە زمانی شیعریاندا جار جار بەکارهێنانی ئەم راناوانەیان کردووە بە شیوازیکی زمانی خۆیان. لێرەدا چەند نونەیهک دەخەینە پیش چاو :

تۆ قاز و ئەمن شاهین مەقڕینە بەدەورمدا
نەك حەملە بەرم گیرکەم چنگی لە چیقڵدانت⁴⁸

*****

خاو و بی خاوی دوو زولفی خام ئەز
چاوه چاوی یەك غەزاله چاوم ئەز⁴⁹

46. د. ئەمین عەلی موتابیچی، زمانی نالی، گۆفاری کۆری زانیاری عێراق، بەرگی ۱۳، ۱۶۸۵، ۷۵، ۷۶.

47. ئەسلی پێتە قالبی (ئە) گۆفاری کۆری زانیاری، بەرگی (۱)، بەشی (۱)، ۱۳-۱۴.

48. دیوانی سالم، کوردی و مەریوانی، چاپی یەكەم، بەغدا، ۱۹۳۳، ۲۲.

49. دیوانی و نالی و فەرهنگی نالی، دکتۆر مەرف خەزەندەر، بەغدا، ۱۹۷۷، ۶۳.

ئەمەن فەرھاد و شاھد (بەستون)ە

ئەتۆ شیرین شەمال شاپوورە ئەمشەو⁵⁰

*****

گا دەسوێم گا دەگرییم غەرقی ئاو و ئاورم

ئاخ لەبەر بەختی سیا : نازانم ئەز بۆچ نامرم⁵¹

*****

لەبەر تاوی جەمالی عالەم مومکین بۆ ئارامم

دەسوتم ئەز ئەگەر سایە سەری زوئقی ئەبویایی⁵²

لەرۆوی بەکارهێنانی بەشەکانی تری ئاخاوتنەو، وەك ناو، کردار، چاوگ، ئاو، ئاو. . . هتد، شیوازیک بەدی دەکری لەلای زۆریە زۆریان ئەویش ئەوێهە لە رووی گەردان کردن و بەکارهێنانی ئەو بەشەکانی ئاخاوتندا لە رسته و شیعەرەکانیادا، خۆیان نەبەستۆتەو بەشیوەو رێزمانی ناوچەیی خۆیانەو، بەلکو بەپێچەوانەو، نالی روودەکاتە موکریان و سۆران و بەرەو ناوچەکانی کرمانجیی سەرووش مل دەنی بۆ چنگ خستنی وشە و زاراو، تا شیعەرەکانی پێ برازینیئەو، و ئەم کارەش کارێکی هەرپەمەیی نەبوو، بەلکو بە مەبەست و ئامانجی زمانیکێ ئەدەبی فراوانی یەکگرتوو بوو. هەرۆها سالم و کوردی ئەمانیش چەندین وشە شارەزور و ناوچەکانی دیکەیان ناواخنی شیعەرەکانیان کردوو وەك (ئەری) شارەزور لەبری (ئەگەر) و (بلا)ی کرمانجیی سەروو. گەلێکی تر.

شیخ رەزاش و شاعیرانی دەستە ی دووهم و دواتریش، گەلی وشە ناوچەیی سلێمانی و ناوچەکانی تریان بەکارهێناو، بێگومان ئەگەر بەوردی سەرنجی شیعەرەکانی شاعیرانی موکریان و ئەردەلانیئە بەدین کۆمەلێکی زۆر لە وشە و زاراوی ناوچەیی سلێمانی و شارەزور و سۆران دەبینن. لێرەدا بایەخی فەرھەنگی ئەدەبی و نرخ و سودی فەرھەنگی شاعیرانمان بۆ

⁵⁰ دیوانی کوردی، کوردی و مەریوانی، چاپی یەكەم، بەغدا، ۱۹۳۱، ۲۱۱.

⁵¹ دیوانی وەفایی، لیکۆلێنەوێ محمد عەلی قەرەداغی، ۵۹.

⁵² دیوانی وەفایی، لیکۆلێنەوێ محمد عەلی قەرەداغی، ۱۶۷.

دەردەكەوی وەك فەرەهنگەكەى نالى (دەتوانین ئەم فەرەهنگە بە كلیلی قفلی شیعی کلاسیکی کوردی دابننێن لە کوردستانی خواروودا کە نالی دامەزرێنەریتى لەسەرەتای سەدەى نۆزدەمەوێ تا ماوەى نیوان هەردوو جەنگ، چونکە ئەو کۆمەڵە وشە و تەعبیرانەى کە نالی بەکارهێنانی زۆریەى هەرە زۆریان بەردی بناغە و بنچینەى زمانى شیعی ئەدەبى کوردستانی خواروو بوون⁵³.

لەئەنجامى ئەم لیکۆلینەووە دیاریکردنى ئەو شیوازەى کە باسمان کرد و سەلمینەر بوون بۆ پیناسە و شیکردنەوێ واتاو چەمکی شیواز کە بریتی بوو لە کۆمەڵی سیفات و تاییەتى وەك فەرەهنگى شاعیر یا نووسەر، دارشتنى زمان بەکارهینانى ئەو بەشانەى ناخوتن . . . هتد⁵⁴ ئەم خەسلەتانه شیوازیکن سنورى ریبازى ئەدەبى دەکیشن لە قۆناغیکی دیاریکراودا و لەرووی زمان و بەکارهینانى کۆمەڵی وشە و زاراوێوە کە تاییەتە بەو قۆناغ و رۆژگارەو، شاعیرانى سەر بەو قوتابخانە ئەدەبىیە بەو شیوازە لە شاعیرانى دەرەوێ خۆیان جیا دەکرینەو.

⁵³ دیوانى نالى و فەرەهنگى نالى، ٢٥٧.

⁵⁴ Coles Editorial Board, Dictionary of Literary Terms, P.194.

کاریگه‌ری زمان و ئەدهبیاتی نەتەوه موسوڵمانە دراوسێکان

ژیانی ئەو شاعیرانەی سەر بە قوتابخانەی شیعری کلاسیکی کوردی بوون بەتایبەت نالی و سالم و کوردی، کەوتبوو نێو یەکەمی سەدەی نۆزدەم. ناوچەی سلێمانی بەتایبەت و کوردستان بەگشتی لەو سەردەمەدا لەرووی دەسەلاتی سیاسییەوە، یا سەر بە دەولەتی عوسمانی بوو یا جارجار لەژێر دەسەلاتی فەرمانرەوا ئێرانییەکاندا بوو، ئەم دوو دەولەتە گەورەییەش لەرووی ئاینییەوه سەر بە ئاینی ئیسلام بوون. ئەمە بوو بوو هۆی ئەوێ کە زمانی رسمی لە کوردستانا بە زمانی ئەوان بێت، زمانی عەرەبیش زمانی ئاینی ئیسلام بوو و کوردستانیش بەگشتی یەکێک بوو لە ولاتە ئیسلامییەکان، ئەمەش هۆیەکی سەرەکی بوو بۆ ئەوێ زمانی زانست و ئەدەب و رۆشنبیری گەلی کورد یا بەعەربی یا بە زمانی دراوسێکانی بێت، وەک ناشکرەش شاعیرانی ئەو سەردەمە یا مەلایەکی بەتوانا و زیرەکی بوون یا خۆبێندەوارێکی ئاینی و پەرورده‌ی مزگەوتەکان بوون. لەبەر ئەمە رۆشنبیری و خۆبێندن و زانستیان بریتی بوو لەو بەرھەمانە کە بەو زمانانە بوون، بەلگە نەویستە کە ئەو زمان و ئەدەبەش کاری کردۆتە سەر خۆبێندەوار و شاعیرانی کورد چ لەرووی زمانەوه بێت یا بیرو ناوهرۆک. کاریگه‌ری ئەدهبیاتی نەتەوه‌کان لەسەر یەکتەری کاریکی سروشتی و ئاساییە، هەر لە میژۆ گەلی نمونە ئەدهبیاتی نەتەوه‌کانی تر یا نووسەرانی سەردەمە کۆنەکان بە بەرھەمی شاعیر و نووسەری قۆناغەکانی پاش ئەوانەوه دەبینرێ (ئەبو عەلای مەعەری و ئەبوو حەفسی خیام نابێ ئیتمە وا بزانی ئەو فیکرانە کە ئەوان دەریان بریوه هەمووی هی خۆیان بوو، گەلی لە فیکرەکانیان هی پێشوو بوو. هەرۆه‌ها لە ئەدەبی فارسییدا لە مەولانای رۆمی و حافزی شیرازیەوه بیرە راشته فیکرە فەلسەفی و دەرویشیان هەبوو، بەلام ئەوانیش لە باوەر و ئەفکاری پێش خۆیان وەرگرتوو) 55 ئەم دیارده سروشتیه بەم شیۆهیه گەشتۆتە ئەدەبی کوردیش و شاعیرانمان لەو شاعیر و نووسەرە فارسانەوه گەلی کەلکیان وەرگرتوو، بەلام ئەم وەرگرتنە وەنەبی لە پەلە و

⁵⁵ ئەلەئەدین سجاد، دەرگەکانی ئەدەبی کوردی، بەغدا، ۱۹۷۸، ل ۸۷.

پایه‌یی شاعیران و نووسه‌رانی کهم کردییته‌وه، به‌لکو به‌پێچه‌وانه‌وه، چونکه ئەم کاره‌یان به زرنگی و زیره‌کی و هۆشیاریه‌وه کردوه و نیشانه‌ی به‌توانایی و ناگادارییان بووه، به‌شێوه‌یه‌ک توانیویانه ئه‌و بیر و زانیاریانه‌ی پیش خۆیان له بۆته‌ی بیرى خۆيانا قال بکه‌نه‌وه له ئاوی زێری زمانه‌که‌یان به‌شێوه‌یه‌کی نوێ دایرپێژن که به ئاسانی هه‌ست نه‌کری به بیره‌ وه‌رگیراوه‌که، وه‌رگرتنی فیکره‌ مه‌عنا‌ی قابیلیه‌ته‌ و عیلمه‌ مه‌عنا‌ی وایه‌ عالم بوون له رینگای خۆینده‌واری و رۆشنبیرییه‌وه، ئه‌و بیر و باوه‌رانه، ئەجا هیناویانه له‌گه‌ڵ بیرو باوه‌ر و فیکری خۆيانا ئاویته‌یان کردوه⁵⁶ ئەم جوژه کاریگه‌ریه هه‌ول و خۆ خه‌ریک کردنی ده‌وی و بریتی نییه له جووینه‌وه‌ی قسه‌ی خه‌لکی و به‌س، به‌لکو ده‌بی له‌گه‌ڵ وه‌رگرتنه‌که‌دا تازه‌یی نوێ کردنه‌وه‌و جوژه داهینانیکی پێوه دیار بیته‌ نرخ‌ی ئه‌وی پیشتر زیاد بکات و خۆشی به‌نرختر بیته‌.

کاریگه‌ری ئه‌ده‌ب و زمان‌ی عه‌ره‌بی

خاسیه‌تیکی دیاری قوتابخانه‌ی شیعری کلاسیکی ناوچه‌ی سلیمانی ئه‌وه‌یه که له‌ گه‌لی رووه‌وه کاریگه‌ری ئه‌ده‌ب و زمان‌ی عه‌ره‌بی پێوه دیاریته‌، نالی و سالم و کوردی نه‌گه‌رچی شیعره‌کانیان به کوردی نووسیوه، به‌لام له شیعره‌کانیاندا وشه و زاراوه‌ی زۆری عه‌ره‌بی و زمانه‌کانی تریان به‌کار هیناوه. ئەم تاییه‌تیه بۆته شیوازیکی یه‌که‌گرتوو له‌لای هه‌موو شاعیرانی سه‌ر به‌م قوتابخانه‌یه، ده‌توانین فه‌رهبه‌نگیکی گه‌وره له وشه و زاراوه‌ی عه‌ره‌بی له‌لای هه‌ر شاعیره‌ دیاری بکه‌ین له‌و وشانه هه‌ندیکیان ئه‌ده‌بی و هه‌ندیکیان زانستی که پێوه‌ندی به زانسته تاینیه‌کانه‌وه هه‌یه وه‌ک فیه‌ه و ئوسول‌ی دین و مه‌نتیق و فه‌له‌کیاتیان به‌شێوه‌ی ئیقتیباس و ته‌لمیح و به‌کار هینراوون⁵⁷ له‌لای نالی به‌تاییه‌ت و له‌لای شاعیرانی تریش به‌گشتی ئه‌و شیعرا‌نه‌ی که له (مونا‌جات) و نزا و پارانه‌وه‌دا وتویانه هه‌موویان ته‌نجامی ئه‌و کاریگه‌ریه‌ن که تاینی

⁵⁶ عه‌له‌ده‌دین سجادی، ده‌قه‌کانی ئه‌ده‌بی کوردی، به‌غدا، ۱۹۷۸، ل ۸۸.

⁵⁷ دیوانی نالی، لیکۆلینه‌وه‌ی مه‌لا عبدالکریمی مدرس، ل ۵۱.

لەم رووهوه لهسەر نالی و کاریگەری ئاینی ئیسلام زۆر نووسین و لیکۆلینەوه هەیە.⁶¹ سالم و کوردی و شاعیرانی تریش هەر بەو شیۆهه گەلی جار له دێره شیعره کانیاندا هێماو ئیشاره تیان بۆ ئایه ته کانی قورئان و فهرمووده کانی پێغه مبهه کردووه و گەلی وشه و زاراوه ی زمانی عه ره بیان تیکه له به زمانی شیعی خۆیان کردووه

سایتمام — ته مکین تامه کانت
له ناو مه هدی دلا بی مثلی به لقیس⁶²

قامه تت سهروه به گولزاری ئیره م
سببه روخسارت به فیردۆسی نه عیم
خه م بووه قه دم به شمشیری عه لی
قسه تم عجزه به ته قسیم قه سیم⁶³

ئهم کاریگه ریه له لای شاعیرانی ئهم قوتابخانه یه سه ری کیشاوه بۆ به کاره یێنای گەلی هونەری ره وانپێژی و هونەره ئه ده بیه کانی تر وه ک موله ممه ع و موسته زاد و تیه له کیش و ئیقتیباس و گەلی هونەری تر. موله ممه ع بهو شیعه ده وتری که به زیاتر له زمانیک ده نووسری واته دوو زمان یا زیاتر بۆ موله ممه ع به کار ده هینتری، ئهم هونەره شیعیه له ناو نه ته وه کانی رۆژه لاتی ناوه راست و قه فاس و ئاسیای ناوه راست و هه ندی له هه ریمه کانی هیندستاندا باوه⁶⁴ نالی شیعی موله ممه عی که مه نه وی که هه یه به کوردی و به عه ره بێن .

⁶¹ بۆ زانیاری زیاتر له م باره یه وه بروانه ئهم هه ولانه: د. ئه مین مو تاجی، نالی و ئه ده بیاتی دراوسی، رۆشن بیری نوی، ژ ۱۰۷، ئه یلولی ۱۹۸۵، عه لادین سجادی، ده قه کانی ئه ده بی کوردی، به غدا، ۱۹۷۸، مه سعود محم د، چه پکیک له گولزاری نالی، به غدا، ۱۹۷۶، دیوانی نالی، لیکۆلینەوه و لیکدانەوه ی مه لا عبه لکریمی مدرس و فاتح عبه لکریم به غدا، ۱۹۷۶، محم علی قه ره اغی، خۆیندنه وه یه کی دیوانی نالی به بیان، ژ ۴۷، ۱۹۷۸.

⁶² دیوانی سالم، کوردی و مه ریوانی، به غدا، ۱۹۳۳، ل ۴۰.

⁶³ دیوانی سالم، کوردی و مه ریوانی، به غدا، ۱۹۳۳، ل ۵۲.

⁶⁴ له بابەت میژووی ئه ده بی کوردیه وه، ل ۱۹۹.

دهم دهم که دهکا زاری پر نازاری به غونچه
 بو دهعهوتی ماچی لهبی گویا دهمی نادا
 (سهــــــــــــــــم الف القد فقد صاد فؤادی
 صاد هو من عینة، قد صاد فسادا))⁶⁵

بهلام کوردی یه کیچکه له شاعیره دهوله مهنده کانی هونهری موله مەع وهکو بلیی به
 ثانقهست بریاری دابی موله مەع به هه موو زمانه کانی ئاشنا دابنی⁶⁶، لیژدهدا ته نیا
 موله مەعی کوردی و عه ره بیه که ی ده کهین به نمونه و نهوانی دی له کاریگه ری نه ده بی
 نه ته وه کانی تردا له جیگای خۆیدا باسیان ده کهین :

خۆری رهوزی جینانی یا گولی باغی ئیره م
 ((أم نجوم العرش أم شمس علت فوق العلم))
 سه ره که شی عیلى گه لالی شوخی بابان و عیراق
 ((نور ابصار العرب ظل رؤسا العجم))

کاریگه ری زمان و نه ده بیاتی فارسی

له گه ل نه وه یانه دا که له سه ره تای نه م باسه دا دیاریمان کرد به توانایی و شاره زایی
 شاعیرانی کلاسیکی کورد، به تاییه ت له نالی و سالم و کوردی و تا شاعیرانی پاش
 نه وانیش (له زمان و نه ده بیاتی فارسییدا) شاره زاییه کی ته واویان هه بووه به هو ی
 نه وه ی که گه لی له و کتیبه نه ی که له مزگه وته کاندایه یاخویند به زمانی بیگانه بوون،
 هه ره وها دیوانی شاعیره به رزه کانی فارسی له وه سه رده مه دا وه کو سه عدی و حافظ و
 نیرامی و گه لی شاعیر و نه دبیبی دی بو نمونه نالی ناوی گه لی شاعیری له به یته کانیدا
 هیناوه وه ک شاهی، خاقانی، شوکت، شیرازی، محتشم، فیکره ت، صائب، جگه له وه ی
 که بیرو وینه کانی نهوانی وه رگرتوووه و به شیوازی خۆی و به زمانی کوردی

⁶⁵ له بابەت میژووی نه ده بی کوردیه وه، ل ۲۰۱.

⁶⁶ سه رجاوه ی پیتشو، ل ۲۰۴.

داپیرشتۆتتهوه، بیره کانی ئەوانی نوێ کردنهۆتتهوهو پارسهنگیهکی زیاتریش له بیره کانی ئەوان داوهتتهوه.

زایبتهی تهبعم سواره ئیدیعای شاهی ههیه
موحتهشمه دیوانه داوای تهختی خاقانی دهکا

ئهی واعیزی بارید چیبه ههر وهك ههرهسی کیو
بهو وهعهزه كهبايه ههموو هاتوویی به سهرما

وهك دیاردهیهکی سروشتی بهرهمی شیعی گهلی شاعیر کاری کردۆته سهه سالم
بهتایبته شاعیرانی پیش خۆی، ئەم کاریگهریه له تیکهه لکیش کردن و تیکه لای نیوه
دپێک یان بهشیکی شیعی شاعیراندا دهبینری له غهزل و پارچه شیعه کانی سالم دا.

الا یا ایها الساقی به مفلس وهختی ئیحصانه
ادر کاسا و ناوها عهتا شیوهی کهریمان

یان بهشیویهکی تر ئەو دپێه شیعرانهی قهسیده بهناوبانگه کهی حافزی تیهه لکیش
کردوو و مانا و مهبهستی لێک داونهتتهوهو بۆچوونه کانی فراوانتر کردوو و دهلی :

بهدهل کهین باب به نهشتهی مهی خوماری میحنهتی دنیا
الا ایها الساقی ادر کاسا و ناوها

له غهزه لیکێ تریشدا زۆر بهروونی کاریگهری (جامی) پیوه دیاره که دهلی :

پروه یا گول ئەمه یا بهرگی نهسرين
لبست این یا شکر یا جان شیرین
ههموو شهو تا سهحر دل بۆ خهیاڵت
حیکایت میکند بوتخان هئی چین
چ نهقاشی ئەتوی لیکدا له گهلا روو
تعالی خلق الانسان من طین

لیره دا سالم تا راددیهک پیروهی (استقبال)ی قهسیدهیهکی جامی کردوو که دهلی :

قامت است این یا الف یا سرو یا نخل مراد
یا مطر گلسته باغ جهان ارست این

د.ئەمىن موتابچى لە ليكۆلينيەوه يەكيدا ئەم كاريگەرەيهى جامى لەسەر مەلای
جزيريش ديارىکردوو هە کە جزيرى دەلى :

يا رب اين گلد سته نرگس رعنا است اين
سرو گلشن يا الف يا قامت يکتا است اين⁶⁷

جگە لەمانە سالم کۆمەليک غەزەلى هەيه، کە بریتين لە مولەممەع، نيوە دپري
يەكەمى غەزەلهکان هەموويان بە زمانى کوردین و نيوە دپري دووهميان بە زمانى
فارسين⁶⁸ ئەمە جوړه هونەرئیکە لە مولەممەعی ناسایی چۆتە دەرەوه، سالم داهيتان و
هونەرئیکى نوپى تيا بە کار هیناوه (تاکە دپره شيعرهکان هەريەکهيان مەلەممەعئیکن،
هەر وهە تەواوى هەر غەزەليکيش مولەممەعه⁶⁹.

دلە خەلۆت سەرابى حەزرتى دووست
ديده آينه دار طلعت اوست

هەر بەو شيوه ئەدەبىياتى فارسى كاريكردۆته سەر مستهفا بەگى كوردى و
شيعرهكانى، ئەگەر چاويك بە ديوانه كەيدا بگيرين گەلى وشە و زاراوهى زمانى
بينگانهى تيا بەدى دەكرى. جگە لە مولەممەعه بەناوبانگەكەى كە لە غەزەلى (خۆشم
قوربان . . .) بریتيه لە هەشت دپر نيوهى يەكەمى هەموو دپرهكان كوردین.

خۆشم قوربان بە بەندیخانە و زنجيرو سیدارەت
(بشرط آنکه نیارى برسر من طعن اغیارت)⁷⁰

كوردیش وهك هەموو رۆشنبیرئیکى سەردەمى خۆى شيعر و بەرهمى شاعيرانى
فارسى خویندۆتهوه و كاريگەرى ئەو بەرهمانە لە شيعرهكانى كوردیدا رەنگيان
داوێتەوه و ئەمە جگە لە هاتووچۆ و سەردانى مستهفا بەگ بۆ هەندى شار و ناوچهى
ئيران و ئاشنايهتى لەگەل خویندەوار و رۆشنبیر و شاعيراندا پەيدا کردوو.

⁶⁷ د.ئەمىن موتابچى، (كورتە بەراوردى)، گۆفارى كۆزى زانيارى عىراق، دەستەى كوردى، بەرگى ۱۶، ۱۷، ۴۴ل.

⁶⁸ لەبابەت ميژووى ئەدەبى كوردى، ل ۲۰۲.

⁶⁹ سەرچاوهى پيشوو، ل ۲۰۲.

⁷⁰ ديوانى كوردى، ل ۲.

کاربگه‌ری زمان و نه‌ده‌بیاتی تورکی

سهرده‌می ژییانی شاعیرانی ئەم قوتابخانه‌یه که وتبووه ئەو رۆژگاره‌ی که ئەم ناوچه‌یه سهر به ده‌لته‌تی عوسمانی بوو، زمانی ره‌سمی ئەم ده‌لته‌ته‌ تورکی بووه، جگه‌ له‌وه‌ی که هه‌ندی کتیب و نوسراو له‌ناو خوینده‌وارانی ئەم ناوچه‌یه‌دا به زمانی تورکی له‌ ئارادا بوون. هه‌روه‌ها هۆیه‌کی گرنگیش بریتی بووه له‌ شاره‌زایی و به‌توانایی شاعیرانی کورد خۆیان، که هه‌ولیان داوه ئەم زمانه و چهند زمانیکی تریش فیڕ بن به‌تایبه‌ت خویندنه‌وه و تیگه‌یشتن و وه‌لام دانه‌وه‌ی ئەو نامه و نوسراوانه‌ی که له‌نیوان میر و گه‌وره‌پیاوانی کورد و فه‌رمانه‌ره‌وا تورکه‌کاندا هه‌بووه ئەم هۆیه به‌ته‌نیا له‌و قالب و چوارچۆیه‌یه‌دا نه‌ماوه‌ته‌وه، به‌لکه‌و زمانی تورکیش هه‌ر وه‌ک عه‌ره‌بی و فارسی خۆی کردووه به‌ناو زمانی نه‌ده‌ب و شیعریشدا، شاعیرانی کورد له‌م زمانه‌شدا سوارچاکی خۆیان ده‌رخستووه. نالی ئەگه‌ر بۆماوه‌یه‌کی که‌میش بووبی له‌ نه‌سته‌مبول ژیاوه‌و هه‌ر له‌ویش کۆچی دوایی کردووه. ئەگه‌رچی له‌لای نالی⁷¹ و سالم غه‌زه‌ل یا قه‌سیده‌یه‌ک به‌ زمانی تورکی تا ئیستا به‌رچاو نه‌که‌وتوووه یان نه‌دۆزراوه‌ته‌وه، به‌لام له‌ زۆر دێره شیعیاندا وشه و زاراوه‌ی تورکی به‌رچاو ده‌که‌وی، به‌لگه‌ نه‌ویسته‌ که شاعیرانی ئەم قوتابخانه‌یه زمانی تورکیان زانیوه و زمان و نه‌ده‌بی تورکی کاری کردۆته سهر شیعر و نه‌ده‌بیاتیان بۆمونه نالی له‌م دێره‌دا ده‌لی:

گیل ئەگه‌ر تورکی، (تعال) ئه‌ر عه‌ره‌بی

بی ئەگه‌ر کوردی، ئەگه‌ر فارسی بیا

ئەگه‌ر نالی هه‌وشه‌و موباله‌غه‌ی نه‌کردبی ئەوا ئەم چوار زمانه‌ی زانیوه بۆیه ناماده‌یه به‌ هه‌ر چوار زمانه‌که‌ خۆشه‌ویسته‌که‌ی بانگ کات و بیدوینی. ئەم وشه و

⁷¹ بۆزانیاری زیاتی له‌باره‌ی نه‌بوونی شیعر به‌ زمانی تورکی له‌لای نالی بڕوانه: دیوانی نالی و فه‌ره‌نگی

راوه تورکیانه‌ی له‌لای نالی و سالم له شیعدا به‌کاره‌یتراون بۆ نمونه بریتین له (ناغوش، یه‌غما، بوغاز، ئوشاخ، یولداش، تورک، . . . هتد) له‌لایه‌کی تریشه‌وه رووداوی میژوویی گرنگ به‌لگه نه‌ویسته که کاریگه‌ری هه‌بووه له‌سه‌ر به‌ره‌می شیعی شاعیران، وه‌ک هیرشی تورکه‌کان بۆ ناوچه‌ی سلیمانی و داگیرکردنی شاری سلیمانی و له‌ناوبردنی میرنشینه‌که‌ی. ئەو کاره‌سات و گوشت و برو ناهه‌مواریه‌ی به‌سه‌ر ئەم ناوچه‌یه‌دا هات به‌تایبه‌ت سلیمانی له‌شیر و ئەده‌بیاتی شاعیراندا ره‌نگی دایه‌وه به‌تایبه‌ت له‌لای نالی و سالم. ((ئه‌گه‌ر به‌ره‌مه‌کانی نالی شاعیر ئاوینه‌ی هه‌ندی له‌ رۆژه‌ زیڕینه‌کانی شاری سلیمانی بیت، ئەوا له‌ شیعه‌کانی سالمی هاوڕێیدا تۆماریکی گه‌وره‌ی میرنشینه‌که‌ی بابان و شاری سلیمانیمان به‌رچاو ده‌که‌وی هه‌ر له‌سه‌رتای کاره‌ساتی له‌ناوبردنی میرنشینه‌که‌یه‌وه تاوکو چه‌ند سالتیکیش دوا‌ی ئەو کاره‌ساته‌))⁷²، نمونه‌ی ئەم مه‌به‌ستانه له‌ دوو چامه‌که‌ی نالی و سالمدا و له‌ هه‌ندی قه‌سیده‌ی قاره‌مانیه‌تی لای سالم ده‌رده‌که‌وی.

چاوی عیبه‌رت هه‌لپه‌ نه‌ی دل له‌ وه‌زعی ده‌هری دوون
سه‌یری که‌ رۆمی ده‌له‌ک چی کرد به‌ زومه‌ری کورد زمان
سه‌ن سه‌نی سواره‌ی نیزامی گیل (ئولان)ی تورک ئوشاخ
بـگـره بـگره‌ی کورد زمان ئاخ ناخی تورکمان

ئەم کاریگه‌ریه له‌لای شاعیرانی ده‌سته‌ی دووه‌میش به‌رچاو ده‌که‌وی به‌تایبه‌ت شیخ ره‌زا.

مسته‌فا به‌گی کوردی جگه له‌ به‌کاره‌یتراوی وشه و زاراوه، کاریگه‌ری زمانی تورکی سه‌ریکیشاوه بۆ ناو غه‌زه‌لیکیشی که‌ بریتیه له‌ نۆ دێره‌ شیعر نیوه دێری یه‌که‌می هه‌موو دێره‌کان کوردیه و نیوه دێری دووه‌می هه‌موو دێره‌کان تورکیه که‌ ده‌لی: ديسان وا هاته‌ گه‌ردش چه‌رخ‌ی چاوی مه‌ستی فه‌تتانی
(گیول اقلیمک اوزره برده سوردی صفی مژگانی))

⁷² دلشاد عم‌لی، سلیمانی، له‌ روانگه‌ی شیعه‌وه، رۆشنیبری نوێ، ژ ١١٢، سالی ١٩٨٦، ل ٥٩.

به‌تابووری مژه زانیم له گه‌ل دلّ دی به‌شه‌ر چو‌نکه

((یوروش آسابه در غوغایه فرق سنک دورانی))⁷³

شیوازیکی یه‌گرتوو تاییه‌ت ته‌نانه‌ت له هونه‌ری موله‌مه‌عه‌که‌شدا له‌لای هه‌ر سیّ شاعیره‌که ده‌رده‌که‌ویّ و وه‌ک یه‌کیه‌کیان تیا‌یه که نه‌ویش نه‌وه‌یه زمانی دووه‌می موله‌مه‌عه‌که هه‌ر زمانی بیّ، زمانی یه‌که‌م و نیوه‌ دپیری هه‌موو مه‌له‌مه‌عیّک به‌ زمانی کوردی ده‌ستی پیّ کردوو له‌لای هه‌ر سیّ شاعیره‌که.

کیش و قافییه له‌م قوتا‌بخانه‌ شیعریه‌دا

کیش :

لا‌سایی کردنه‌وه و پپه‌روی کردنی ریو شوینی شیعری کلاسیکی عه‌ره‌بی و ئیسلامی یه‌کیکه له‌ خاسیه‌ته‌کانی شیعری کلاسیکی کوردی، به‌ره‌می شیعری شاعیرانی نه‌م قوتا‌بخانه‌یه‌ش به‌ زۆری بریتیه له‌ غه‌زل و قه‌سیده که له‌ رووی شیوه و فۆرمی دا‌رشتنیه‌وه په‌په‌روی یاسا و ده‌ستووری شیعری (عمودی) کیش و قافییه‌داری کردوو.

پیناسه‌ی زانستی عه‌روز له‌ سه‌رچاوه عه‌ره‌بیه‌کاندا به‌گشتی تا راده‌یه‌ک له‌ یه‌که‌وه نزیکن و سه‌رجه‌م له‌م پیناسه‌یه‌دا یه‌کده‌گرنه‌وه⁷⁴ (زانستی عه‌روز نه‌و زانسته‌یه که کیشانه‌ی شیعری پیّ ده‌کریت له‌ رووی کیشه‌وه، بوئه‌وه‌ی دروستی و لاسه‌نگی نه‌و شیعره ده‌رکه‌ویت له‌گه‌ل ده‌ست نیشان کردنی که‌م و کورتیه‌کاندا) نه‌م زانسته که نا‌وزاوه عه‌روز تاییه‌ته به‌ شیعری عه‌ره‌بی و شیعری نه‌و نه‌ته‌وه موسولمانانه‌ی که له‌ شیعریاندا پپه‌روی ریبا‌زی شیعری عه‌موودیان کردوو. نه‌م زانسته و زا‌راوه‌کانی

⁷³ له‌بابه‌ت میژووی نه‌ده‌بی کوردیه‌وه، ل ۲۰۶.

⁷⁴ بروانه نه‌م سه‌رچاوانه: د. صفاء خلوصی، فن‌التقطیع الشعری و القافیة، التقطیع، ج/۱، بغداد، ۱۹۶۳،

الصاحب ان القاسم اسماعیل بن عباد، الاقتناع فی العروض و تخريج القوافی، تحقیق الشیخ محمد حسین ال یاسین، بغداد، ۱۹۶۰.

هەندیکه کێشی سروشتی ههیه به نهتهوهی عه‌ره‌ب و ژینگه و باری ژیان و سروشتی ناوچه که یانه وه.

له ئەدهبی عه‌ره‌بیدا سه‌ره‌تا کێشی شیعر له‌لایه‌ن خه‌لیلی کورپی نه‌حه‌مدی فه‌راهیدی به‌سریه‌وه دۆزرایه‌وه و ده‌ستوره‌کانی ریک‌خران. له پاش نه‌وه گه‌لی لیکۆلینه‌وه‌ی زانستیانه له‌باره‌ی ئەم زانسته‌وه به‌ نه‌نجام گه‌یشتوه⁷⁵.

له ئەدهبی کوردیدا ئەم زانسته‌یان پشت گوێ نه‌خستوه و به‌پیتی توانا و راده‌ی رۆشن‌بیری خۆیان که‌م تا زۆر لێی دو‌واون، سه‌ره‌تا نه‌حه‌مدی خانی له‌ نۆبه‌اره‌که‌یدا پارچه‌ شیعره‌کانی له‌سه‌ر کێشه‌کانی زانستی عه‌روز داناوه و له‌سه‌ره‌تای پارچه‌ شیعره‌کانیدا به‌ دێرێک یان دوو دێر باسی نه‌وه به‌خرانه‌ی کردوه که شیعره‌کانی له‌سه‌ر داناوه⁷⁶، شیخ معروفی نۆدیی نووسراویکی به‌زمانی عه‌ره‌بی و به‌نه‌زم سه‌باره‌ت به‌ زانستی عه‌روز نووسیه⁷⁷ هه‌رچه‌نده ئەم به‌ره‌مه به‌ کوردی ناژمی‌دری‌ت، به‌لام له‌به‌ر نه‌وه‌ی له‌ حو‌جره‌و مزگه‌وته‌کانی کوردستاندا خویندراوه و به‌ره‌می زانایه‌کی ئایینی و ئەدییبیکی کورد بووه، زۆر به‌ وردی و ته‌واوی باسی هه‌موو به‌حه‌ره‌کان و لایه‌نه‌کانی ئەم زانسته‌ی کردوه. بێنگومان کاریگه‌ری زۆری هه‌بووه له‌سه‌ر به‌ره‌می شاعیرانی ئەم قوتابخانه‌یه و به‌تایبه‌ت که له‌ یه‌که مه‌ل‌به‌ند و ناوچه‌شدا ژیاوون.⁷⁸ شیخ نووری شیخ صالح کۆمه‌له‌ و تاریکی له‌رۆژنامه‌ی ژیاندا بلا‌و‌کردۆته‌وه، له‌بابه‌ت نه‌وه کێشانه‌ی که‌ کورد به‌کاریان هیناوه له‌رووی میژوویی و سه‌ره‌تای باسکردنی ئەم بابته‌ له‌ ئەده‌بی کوردیدا به‌ یه‌که‌م سه‌رچاوه و نووسینیکی ره‌خنه‌ی ئەده‌بی زانستیانه داده‌نری.

د. مارف خه‌زنه‌دار له‌سالی ۱۹۶۲دا کتیبیکی به‌ناوی (کێش و قافییه له‌ شیعری کوردیدا) له‌چاپ داوه⁷⁹ ئەم به‌ره‌مه به‌ یه‌که‌م کتیبی کوردی داده‌نری که تایبه‌ته به‌

⁷⁵ بۆ نمونه بپروانه ئەم سه‌رچاوانه: الاقناع فی الع‌رض و القوافی، فن‌ التقطیع الشع‌ری و القوافی، الشیخ

جلال‌ الحنفی، الع‌رض ته‌ذیبیه و اعاده‌ تدوین، ۱۹۷۸.

⁷⁶ نوبه‌ارا سه‌یدانی مه‌زن نه‌حه‌مدی خانی، صادق به‌اء‌الدین، ب‌غدا، ۱۹۷۹.

⁷⁷ الاعمال‌ الکامله‌ للشیخ معروف النوده‌ی، تحقیق‌ مجموعه‌ من وزاره‌ الاوقاف، القسم‌ السادس، المتفرقات،

ب‌غدا، ۱۹۸۸.

⁷⁸ بپروانه‌ رۆژنامه‌ی ژیان، ژماره‌ ۲۷، ۳۱، ۳۲،، ئاب و ئەیلولی ۱۹۲۶.

⁷⁹ د. معروف خه‌زنه‌دار، کێشی قافییه له‌ شیعری کوردیدا، ب‌غدا، ۱۹۶۲.

زانستی عه‌رو‌ز و چۆنیه‌تی کاریگه‌ی ئەم زانسته‌ی روون کردۆته‌وه له‌سه‌ر شیعری فارسی و کوردی و رینووسی ده‌نگه‌کان به‌پیتی عه‌ره‌بی و له‌باردی چۆنیه‌تی بر‌گه کردنیانه‌وه دو‌واوه له‌م رووه‌وه به‌ لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی سه‌رکه‌وتوو داده‌نری، چونکه له‌ روانگه‌ی زانستی فۆنیټیکه‌وه ده‌روانیتته ئەم بابته‌ه. عه‌لاه‌ده‌ین سه‌جادی له‌ نرخ شناسیه‌که‌یدا⁸⁰ له‌ دوو شوێندا باسی عه‌ره‌زی کردووه. هه‌ردی له‌ گۆفاری بر‌ایه‌تیدا له‌ ژیر ناوی (کیش له‌ شیعری کوردیدا)⁸¹ لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی بلاوکردۆته‌وه د.ئیحسان فوناد له‌ گۆفاری کۆلیجی ئەده‌بیات، زانستگای به‌غدا باسیکی بلاوکردۆته‌وه له‌ ژیر ناویشانی (دووکیشی عه‌رو‌ز له‌ شیعری کوردی تازه‌دا)⁸² ئەم نوسیه‌نه تایه‌ته به‌ شیعری تازه‌ی کوردیه‌وه. عه‌بدولره‌زاق بیما‌ر له‌ گۆفاری رۆشنیبری نویدا لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی فراوانی به‌ناوی (عه‌رو‌ز له‌ هه‌له‌به‌ستی کوردیدا) بلاوکردۆته‌وه⁸³. ئیمه‌ لی‌ره‌دا نامانه‌وی در‌یژه به‌م باسه‌ بده‌ین به‌وه‌ی که ره‌خنه و هه‌له‌سه‌نگاندنی ئەو به‌ره‌مانه‌ی پێشتر با‌مان کرد بجه‌ینه‌ روو، چونکه ماوه‌و لیدوانیکی زۆری ده‌وی، به‌لام ئەوه‌ دیاری ده‌که‌ین که به‌گه‌شتی زۆربه‌یان که باسی عه‌رو‌زو کیش و ته‌نانه‌ت قافیه‌ش ده‌کن، حساب و مامه‌له‌یان له‌گه‌ڵ (ح‌ه‌رف، تیپ، پیت یا رینووس)دا کردووه، به‌لام شیخ نوری شیخ س‌ال‌ح ده‌نگ به‌ به‌ردی بناغه‌ی کیش داده‌نی⁸⁴ و له‌ هه‌موو باسه‌کانیدا له‌م رووه‌وه وه‌ک ده‌نگ مامه‌له‌ له‌گه‌ڵ کیش و قافیه‌دا ده‌کا نه‌ک تیپ و ژماره‌ی تیه‌به‌کان. بۆیه‌ ده‌بی له‌لیدوان و باسکردنی کیش و قافیه‌ و شی‌کردنه‌وه‌ی شی‌عر له‌م رووه‌وه وه‌ک ده‌نگ مامه‌له‌ له‌گه‌ڵ ئەو بابته‌تانه‌دا بکری، چونکه به‌لای ئیمه‌شه‌وه وه‌ک دلشاد عه‌لی ده‌لی (ئه‌گه‌ر شی‌عر به‌شی‌وه‌ی نووسراویش بخریتته به‌ر ده‌ست خوینهر ئەوا هه‌ر ده‌بی وه‌ک هونه‌ریکی ده‌نگی مامه‌له‌ی له‌گه‌ڵ بکری⁸⁵ وه‌ک له‌وه‌وبه‌ر وتمان ئەم

80 عه‌لاه‌ده‌ین سه‌جادی، نرخ شنایی، به‌غدا، ۱۹۷۰، ل. ۲۰ تا ۲۹ و ل. ۹۷ تا ۱۱۰.

81 ئەحمه‌د هه‌ردی، کیش له‌ شیعری کوردیدا، گۆفاری بر‌ایه‌تی، ز. ۱۰۰ خولی دو‌وه‌م، ۱۹۷۱.

82 د.ئیحسان فوناد، دوو کیشی عه‌رو‌ز له‌ شیعری کوردی تازه‌دا، گۆفاری کۆلیجی ئەده‌بیات، زانستگای به‌غدا، ۱۵، به‌غدا، ۱۹۷۲.

83 عب‌دلرزاق بیما‌ر، کیش له‌ هه‌له‌به‌ستی کوردیدا، رۆشنیبری نوی، ۱۱۳، سالی ۱۹۸۷.

84 پ‌روانه‌ و ت‌اری ژماره‌کانی ۲۷، ۳۱، ۳۲ رۆژنامه‌ی ژیان، شاب و نه‌یلولی ۱۹۲۶.

85 دلشاد عه‌لی مح‌مد، (بنیاتی هه‌له‌به‌ست له‌ هۆنراوه‌ی کوردیدا)، نامه‌ی ماجستیر، ۱۹۸۸، ل. ۱۰۶.

نسته تاييه ته به شيعرى ستوونى عه ره بيه وه، نه ته وهى كورديش وه كه نه ته وه كانى تر به هوى كارى گه رى نه ده ب و زمانى دراوسى كانى بيه وه نه م زانسته ي وه رگر توه وه، به لام نه مه نه وه ناگه يه نه ي كه نه م نه ته وانه و شاعيرانى كورديش كوتومت به بى ده ستكارى كردن نه م كيشانه يان وه رگر تى، به لكو به پى سروشتى زمانه كانيان گه لى كيشيان لى فرى داوه، جگه له وهى ئاوازى زمانه كه ي خويان يان به سهر هه ندى كيشى عه ره بيدا سه پان دووه .

كيشه كانى عه روز برى تين له شانزه به حر نه مانه ن : طويل، بسيط، مديد، وافر، هزج، رجز، رمل، سريع، منسرح، خفيف، مضارع، مقتضب، مجتث، متقارب، متدارك. وه كه له وه وه بهر وتمان نه م به حرانه له لاي شاعيران ده ستكارى كراون يان هه ندى كانى به كار نه هينراوه نه گه ر به كارى شيان بر دى زور به كه مى بووه، ته نانه ت شاعيره عه ره به كانى ش نه م گوژان و ده ستكارى و به كار نه هينانه يان كردووه، بو نمونه كيشى (رمل) له لاي شاعيره عه ره به كان كه م به كار هينراوه، نه گه ر به كارى ش هاتى نه مانى ش به پى سروشتى زمانى عه ره به ده ستكارى ان كردووه ليره دا رايه كى گوستاف دى نينه وه كه ده لى (چون نه م ديار ديه شى ده كه يه وه؟ نه وى ش نه وه يه كيشى كه له ناوچه ي (حيره) دا نشوفاى كردووه و له شوينانى ديكه ي ولا تى عه ره بيدا پشتگوئى خراوه. بو وه لام دانه وهى نه م پرسىاره ده لى (كى شى ره مه لى هه شت هه نگاوى له دراوسى كانى نه م ناوچه بيه وه وه رگى راوه⁸⁶ كه واته له شيعرى نه ونه ته وانه وه وه رگى راوه كه كه وتونه ته روژ هه لآ تى عه ره به كان. بو روون كردنه وهى هه ندى زاراوه و زانيارى پى وى ست ده بى له شى كردنه وه و ديارى كردنى شيعر و نه و زاراوانه ي كه بوى دانراوه ده ست پى بكه ين. به پى زانستى عه روز شيعر برى تيه له نووسينى كى كيش و سه روا دار كه ديره شيعر يا (بيت) پى كه دى نى. دى ريش له دوو پارچه پى كه دى كه هه ريه كى له م پارچانه پى ده گو تى نيوه دى ر (شطر، يا مصراع) به يه كه م ده و تى ر (صدر) و به دووه ميش ده و تى ر (عجز) هه ر نيوه دى رى كيش له چه ند هه نگاوى ك (تفعليله) پى كه دى، به دوا هه نگاوى نيوه دى رى يه كه م ده و تى ر (عه روز) و دوا هه نگاوى نيوه دى رى دووه م (ضرب) پى

⁸⁶ گوستاف فون غرنباوم، دراسات فى الادب العربى، ترجمه الدكتور احسان عباس، الدكتور انيس فرجه،

الدكتور محمد يوسف نجم، الدكتور كمال يازجى، بيروت، 1959، ل 266.

بێئین 87، ئەم ههنگاوانهش له یه کگرتنی (سه بهب و وه ته د و فاسیله) پهیدا ده بن که ههر یه که یان دوو جووری ههیه. له زانستی عهروزی عه ره بهیدا گه لی ناو و زاراوه ی جوړاو جوړ به کار هینراوه لی ره دا به پێویستی نازانین باسیان بکه یین.

له زمانی کوردیدا ئەو زاراوانه به تایبته تەو سیانه (سه بهب و وه ته د و فاسیله) بهرام بهر (برگه ن) که ده بنه بنچینه ی ئەم کیشانه. برگه ش وشه ی لی دروست ده کری. ئەم برگانه ش به پێی تایبه تیتتی و سروشتی زمانه که بهرچاو ده خری بۆنونه له زمانی کوردیدا (برگه له دهنگی بزوی ن و نه بزوی ن پیکدی، برگه بریتیه له کۆمه له دهنگیک که یه کیکیان له هه موویان ده رکه وتوو تر بیت 88، ئەم برگانه ش به پێی چۆنییه تی و تایبه تی زمان یه کده گرن و له زانستی عه روزدا بهو یه کگرتنانه دهوتری (سه بهب و وه ته دو فاسیله) ئەمانیش هه ر یه که و دوو جووری ههیه. به لیکدان و خستنه پال یه کی ئەو سه بهب و فاسیله و وه ته دانه ههنگاو دروست ده بی، زانایانی عهروزی عه ره به ی ئەم ههنگاوانه یان به (التفاعیل) ناو بر دووه که بریتین له م هه شت دانیه (فعولن، مفاعیلن، فاعلاتن، مفاعلتن، فاعلن، مستفعلن، متفاعلن، مفعولات)، دوو ههنگاو له مانه تووشی نه خووشی و کشان ده بن شیویه کی جیاواز وه رده گرن و ده بن به (فاع لاتن و مستفع لن).

لی ره دا به کورتی ده توانین بئین (برگه ی کوردی) و برگه کردن بۆ کیشانی شیعر به بهر عهروزیه کان جینگای ئەو هه موو زاراوه و نیشانه و ئالۆزیانه ی عه روز ده گرتیه وه. له زمانی کوردیدا ئەم برگانه دهنگه بزوی نه کان سنوریان بۆ ده کیشن و به پێی شوین و جیی بزوی نه کان جووری برگه که دیاری ده کری له رووی کورتی و درێژییه وه :

۱. برگه ی کورت له زانستی عه روزدا ئەم نیشانه یه ی بۆ دانراوه (ب).

۲. برگه ی درێژ ئەم نیشانه یه ی بۆ به کاردی (_)

دهنگه بزوی نه کانی زمانی کوردی جینگای جووله کان (سه رو بۆرو ژیری) زمانی عه ره به ی ده گرنه وه. له زمانی کوردیدا سی جوړ دهنگه بزوی نه مان ههیه :

۱. کورت (ه - و - i) ئەو (ی) کورته ی له من و دا ههیه.

87 فن التقطیع الشعری و القوافی، ص ۲۳، کیش و قافیه له شیعی کوردیدا، ل ۱۹.

88 محمد معروف فتاح، زمانهوانی، هه ولیر، ۱۹۸۷، ل ۶۳.

٢. بزۆینه درێژهکان : (ا - و - وو - ئ ، ی) .

٣. بزۆینی دوولانه : (Ö) له نوین، جوین⁸⁹ .

"برگه کردن و تەفەیلە دانان"

که ویستمان شیعرێک بە تەرازووی عەرۆز بکێشین پێویستە پێرەوی ئەم خالانە بکەین :

١. شیعرەکه بە رینووسیکی عەرۆزانە دەبێ بنوسریتەوه نەك رینووسی ناسایی ئەویش بەم شیۆهیه ئەبێ :

أ. ئەگەر شیعرەکه عەرەبی بوو یا وشە و زاراوەی عەرەبی تیا بوو دەنگە گیراوەکان (شده دار) بوون ئەبێ بە دوو دەنگ بنوسرین له شیۆه ی خۆی دەنگی یەکه میان نەبزۆین کەین و دووهمیان ببزۆینین .

ب. که (تەنووین)مان هاتە ری دەبێ بە گوێرە ی دەنگەکه ی بینوسین وهك (رجل) پێویستە بەم شیۆهیه بنوسرێ (رەجولون) .

٢. هەر دەنگێکی بزواو بەتەنیا هات ئەگەر عەرەبی بوو، وه له کوردیدا بزۆینه کورتەکانی له گەلدا بوو ئەوا ئەم نیشانهیهی بۆ دانهنن (ب) واتە برگه ی کورت . هەر دەنگێکی بزواو نەبزواویکی بەدوادا هات یا بزۆینی له نیواز دوونه بزۆینی دەنگە کورتەکاندا بوو ئەوا ئەم نیشانهیهی بۆ دادەنن (_) واتە برگه ی درێژ، واتە یەکه م بریتیه له یهك دەنگی عەرەبی بەسەر و بۆرو ژێرەوه و دووهم بریتیه له دوو دەنگ هەر بهو شیۆهیه .

٤. شیعرەکه برگه برگه دهکەین ئەوجا له ژێر هەر برگه یه کدا نیشانه ی خۆی دادەنن، لهو نیشانه ی له خالی دووهمدا دیارمان کردن. ئەنجا نیشانه کان کۆمه ل کۆمه ل کۆدهکەینهوه هەر کۆمه له به جیا دایده نین کهوا روو ئەدا ، ٤ ، ٣ ، ٤ ، ٣ بی ت یان ٣ ، ٤ ، ٣ یان ٤ ، ٤ ، ٤ ، ٤ بی ت .

٥. دوا ی ئەوه ی ئەم کۆمه لانه مان دەرکرد به پێی ههنگاوه کان (تەفەیلەکان) کێشه کان ده دۆزینه وهو به پێی بازنه ی خه لیل به حره که ی دیاری ده کهین .

⁸⁹ محمد معروف فتاح، رینووسی کوردی له روانگه ی فۆنەتیکه وه، گۆفاری کۆری زانیاری عێراق، دهسته ی

کوردی، بهرگی نۆهه م، ١٩٨٢، ٢٣٨١ .

شترین ریگا بو کهرت کردنی وشهکان و دۆزینهوهی ئەو کیشە عەرهبیانهی شیعی کوردی لەسەر وتراوه ئەم رایەیه که دەلی (هەرکهسی بیهوی بزانی هۆنراوهی کوردی ئەچیتە سەر چ کیشیکی عەرهبی راستر وهههیه لهسەر یاسایهکی دهنگی وشهکان کهرت (تقطیع) بکا و ئەنجا بیخاته پال کیشهکانهوه، واته به سهلیقهیهکی دهنگ ناسی کیشهکان بدۆزیتهوه، نهک یاسای کهرتی بهکار بهینی⁹⁰ پاش دۆزینهوهو کیشانی شیعرهکه ئەوسا دهردهکهوی ئەو شیعره لهسەر چ کیشیکه و، ئایا تهواوه یا لاسهنگه.

ئیمه لیردها تهنیا بو نمونه و بهتایبەت لهو کیشانه دودوین که بهزۆری لهلای شاعیرانی قوتابخانهی ناوچهی سلیمانی بهگشتی بهکارهینراون و بریتین له رهمل و ههزهج. ههرجی بهحرهکانی تره له شیعی ئەم قوتابخانهیهدا دهیینری، بهلام زۆر به کهمی.

یهکه م : کیشی رهمل (ههشت ههنگاوی مهحزوف)

ههنگاوهکانی ئەم بهحره بهم شیوهیه دهبی :

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

بو نمونه ئەم دێره شیعره پرگه پرگه دهکهین و دهیکیشین.

تا فهلهک دهورهی نهدا سهد کهوکهبی ئاوا نهبوو

کهوکهبی میهری موبارهک تهلعتهی پهیدا نهبوو (نالی)

تا / فه / لهک / دهو / رهی / نه / دا / سهد / کهو / که / بی / نا / وا / نه / بوو								
<table border="1"> <tr> <td>ب</td> <td>ب</td> <td>ب</td> <td>ب</td> </tr> <tr> <td>فاع</td> <td>لا</td> <td>تن</td> <td>فاع</td> </tr> </table>	ب	ب	ب	ب	فاع	لا	تن	فاع
ب	ب	ب	ب					
فاع	لا	تن	فاع					

دووه م :

أ : ههزهجی، ههشت ههنگاوی

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

⁹⁰ زووف شیخ عثمان، چهند سهرنجیک دهربارهی (کیش لهش یعی کوردینا)، برابتهی، ژ (1)، سالی (2)، جوزهرانی،

له کوفجی سینه دهنگی ئای و ئۆی دلّ دیّ به مهحزونی
وێران بیّ نهمدی ساتیّ لیتی نهیهت نالّسهی برینداریّ (کوردی)

له گهّ دلّ شهترته سالم گهر نه جاتم بیّ له تاران
بهههشت ئهر بیته دهشتی ره ی به ئیّرانا گوزهر ناکهم (سالم)

ب : ههزهجی شهش ههنگاوی (مهخزوف)
وه کو یهك دیتته بهر گوئی پیاوی ئهحهق
سهفیری بولبولو ئاواز لسهق لهق (سالم)

ج . ههزهجی ههشت ههنگاوی (ئهزهرهیی مهكفوف مهخزوف)
مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن
گریانی من و خندهیی تو ئیسته دهشوبهین
بهو مهوسیمی بارانه کهوا غونچه دهپشکووت (نالی)

*****

جانا وهره ئهم جهژنه بهقوریانی سهرت بم
بو تیری قهزای چاوی ههسودان سوپههت بم (کوردی)

وهك لهوهوبهر رووفان كردهوه (كیشی عهروز) له ریی ئهدهبی نهتهوه دراوسینكانهوه،
روونتر بلین له ئهدهبیاتی فارسهوه گهیشتۆته شاعیرانی کورد، ههروهها ئهم نهتهوانه
بهپیی سروشتی زمانهکانیان دهستکاری عهروزیان کردوه، ئهحمده ههردی ئهم کیشه
دهکا به پالپشتی ئهواستیهی سهروهه و رهخهش له عهلا دین سهجادی دهگری که له
لاپهزهکانی ۱۲۵ - ۱۲۷ی نرخ شناسیه کهیدا ئهم کیشه به عهروز دانانی، ههموو
بهلگهی سهجادیش ئهوهیه که له عهرهبییدا بهر چاوه کهوتوه⁹¹ جگه لهمه سی کیشی
(جدید، قریب، متشاكل) که له داهینانی ئیّرانییهکانن (تایبهتن به غهیری

⁹¹ نرخ شناسی، ل ۱۲۵-۱۲۷.

عەرهبهوه) 92 ئەو کێشانهش که زیاد کراون گه‌لی لهو سی کێشه‌ی سه‌جادی ناوی هیناون زیادترن. دیسان زه‌حافه‌کانی خه‌لیل به‌شیان نه‌کردووه هیناویانه (۱۳) زه‌حافی تریان داناوه 93 که‌واته ئەمانه هه‌مووی به‌لگه‌ی زانستین بۆ ئەو رایه‌ی که ئەم شاعیرانه و شاعیرانی نه‌ته‌وه‌کانی تریش به‌پێی سروشتی زمانه‌که‌ی خۆیان کێشی تایبه‌تی خۆیان هه‌یه و کوتومت په‌په‌وه‌ی کێشه‌کانی عه‌روزی عه‌ره‌بیان نه‌کردووه.

"هه‌زه‌جی هه‌شت هه‌نگاوی ئەزرب"

مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن

تالانی سه‌رو مالم چاوی ره‌شی فه‌تانت

پا‌به‌ندی دل و دینم کاکۆلی په‌ریشانت (کوردی)

گه‌ردن که‌چی زولفی بووی، سا دل مه‌ده به‌ر موژکان

وا خۆت له‌ ته‌ناف داوه، ئیتر له‌ قه‌ناره‌ت چی (نالی)

زۆربه‌ی شاعیران به‌تایبه‌ت ئەم قوتابخانه‌ شیعریه‌ شاره‌زاییان له‌ زانستی عه‌روзда هه‌بووه، به‌لام له‌به‌ر ئەوه نه‌بووه که شاعیر بوون، به‌لکو له‌به‌ر ئەوه‌ی ئەم زانسته له‌ مزگه‌وته‌کاندا خوینراوه‌، ئاگاداری ده‌ستورو بنه‌ماکانی ئەم زانسته بوون، به‌لام ئەم شاره‌زایی و زاینه‌ مه‌رج نه‌بووه و مه‌رجیش نییه بۆ هه‌موو شاعیرێک که بیزانی. که‌واته ئەوی پێوستی به‌م زانسته بی‌ت ره‌خنه‌گرو لی‌کۆله‌ره‌وه‌کانه نه‌ک شاعیران، هه‌روه‌ک عه‌ره‌ب ده‌لی پێش ئەوه‌ی خه‌لیل به‌حه‌ره‌کانی عه‌روزی عه‌ره‌بی بدۆزیته‌وه شیعری ره‌وان و دروست و به‌هێزیش هه‌ر هه‌بووه.

((قد كان نظم الوری صحیحا

من قبل أن يعرف الخلیل))

هه‌روه‌ها کێشی عه‌روز ئەگه‌رچی بۆ عه‌ره‌بی ده‌ست ئەدا، به‌لام بۆ شیعری کوردی که‌لکیکی ئەوتۆی نییه و بوونی ته‌نیا له‌به‌ر ئەوه‌یه لاسایی کردنه‌وه‌ی ده‌ستوور و یاسا

92 نرخ‌شناسی، ل ۹۷-۹۸.

93 کێش و قافییه له‌ شیعری کوردیدا، ل ۲۱.

بئەماکانی شیعری ستونی عەرەببە وەك وەرگرتن و لاسایی كردنەوێ لایەنەكانی تری ئەدەب بە گشتی.

قافیه

سەبارەت بە قافیه گەلی پێناسە هەیە. لەسەرەتاهە خەلیلی ئەحمەدی فەراهیدی و ئەخفەش، هەریەکیان بەجۆری لێی دواون. لە ئەدەبی کوردیشدا نووسەران و لێکۆلەرەوانی ئەدەب بەش بەحالی خۆیان لەم بابەتە دواون. شیخ نوری شیخ سالح دەلی: ((قافیه له نهایەت هەموو مەسره‌عی‌کدا له‌بینی هه‌جای ئاخریدا به‌ ئیعتباری تصوت عباره‌ته له‌ متابقه‌ت))⁹⁴، وەك له‌ باسی کیشدا دەرکەوت له‌ قافیه‌شدا شیخ نوری وەك دەنگ مامەڵە لەگەڵ قافیه‌دا دەکا نەك وەك تیپ. جگە لەو پێناسەیی شیخ نوری ((ئەو پێناسانە‌ی که‌ له‌بەر دەستماندا‌یه‌ به‌ته‌واوی ناتوانن سیمما و تاییه‌تی قافیه‌ی هه‌لبه‌ستی کوردی ده‌ست نیشان بکه‌ن))⁹⁵، ئیمه‌ لێره‌دا پێناسە‌ی قافیه‌ له‌ شیعری کلاسیکی کوردی قوتابخانە‌ی ناوچه‌ی سلیمانیدا دیاری ده‌که‌ین نەك به‌ گشتی له‌ شیعری کوردیدا، ته‌نیا له‌بەر ئەم هۆیه‌ له‌ پێناسه‌که‌ی دلشاد عه‌لی جیا ده‌بێته‌وه‌. قافیه‌ ده‌نگی یا زیاتری دووباره‌ کراوه‌یه‌ و ده‌که‌ونه‌ کۆتایی دوا هه‌نگاوی هه‌موو دێره‌کانی ئەو پارچه‌ شیعره‌وه‌.

زۆر جار قافیه‌ له‌ کۆتایی نیوه‌ دێری یه‌که‌مه‌وه‌ ده‌ست پێ ده‌کا و ریز ده‌به‌ستێ له‌گە‌ڵ کۆتایی نیوه‌که‌ی تری دێری یه‌که‌م و کۆتایی هه‌موو دێره‌کانی تر. بێگومان ئەو قافیانه‌ی که‌ له‌ یه‌ك ده‌نگ دروست ده‌بن ئەو ده‌نگانه‌ ته‌نیا ده‌نگه‌ بزویته‌ درێژه‌کانن ئەگینا به‌هیچ جۆریك ده‌نگه‌کانی تری زمانی کوردی به‌ته‌نیا قافیه‌ دروست ناکەن.

⁹⁴ م.نوری، ژبان، ۳۲، ۹ی ئەیلوولی ۱۹۲۶.

⁹⁵ دلشاد عه‌لی، بنیاتی هه‌لبه‌ست له‌ هۆنراوه‌ی کوردیدا، ل ۱۰۸.

خالیکی گرنگ له قافیهدا سەرنج رادەکیشی ئەویش ئەوێهه که ئەو دەنگانه که دەبنه قافیە مەرج و پێویستە دەنگیکی سەرەکی و بەشی رەسەنی وشەکان بن، بەواتایەکی دیکە، نامراز و نیشانهکانی مۆرفۆلۆژی که دەچنە سەر وشەکان نابنە قافیە. بۆ نمونە نیشانهی کۆی (ان) له وشەي ژنان له گەلّ وشەي کوران هەروها نیشانهی ناسراوی (هکه) له وشەي چاوه که له گەلّ دەمه که نایته قافیە. جگه له مه بۆ به هیزی قافیە و تەواو کردنی کیش بە پێی بەحرەکانی عەروز پاش قافیەیان بە کار هیناوه که ئەمیش بریتیه له دووباره بوونهوی وشەیهک یان زیاتر له دواي قافیە که وه.

له سینه مەدا سەدای نالینه بی تۆ
 دلّی زارم بەسی غەمگینه بی تۆ
 ئەبەد وەك من غەمیش ساحب وە قافیە
 رەفیع و هەم دەمی دیرینه بی تۆ⁹⁶

له شیعری فۆلکلۆری کوردی و شیعری شاعیرانی که دا که سەر بەم قوتابخانەیه نین گەلّی جۆری تر له قافیە دەبینن. بۆ نمونە ئەشی هەر بەیتیک یان هەر دوو نیوه دێری پارچە شیعریک قافیەیهکی هەبێ و دێره شیعەرەکانی دیکە هەر یه که قافیەیهکی سەر بەخۆو جیای هەبێ. واتە جووت قافیە. یان قافیەکان (تاکو لۆ) بە کار هاتوو که له یه کهم شەتره وه قافیەکان یه کنایهک یا تاکو لۆ دادەنرێن.

ئەگەر بەرهممی شیعری ئەم قوتابخانەیه بە گشتی و دیوانی شیعری نالی، سالم، کوردی بە تاییهتی سەیر بکهین دەبینن لهرووی قافیەشەوه شیوازیکی یه کگرتوو و چونیهکیان ههیه و تیکرا هەر سێکیان پێپهوی یهک شیوهیان کردوو و جۆره قافیەیهکیان بە کار هیناوه.

⁹⁶ دیوانی سالم، ٦٥٧.

بهشی سییه م

شیواز له بهرهمی شیعی

نالی . سالم . کوردی

شیواز له بهرهمی شیعی نالی و سالم و کوردی

سهرهتا :

وهك له بهشهكانی پیشوودا دیاریمان کرد که شیواز بهخاسیهت و تاییهتیئی ئیستیتیکی بهرهمی کۆمهله شاعیریك دهوتری، ئەوانهی تیروانیی وهك یهکی له ژياندا کۆیان دهکاتهوه و بهشیوازه یه کگرتووه که یان ریباز و قوتابخانه یهکی شیعیان پیکهیناوه که به قوتابخانهی شیعی کلاسیکی ناوچهی سلیمانی ناسراوه و لهسهردهم و قۆناغیکی دیاریکراوا له میژووی ئەدهبی کوردیدا جیخۆیگرتووه..

لهم بهشهدا مه بهستی لیکۆلینهوه که مان دیاریکردنی شیوازی شیعهکانی ئەو سی شاعیرهیه : نالی، سالم، کوردی.

بههۆی ئەوهوه که ههریه که لهو شاعیرانه جۆره شیوازیکی تاییهتی ههیه، ئەشی دیاریکردن و باسی شیوازیان بهجیاواز بکریت. چونکه ههندی لهو رهگهزه شیوازیانهی که لهلای یهکیکیان دهبینریت، لهلای ئەوی دیکه یان نییه، یان بهپێچهوانهوه. لهلایهکی تریشهوه ههر شاعیرهو بهپێی توانا و دهسهلات و زهوق و سهلیقهی خۆی جۆره شیوازیکی ههلبژاردووه، یان بۆ دهبرپینی بیرهکانیان و رازاندنهوی پارچه شیعهکانیان پهنايان بردۆته بهر هونهره رهوانبێژیهکان، بهکار هینانی ئەم هونهره رهوانبێژیانه جگه لهوهی بهتوانایی و کارامهیی شاعیر دهدهخات، زۆری بهکارهینانی له بهرهمی شیعییدا دهبیته شیوازیکی تاییهت و جیاکهرهوی بهرهمی خاوهنهکی. بێگومان ئەم هونهرانهش بهگشتی روو له وشه و دهستهواژهکان و جۆری ریز کردن و ههلبژاردنی وشهکان دهکا، واته شیواز بهکارهینانی زمانه له شیعیار نووسیندا بۆ دهبرپینی بیرو ههست و سۆز. لیکۆلهروهو و شارهزایانی ئەدهب شیوازیان به رهگهزیکی سههرهکی له چوار رهگهزهکی ئەدهب لهقهلهم داوه که بریتین له سۆز، واتا، شیواز، ئەندیشه¹ ههروهها بهپێی رادهی پهیرهوی کردنی دهستور و رهگهزهکانی شیواز دهرواننه

¹ احمد امین، النقد الادبی، ۱-۲، بیروت، ط الرابعه، ۱۹۶۷، ص ۳۸.

بهره‌می شاعیر یا نووسه‌ریک، ریک و پیک و چاکى بهره‌میک به‌تاییه‌ت شیعیر له راست و دروستی به‌کارهینانی ره‌گه‌زه‌کانی شیوازوه دیاری ده‌کهن.

ئیمه لی‌ره‌دا به‌کورتی و به‌ته‌نیا ناوی ئەو ره‌گه‌زانه‌ی شیواز دینین به‌مه‌به‌ستی روون کردنه‌وه و سنور دانان بۆ کاره‌که‌مان، و به‌پییوستی ده‌زانین چونکه تا ئیستا له ئەده‌بی کوردیدا لهم رووه‌وه باسی شیواز نه‌کراوه جگه له‌وه‌وه‌لە‌ی شیخ نوری شیخ سالح نه‌بی که به‌چهند وتاریک له‌ روژنامه‌ی ژیاندا بلاوی کردۆته‌وه‌له‌ پاش ئەوه‌ی لهم سه‌ره‌تایه‌دا ته‌نیا ناوی ره‌گه‌زه‌کانی شیواز دینین له‌ لی‌کۆلینه‌وه و دیاریکردنی شیوازی هه‌ر یه‌که له‌وه‌ سێ شاعیره‌دا به‌پیتی پیوست ئەو ره‌گه‌زانه‌ روون ده‌که‌ینه‌وه که له‌ بهره‌می شیعیری هه‌ر یه‌که‌یاندا هه‌بی‌ت، بی‌گومان ئە‌گه‌ر ره‌گه‌زه‌کانی تری شیواز له‌لای شاعیران نه‌بوون ئیمه به‌زۆر نایسه‌پینین به‌سه‌ر شیوازیاندا و باس کردنیشی به‌ زیا ده‌زانین هه‌روه‌ها لی‌کۆلینه‌وه‌وه باسی ره‌گه‌زێک له‌لای شاعیرێک به‌پیتی زۆری به‌کار هینان و سه‌رکیشی به‌سه‌ر ره‌گه‌زه‌کانی تردایه که به‌هۆیه‌وه شیوازیکی بۆ بهره‌مه‌که‌ی دیاریکردوه. ئە‌مه ئە‌وه ناگه‌یه‌نی که ئە‌وه‌ جووره‌ هونه‌ره‌ یا ئە‌وه ره‌گه‌زه شیوازییه له‌لای شاعیرانی دیکه نییه، به‌لکو ئە‌شی له‌لای هه‌ر سێ شاعیره‌که هه‌بی‌ت، به‌لام به‌زۆری و تاییه‌تمه‌ندی‌تی یه‌کیکیان ده‌رده‌خا و له‌وانی تر جودای ده‌کاته‌وه.

پارچه شیعیره‌کان سه‌رچاوه‌ی ئە‌م لی‌کۆلینه‌وه‌یه ده‌بن و نمونه‌ی شیعیری که به‌لگه‌ی به‌کارهینانی شیوازیکی دیار و ئاشکرا بن ده‌بنه که سه‌ره‌ی لی‌دوان له‌وه‌ جووره شیوازه نه‌ک به‌گشتی و فراوانی باسی هه‌موو ره‌گه‌زه‌کانی شیواز بگه‌ریته‌وه وه‌ک له‌وه‌وه به‌ر رووفان کرده‌وه.

به‌گشتی شیواز له‌رووی سێ ره‌گه‌زی سه‌ره‌که‌یه‌وه شیده‌کریته‌وه و دیاری ده‌کری ئە‌ویش ئە‌مانه‌ن :

² م.نوری، شیواز چیه، روژنامه‌ی ژیان له ژماره ۳۹ ی ۲۸ تشرین الاول ۱۹۲۶ تا ژماره ۵۹ ی ۲۴ مارت ۱۹۲۷. (له به‌شی یه‌که‌می ئە‌م کتێبه‌دا به‌پیتی پیوست باسی ئە‌م وتارانه‌م کردوه).

یه کهم /ره گهزه بیریه کان (العناصر الفکریه)

ههندی سهرچاوه به تاییه تیه گشتیه کانی شیوازی ناو ده بن، به لام له دابه شکردنی ره گهزه کانیدا یه کدگیر ده بن³، ره گهزه بیریه کانیش بریتین له مانه :

۱. راستیتی ۰۲. روونی ۰۳. وردی (بیر وردی)

دوهم /ره گهزه سۆزییه کان (العناصر العاطفیه)

۱. هیز ۰۲. تازه گهری (نوییه تی) الجده ۰۳. کارلیکردن و خوریه (الایحاء).

سپیمه /ره گهزه جوانکارییه کان

۱. مؤسیقا ۰۲. کۆک و نایابی (الروعه) ۰۳. ئەفسون.

ئهم سی ره گهزه جوانکارییه شیوازیان پی جوان و شیرین ده بی.

رهوانبیزییه کان له لیكۆلینه وه توژیینه وه کانیاندا سه بارهت به ره گهز و لایه نه کانی شیواز ته نیا له رووی راست و دروستی و جوانی و راده ی پیروه ی کردنی ئەو ره گهزانه له به ره ه می شیعیرێکدا ده دوین و ناته واوی خه وشه کانی دیاری ده کهن. هه رچی لیكۆله ره وه ی ئەده به گرنگی ده دا به ده رختن و دیاریکردنی پیوه ندی نیوان تاییه تی و سیفاته کانی ئەو ره گهزانه و لایه نه دیار و ناشکرکانی بیر و سۆز و جوانکاری نووسین، یا پارچه شیعه ره که که سهرجه م ده بنه شیوازیک که سایه تی و تاییه تمه ندیتی خاوه نه که ی دیار ده خهن.

شیوازی شیعی نالی

به هۆی ئەوه وه که به ره ه مه شیعه کانی نالی یه کجار شاکارن و ره نگدانه وه ی پله یه کی میژووبی گرنگه له ئەده بی کلاسیکی کوردیدا، بۆیه ده بینین زۆریه ی ئەو نووسهر و توژیهره وانه ی میژووی ئەده بی کوردی کاتی که لیكۆلینه وه و هه لسه نگاندنی شیعه کانی نالیان کردووه، له زۆر رووه وه له نالی و شیعه کانی دووان، ئەگه ره به کورتی و به هیمایه کیش بووبی لایه نی شیوازیان فه رامۆش نه کردووه. ئەگه رچی هه ندی

³ الدكتور محمد غنینی هلال، النقد الادبی الحديث، بیروت، ۱۹۷۳، ص ۱۱۸، شیخ نوری به مزیاته عمومی ناویان ده با، بروانه، ژبان، ژماره ۴۳، ۲۵ ت ۲۶ ۱۹۲۶.

ئەو سەرچاوانە راستەوخۆ ناوی شیوازیان نەبردبێ یان شیواز بەو چەمکەى کە ئیستا زیاتر روون بۆتەووە و اتا ماناکەى دیارە، لای ئەوان کەمتر یان بەتەواوی مەبەستى شیوازیان نەداوە بە دەستەووە، بەلام ناوەرۆکى نووسینەکانیان مەبەستى شیواز و دیاریکردنى شیوازی نالى بوو.

ئەمىن فەيزى لەم روووە دەلى: زەكای نالى ئىنكارى ناکرى، لاکىن ئەوەندە سەنایەى لەفزییەى ئىستىعمال کردووە پیاو رەنگە بلێ شیعری ئەو نەتیجەى عیلم و ئىشتیغاله⁴ هەرەها شیخ نوری لە دیاری کردن و جیاکردنەوێ شیوازی شاعیراندا دەلى ((نالى بە دەقیقى ئەفکار و جناس و نکتە سنجى ئەو دە مەعروفە ئەو کەسەى مەراقى شیعەر و ئەدەبیاتی هەبێ و تەتبعاتی شیعری کردبێ و ئوسلوبى تەدقیق کردبێ هەر بە خویندەنەوێ شیعری ئەم ئەدیبه دەست بەجێ ئەناسی))⁵. پیرەمێرد لەو وتارەیدا کە لە ژێر سەرباسى ((خەمەتیکى بێ هەمتا بە مونسەبەتەى تەبعى دیوانى نالیهه)) لە رۆژنامەى ژياندا بلاوى کردۆتەووە، شیوازی شیعەرەکانى نالى بەم شیویه دیارى دەکا ((ساحیبى ئوسلوبیى تەننانه، شیعەرەکانى خۆش ناهەنگ و رەوانە، وە لە ئەکسەرى مەنظومەکانیدا فکرى ورد (تەشبیهاتى خۆ کرد) و خەيالى بلند بە تەرزیکى رەنگین و ئاودار ئەدا کردووە))⁶. عەلادین سەجادی لە ریگای شیکردنەووە لیکدانەوێ چەند نمونەى کى شیعری نالیهه، ئەو دەردەخا کە نالى زۆر بەتوانا بوو لە هونەرە رەوانییهکاندا و لە شیعەرەکانیدا جوانکاری و رەگەزدۆزى و وردەکاری زۆرى بەکارهێناوە⁷. مەسعود مەمەد لە چەپکێک لە گوێزارى نالیدا لە شیکردنەووە و لیکدانەوێ دێرە شیعەرەکاندا بە زۆرى روو لە وشە و رستەو هەلبژاردنى وشەکان دەکا، و هەر لە ریگای وشەکانیشەووە و اتا جۆراو جۆرەکان دیارى دەکات، وە کە لەووبەر و تمان ئەمیش راستەوخۆ باسى شیوازی نالى نەکردووە بەلام لە توێژینەووە وەسفکردنى شیعەرەکاندا شیوازی نالى روون کردۆتەووە. بۆنمونه لە چەند شوێنیکدا دەلى ((لەم

⁴ ئەمىن فەيزى بەگ، ئەنجومەنى ئەدەبیات، بەغدا، ۱۹۸۳، ص ۲۷-۲۸.

⁵ رۆژنامەى ژيان، ژ ۴، ۴ى تشرینی دووهم، ۱۹۲۶.

⁶ سەرچاوەى پێشوو، ژمارە (۲۹۳)، ۱۴ ئەیلوولى ۱۹۳۱.

⁷ عەلادەدین سەجادی، مێژووی ئەدەبى کوردی، چاپى دووهم، بەغدا، ۱۹۷۱، ل ۲۴۸-۲۵۱.

موانه‌دا وشه و قالبی شیعره‌کان هینده شلک و ناسکن . . . هتد)) یان ((وینه‌کانی نالی دینیتته بهر چاو که بریتیه له سهر نهرم کردنی وشه و واتای سهخت بو ناو قالبی هه‌لبه‌ست))⁸. د.مارف خه‌زنه‌دار به‌گشتی باسی شیواز ده‌کا و له‌روون کردنه‌وهی واتای شیوازه‌وه ئه‌وه پیشان ده‌دا که شیعی نالی به‌هۆی شیوازه‌وه ده‌ناسریتته‌وه و ده‌لی ((بیگومان یه‌کیک له ره‌مزه‌کانی بلیمه‌تی ئوسلووبه ئه‌مه شیوهی ده‌رپرینی بیر و گرتنی وینه‌یه شاعیری بلیمه‌ت له قالبیکی تاییتیدا ده‌ری ده‌پری، ئه‌وهی له‌و ئوسلووبه بگا به ئاسانی ده‌توانی ده‌ست له‌سهر هه‌موو ئه‌و شیعرانه دابنی کده‌که‌ونه ده‌روهی ئوسلووبی نالیه‌وه))⁹.

له دیوانی نالیدا جگه له‌وهی له لیكدانه‌وهو شیكردنه‌وهی دپیره شیعره‌کاندا، زۆریه‌ی هونه‌ره ره‌وانبێژییه‌کان له‌لای نالی دیاریکراون، له هه‌ندێ لاپه‌ره‌ی پێشه‌کیه‌که‌دا ئیشاره‌ت به شیوازی تاییه‌تی نالی کراوه. له باسی زاراوه ره‌وانبێژییه‌کاندا ده‌لی ((زیره‌کی و بلیمه‌تیه‌که‌شی پالی پینوه ناوه هه‌رچی جوانکاری و وشه ئارایی هه‌یه به‌کاری پینی. له‌بهر ئه‌وه شیعره‌کانی بیجگه له قولیی معناو ناسکی هیما پریشان له (موحه‌سیناتی به‌دیعی))¹⁰.

ئه‌وهی ئیمه لی‌ره‌دا مه‌به‌ستمانه ئه‌وه‌یه که ئه‌و نووسینانه‌ی له‌وه‌یه‌ر هیئامان به‌گشتی هه‌موویان له شیوازی نالیدا چه‌ند ره‌گه‌ز و تاییه‌تیه‌کیان ده‌ستنیشان کردووه، له ئه‌نجامدا ده‌توانین پوخته‌ی باسه‌کانیان سه‌باره‌ت به شیوازی نالی له‌م چه‌ند خاله‌دا دیاری بکه‌ین :

١. بیر وردی.

٢. به‌کاره‌ینانی هونه‌ره ره‌وانبێژییه‌کان به تاییه‌ت ره‌گه‌زدۆزی و حوسن ته‌علیل.

٣. نوکته سه‌نجی، زیره‌کی و به‌توانایی له هه‌لبژاردنی وشه‌و زاراوه‌کاندا و جوانی و

رازاندنه‌وه‌ی پارچی شیعره‌کان.

⁸ مسعود محمد، چه‌پکیک له گوئزاری نالی، به‌غدا، ١٩٧٦، ١١٨.

⁹ د.مارف خه‌زنه‌دار، چه‌ند په‌راویزیکی دیوانی نالی، ره‌ژمانه‌ی کوردستان، ژماره ٣٤. ٤١.

¹⁰ دیوانی نالی، لیکنۆینه‌وه و لیكدانه‌وه، مه‌لا عبدالکریمی مدرس و فتاح عبدالکریم، به‌غدا، ١٩٧٦.

وهك وتمان پارچه شيعرهكان باشتريه سهرچاوهن بو ئهم باسه، دهيينين نالي خوئي له
چهند لايهكي ديوانه كهيدا به چهند پارچه و دييره شيعريك شيوازي خوئي ديار بكر دووه و
دهلي:

بلبلي ته بعم ئهوا ديسان سه ناخواني دهكا
نوكته سهنجي و بهزله گويي و گهوههر ئهفشاني دهكا
*****

نووكي خامهي من كه بيته مهعني ئارايي كه مال
خدت به خدت ئيزهاري نهقشي سوور هتي ماني دهكا
*****

كەس بە ئەلفازم نەلێ خو کوردی یە خو کردیە
هەرکەسی نادات نەبی خوئی تالیبی مهعنا دهكا
*****

شيعري خهلقى كهی دهگاته شيعری من بو ناسکی
كهی له ديقهت دا پهتك دهعوا له گهل هه ودا دهكا
*****

نالی له شیوازه دهستكرده سهركه وتوو كهيدا بهته واوی ره گهزه بیره كانی له
شيعره كانيدا ديار بكر دووه لهو ره گهزانهی كه دهبنه شیوازیکی چاك و سهركه وتوو
سهرهتا باس له دروستی (الصحه) وه دهكەین، ره گهزی دروستمه ندی زیاتر روو له وشه و
زاراوه كان و لایه نه ریزمانیهه كان دهكات. سهركه وتوویی و زمان پاراوی شاعیر له
راست و دروستی به كار هینانی وشه و دانه ریزمانیهه كاندايه. بنچینهی ريك و پینکی و
چاکی وته كان دروستمه ندی شیوازه. ئهم دروستمه ندییهش پیویستی به ئه نجام گه یاندنی
چهند ئهركیکی ریزمانیهه وهیه لهوانه راستی به كار هینانی ئه و وشانه كه وته و ماناكان
دهبهستن بهیه كهوه¹¹. لهو وشانهش ناو و كار ئهركی سهرهکی دهبینن. ئه و وشانهی كه
له ناوه وه وهرده گیرئ دهبی ئه و ناوه بو شتی به كار برئ كه پراویر و اتاو مه بهستی ئه و
شته بدات. ئه و وشانهی له کاره وه وهرده گیرئ و گهردان ده کرئ نابی به شیوهیهك پاش

¹¹ النقد الادبی الحديث، ص ۱۱۸.

پیش بخرین یان جودا بکرنهوه که واتاکه بشیونئی. ئەگەر مەبەستی شاعیر پیچ هەلپێچ و مەتەل نەبێ که هەندێ جارێش بە (گرێ لێدانی واژەیی) ناو دەبرێ¹². یان بەهۆی پارسەنگی و بە ئەنجام گەیانندی لایەنە هونەراییەکانی شیعرهوه دروست دەبێ وەك کێش و قافیە. ئەم رەگەزە لە شیوازی نالیدا زۆر بە روون و ئاشکرا دیارە و دەتوانین بڵێین نالی لە سەرانسەری قەسیدەو غەزەل و پارچە شیعرەکانیدا هەلەو لادانی ریزمانی ئەوەندە تیا بەدی ناکرێ، بەلکو وشەکان و بەشەکانی وتەکانی بەپێی ریزمان و دەستوری زمانی کوردی داناو و ئەم رەگەزە فەرمانۆش نەکردوو، ئەگەر هەندێ هەلەو دەستکرد و هەناسەسواری لێبەدەرکەین' که جار جارە بەهۆی پارسەنگی قافیە یا بە دەستووری (ئەوەی بۆ شاعیر دەست دەدات بۆ خەلکی تر دەست نادات) جار جار ئەم رەگەزە بە مەبەستی کاریکی نوێ و داھێنان کردبێ بۆ نمونە وشە (قیامەت)ی کردوو بە (قیا)، (لام وایە یەکیکیش بچیتە ناو کۆت و پێوەندی یاسای شیعی عەرەبیهوه دروستە ئەو لادانە بکا و ناشییت بە خەوش¹³.

مەخەرە هاوی یەه هەولێ فیراق

دەستی من دامەنی تۆ رۆژی قیا

لادانی نالی لە رەگەزی راستی دەمانبا بۆ رەگەزیکی تری شیواز که ئەویش رەگەزی (تازەگەری) یا نوێیەتیە که یەکیکە لە رەگەزە سۆزییەکان. شاعیری مەزن و بەرھەمی گەورە لەم رووهوه داھێنان دەکەن بەشیوازیکی و دەیسەلمێنن که بۆ خەلکی تر ناشی و سەرناگری، ئەم رەگەزە لێرەدا لە وشە و دیاردە نوێکاری لەلای نالی دەبینرێ که لەووبەر باو نەبوو، نالی داھێنانی تیدا کردو و بۆتە باو بۆ نمونە ئەم چەند وشانە که تاییەتن بە نالییەوه : دیدەباز، بۆ چاوباز، روونەبوون، بەرامبەر روونەهاتن و شەرمەزاری، کوژابی، کوژرابی، دا، تا، با. واوەی لەبری واویلا. سەوزە درەخت، بۆ درەختی سەوز. شەوی قەدر، بۆ (لیلە القدر) لەیلەتولقەدەر که ئەم وشەیه عەرەبیهو لە وشە ئاینییەکانە که کورد هەر بەو شیوەی خۆی بەکاری دەھێنێ بەلام نالی بەشی

¹² النقد الادبی الحديث، ص ۱۱۹.

¹³ رؤوف عثمان، ((دیوانی نالی پیاچوونەویەك))، رۆشنبیری نوێ، ۶۰، نیشان و مایسی ۱۹۷۷، ۹ل.

هه‌که‌می ئهم وشه لی‌کدراره‌ی کردووه به کوردی و به‌شی دووه‌می هه‌ر به‌عه‌ره‌بی ماوه‌ته‌وه. دووچه‌ندن، دوو نه‌وه‌نده و دیارده‌ی تریش له‌م رووه‌وه.

بیروردی

ئهم ره‌گه‌زه به‌ته‌واوی بالی به‌سه‌ر شیعه‌ره‌کانی نالیدا کیشاوه. له‌هه‌موو دێره شیعه‌ری‌کدا ورده‌کاری و بیر وردی نالی به‌دی ده‌کری، بی‌گومان پارچه و غه‌زهل و قه‌سیده‌ی نییه ئهم شیوازه‌ی نالی پیوه‌ دیار نه‌بی.

بیر وردی یه‌کی‌که له‌ ره‌گه‌ز و تاییه‌تیه گه‌شته‌یه‌کانی شیواز به‌لام خه‌ست بوونه‌وه و چری به‌کاره‌ینانی ئهم ره‌گه‌زه به‌هه‌موو شاعیر و نووسه‌ری‌ک ناکری، شاعیری خاوه‌ن ده‌سه‌لات و کارامه و ره‌وشت به‌رز و بیر ورد ده‌بی شیوازی ده‌رپرینیش وردو به‌رز بیته، چونکه شیواز ناویته‌ی خاوه‌نه‌که‌یه‌تی. شاعیری به‌توانا له‌گه‌ل ره‌گه‌زی راستیتی و زمان پاراویه‌که‌یدا ئهم ره‌گه‌زه‌ش فه‌رامۆش ناکات، له‌ ده‌رپرینه‌کانیدا وشه‌ی پر و اتا و گونجاو و له‌بار هه‌لده‌به‌ژی‌ری و مه‌به‌ست و بیره‌ ورده‌کانی له‌ قالبی وشه و دارشتنی‌کی راستدا داده‌رپژیری. شیواز وردی ته‌ویه که شاعیر دوورکه‌ویته‌وه له‌ وشه‌ی سوواو زۆر و تراو هه‌روه‌ها زمانی شاعر پیویسته بی به‌ری بی له‌ زیاده‌ی رۆیی و جوینه‌وه‌و ریزکردنی وشه‌ی زۆری بی به‌هانه¹⁴، له‌به‌ر ئهمه شاعیری ورد ده‌بی هونه‌ره‌که‌ی شاراهه‌ بیته، به‌شیوه‌یه‌که هه‌ست به‌وه بکری که به‌بی زۆر له‌خۆ کردن به‌ سروشتی و ئاسایی ده‌دوی و هیچ دروستکراوو زۆر له‌ خۆ کردنی تیا به‌دی ناکری.

ئهم بیر وردیه له‌لای نالی وه‌که له‌وه‌و به‌ر و تمان له‌ گه‌لی پارچه شاعر و قه‌سیده‌کانیدا به‌دی ده‌کری و نالی خۆی ئهم شیوازه‌ی چه‌ند جارێک به‌ دێره شیعه‌ری بۆ دیاری کردووین به‌تاییه‌ت له‌و دوو پارچه شیعه‌ره‌یدا زۆر به‌ روونی شیوازه‌ تاییه‌تی و سه‌ره‌کیه‌کانی خۆی دیاری کردووه

پارچه‌ی یه‌که‌م: که به‌م سه‌رده‌ی‌یه

ته‌بعی شه‌که‌که‌ر باری من کوردی ته‌گه‌ر ئینشا ده‌کا

¹⁴ النقد الادبی الحديث، ص ۱۲۰.

بەلبلی تەبعم ئەوا دیسان سەناخوانی دەکا

نالی لەگەڵ بەتوانایی و دەولەمەندی لە وشە و زاراوەکاندا زۆر جار بۆ مەبەستی بەدیھێنانی ئەم رەگەزە گەلیّ وشەیی لە بیژنگ داوہ و ھەروەھا تووشی گێژی و سەرھسپۆرەش ھاتووہ تا وشەیی وردو پری لە پۆخلەو پل و پوش جیا کردۆتەوہ :

دەورانییە وەک ھیلەکی سەودا سەری گێژم

بۆیە بە دەقیقی مەسەلە ھەرچی دەبیژم

دیاردەییەکی گومان لیّ نەراوہ شاعیریکی وەکو نالی لەگەڵ ئەوہشدا کە مویالەغە و شانازی بەخۆی و شیعەرەکانییەوہ کردووہ، بەلام ھەرگیز ئەمە وای لێنەکردووہ کە حەقیقەت بشیوینیّ و خۆیەتی پال پێوہنەناوہ کە بەرھەمی خۆی ئەگەر شاھینی ئەوہ نەبووبیّ بەو جۆرە وەسفی بکات یا بەرھەمی خەلکی دیکە لە ھی خۆی بە کەمتر بزانیّ. بۆیە بەلای ئێمەوہ ئەم دێرە شیعەری نالی ئەگەر ھەر واتا و لێکدانەوہیەکی تریش ھەلبگرئ، نالی لێرەدا زیاتر ئەوہی مەبەست بووہ کە رەگەزی وردی و ناسکی شیوازە کە دەرڤاخات و بەوشیوازە لە شیعەری شاعیرانی تر جودا بکریتەوہ :

شیعەری خەلکی کە ی دەگاتە شیعەری من بۆ ناسکی

کە ی لە دبققەت دا پەتک دەعوای لەگەڵ ھەودا دەکا

ھەر لەو پارچە شیعەرەدا جگە لە بیر وردی، نالی بە تێر و تەسەلی لایەنەکانی تری شیوازی خۆی دیاریکردووہ لە بەکارھێنانی ھونەرە رەوانییییەکاندا وەک لێکچواندن و رەگەزدۆزی و حوسنی تەعلیل. ھەلبژاردنی وشەیی لەبارو پر و اتا و بەتوانایی و وردی لە بەکارھێنانی وشە و زاراوەی زمانەکانی دیکەشدا. جا بۆیە ئەم پارچە شیعەرە دەبیتە تەوہرو سەرچاوەی گەلیّ بابەتی لێکۆلینەوہ بەتایبەت لە دیارکردن و دەرخستنی شیوازی نالییدا.

وشە چالاکی گیانە و نامرازیکە بەھۆیەوہ تیشکی رووناکی بیر و ھەست دەردەخا و روونی دەکاتەوہ، لەگەڵ ئەمەشدا تەنیا وشە چست و چالاکی گیان نییە و پێچەوانەیی ئەمەش راستە واتە چالاکی گیان زاتی وشە خۆیەتی¹⁵، لەبەر ئەمە وشە دەتوانیّ روو

15 ئ.ف. تیشترین، الافکار و الاسلوب، ترجمہ د. حیاہ شارە، بغداد، ص ۴۳.

گهلی واتا و مه‌به‌ست بکات هه‌روه‌ها ده‌توانی رووه‌و تاکه که‌سی یا کۆمه‌لی مرۆڤ
 بیته یا سه‌رانسه‌ری گیتی ناگادار بکا، بۆیه نالی له چامه به‌ناوبانگه‌که‌یدا که نامه‌یه
 بۆ سالمی هاوړی، هه‌میشه ئه‌ندیشه‌و بیره‌کانی له تەك به‌سه‌ره‌ات و حالی خه‌لکی
 ناچه‌که‌دا له‌باره‌ی کۆمه‌لاییتی و سایکۆلۆجیه‌وه تیکه‌ل به‌ چالاکی ناوه‌وه‌ی وشه‌کان
 ده‌کا و مه‌به‌ستی رواله‌تی وشه‌کان ده‌به‌ستی به‌لایه‌نه‌کانی تری ناوه‌وه‌ی وشه‌کانه‌وه بۆیه
 (وشه‌ غه‌می ئه‌وه ده‌خوا که بیر روون بکاته‌وه ته‌نانه‌ت ئه‌و وشانه‌ش که هێمان بۆ
 بیریککی کپ روو به‌رووی مرۆڤ ده‌بنه‌وه)¹⁶. هه‌ر له‌به‌ر ئه‌و خاسیه‌ت و تاییه‌تیانه‌ی
 وشه‌یه که نالی به‌شیوازیکی ورد و به‌هێز له‌ چهند وشه‌یه‌کی که‌مدا مانا و واتایه‌کی
 زۆر ده‌دا به‌ ده‌سته‌وه :

شه‌ونم که نه‌زم و نه‌سه‌ره له ئه‌وره‌قی غونچه‌دا
 گۆیا بووه به‌زار و زمان و ددان و پوک
 (نالی) عه‌جەب به‌ قووتی حیکمه‌ت ئه‌دا ده‌کا
 مه‌عنا‌ی زۆر و گه‌وره به‌ له‌ فزی که‌م و بچوک

دارشتنی ورد و کورتیری شیوازیکی دیکه‌ی سه‌رکه‌وتوانه و دیاره که نالی له
 نامه‌که‌یدا به‌ وردی په‌یره‌وی کردووه، بۆ هێنانه‌ دی ئه‌م ره‌گه‌زه‌ش رووی له‌ هونه‌ره
 ره‌وانبێژیه‌کان کردووه وه‌ک خوازه‌و لێکچواندن و ره‌گه‌دۆزی.

شاریکه‌ پر له‌ عه‌دل و له‌ جیگه‌تییکی خۆش و نه‌رم
 بۆ ده‌فعی چاوه‌زاره ده‌لێن شاری شاره‌زور

*****

ئه‌هلی وای هه‌یه که هه‌موو ئه‌هلی دانشن
 هه‌م نازیی عوقوودن و هه‌م نازیی ئوموور

*****

ئیه‌سته‌ش پر له‌ ئاهوویی به‌ر کانی ئاسکان
 یا خو بووه به‌ مه‌لعه‌به‌ی گورگ و لووره‌ لوور؟

¹⁶ أ.ف. تشیتشرین، الافکار و الاسلوب، ترجمه د.حیاه شراره، بغداد، ص ۴۳.

ئىستەش كەنارى ھەوزە كە جىيى باز و كەوشە كە

يارى تىدايە يا بوو ھەوزە مەعرەزى نووور؟

ليرە ھە لە شىوازي ھونەرى ناليدا ھەك زۆر بەي شاعيرانى قوتابخانەي كلاسكى و كارىگەرى ئەدەب و لاينە ھونەرى كەنى شىعەرى ستونى گەلى ھونەرى رەوانبىژى لە بەرھەمى شىعەرى ناليدا بەدى دەكرى ھەك خوازە و خواستەن و دركەو . . . . ھتد بەلام ئەو ھەي كە بە زۆرى نالى گەنگى پىداو ھە و بۆتە شىوازيك و تايبەتتەي نالى دەردەخا ھەك لەو ھەو بەر و تمان رەگەزدۆزى و ھوسنى تەعليل و لىكچواندەن . لەم لىكۆلئىنە ھەو بەي پى پىويست باسى جۆرە كەنى رەگەزدۆزى بە نمونە ھە لە شىعەرى كەنى ناليدا دەكەين لە پاشا لە ھوسنى تەعليل و بە كورتىش لە لىكچواندەن دەو پىن .

بە ھۆى گەنگى زانستى رەوانبىژى ھەو كە لەلای زۆر بەي نووسەرانى ئەدەب جىگىر بوو گەلى ناو و زاراو ھەي جۆراو جۆر بۆ ئەم زانستە بە كار ھىنراو ھە . ھەيە بەم زانستە دەلى (ھونەرى قسە كردن) ھەندىكى تر بە (ھونەرى دانايى ئەدەبى) يان (ھونەرى دارپشتەن) يان (ھونەرى شىوازە كان) يان (ھونەرى شىو ھەدەبىە كان) ناوى دەبەن . زۆرى ئەم زاراوانە دەگەرتتەو بۆ پەرت و بلاوى و ھەمەلانى زانستى رەوانبىژى¹⁷ . جياوازي زاراو ھەكان گەنگ نىيە بەقەدەر ئەو گۆزان و گەشە كردنەي كە بەسەر بەرنامە كەنى لىكۆلئىنە ھە كاندا دى لە روى نوڭەرى و نايابى بەرھەمە تازە كانەو ھە . ھەر لەم روانگە ھەو دەبينىن بابەتى شىواز تەنانەت بە شىو ھەي (ناويش) لە كتيبى (البیان و التبين) ى جازدا بە ھىچ جۆرى ناوى نەھاتو ھە ، بەلام كۆمەلى زاراو ھەي تر بە كار ھاتو ھە كە كەرەسەيكى خاون و لەگەل روونبوونەو ھەي زانستى رەوانبىژىدا بەگشتى ئەوانىش دەردەكەون و روون دەبنەو ھە¹⁸ .

تەو ھەيكى دەلالى رەوانبىژى برىتتە لە ھىنانە دى ھونەرىك كە بە ھۆ ھەو تايبەتتى و خاسىەتتەك دەدا بە وتە و بىژە كان كە ئەرك و ئامانجى زمانەوانى فراوانتر دەكەن ، بە جۆرىك دەيگۆزى لە نەنيا كارى گەياندن و گەفوگۆو ھەيكا بە كەرەسە ھەيكى پىكەھىنان

17 د . احمد مطلوب ، البحت البلاغى عند العرب ، الموسوعة الصغرى ، ع ١١٦ ، بغداد ، ١٩٨٢ ، ص ٩ .

18 عبدالسلام مسدى ، المقاييس الاسلوبية فى النقد الادبى من خلال ((البیان و التبين)) للجاحظ ، حويات

الجامعة التونسية ، العدد ١٣ ، العام ١٩٧٦ ، ص ١٤٨ .

روست کردنی هونەری چ له په‌خشاننا بیت یا له شیعردا که جازز به چه‌مکی (بیشه‌یی) ناوی ده‌با¹⁹.

به‌کاره‌ینانی ئەم هونەرە ره‌وانبێژیانه له شیعردکانی نالیدا به‌ته‌واوی ئەو شیوازه‌یان دیاری کردووه ئەویش به‌وه‌ی که زمان له شیعردکاندا جگه له‌و ئەرکه‌ی که راگه‌یانندن و خه‌به‌ردانه گه‌لی مه‌به‌ست و ئامانجی تری هه‌یه. به‌هۆی هه‌لبێژاردنی وشه و مامه‌له کردنی له‌گه‌ڵ وشه و ده‌ربڕینه‌کاندا توانیویه‌تی به‌رزترین و شاکارترین به‌ره‌مه‌می شیعری به‌هێز و پر له هونەری ره‌وانبێژی به‌تایبه‌ت ره‌گه‌زدۆزی به‌ ئەنجام بێنی.

لێکچواندن

هونەریکه له‌و هونەرانه‌ی سهر به‌به‌شی ره‌وانبێژیه له ره‌وانبێژیدا. عه‌لاه‌ده‌دین سه‌جادی زا‌راوه‌ی (وه‌ك يه‌ك)ی به‌کار هێناوه²⁰. ئەم هونەرە ساده و ئاسان نییه شاعیر به‌توانا نه‌بیت سهرکه‌وتوو نابێ له‌ به‌کاره‌ینانیدا. هونەریکی ئاوێته و تیک دار‌ژاوه به‌هۆی چه‌ند بنه‌رته‌ و ره‌گه‌زێکه‌وه دروس ده‌بی²¹، ئەو ره‌گه‌زانه‌ش ئەمانه‌ن:

١. (لێکچوو – المشبه)

٢. له‌وچوو – المشبه به

٣. لێکچوون – وجه‌ التمشبه

٤. ئەوزار وشه‌یه‌که سیفه‌ت و پێوه‌ندی هه‌ردوولا واته‌ لێ چوو له‌و چوو به‌یه‌که‌وه به‌ند ده‌کا. له شیعری نالیدا ئەم هونەرە به‌چه‌ند شیوازیکی ده‌بینریت واده‌بی هه‌ر چوار ره‌گه‌زه‌که له‌ دێره شیعریکه‌دا هه‌بی. هه‌روه‌ها زۆرچار لێکچوون به‌ته‌نیا له‌ لێکچوو و له‌وچوو دروست ده‌بی ئەمه به‌توانایی شاعیر ده‌رده‌خا جگه له‌وه‌ی که له‌م جو‌ریاندا کورته‌ری و وردی شیوازی شاعیر پێشان ده‌دا.

¹⁹ عبدالسلام مسدی، المقایس الاسلوبیة فی النقد الادبی من خلال ((البیان و التبین)) للجاحظ، حولیات

الجامعة التونسية، العدد ١٣، العام ١٩٧٦، ص ١٥٠.

²⁰ عه‌لاه‌ده‌دین سه‌جادی، خو‌شخوانی، گوزاره‌کاری، ره‌وانکاری، جوانکاری، به‌غدا، ١٩٧٨، ل ٤٤.

²¹ عه‌زیز گه‌ردی، ره‌وانبێژی له‌ شه‌ده‌بی کوردیدا، به‌رگی یه‌که‌م، روونبێژی، به‌غدا، ١٩٧٢، ل ٢٤.

دهـهـرمو دلّ وهـكو ناوئنه سافه

بلی بهم ناوئنه بۆ بووی به خود بین

دلّ = لیكچوو، ناوئنه = لهوچوو، وهـكو = ئەوزار. ساف و پاکی = لیكچوون.

لهبت میم و قهدت ئەلف و زولم جیم

لهب = لیكچوو   میم = لهوچوو

قهد = لیكچوو   ئەلف = لهوچوو

زولم = لیكچوو   جیم = لهوچوو

له رهوانبێژی عهـرهـبیدا لیكچواندن به گهـلی شێوهـو جوړی جیاواز دابهـش كراوه شاعیرانی كوردیش بهـتایبهـت شاعیرانی ئەم قوتابخانهـیه ئەم بابـهـتهـشیان وهـك ههـموو بابـهـتهـ رهـوانبێژیـهـكـانی ترله شیعـرهـكانیاندا كهـم تا زۆر بهـكار هیناوهـ، لهـم لایهـنهـشهـوه تاییهـتی و سروشتی شاعیران و خاسیهـتی زمانی كوردی و دهـوروبهـری ژبانی ئەو شاعیرانهـ جوړه تاییهـتیـهـك و خاسیهـتیـكی جیاوازی تیا بهـدی دهـكړی.

رهـگهـزدۆزی

ئەم هونـرهـ شێوازیـکی سهـرهـکی شیعـرهـكـانی نالییهـ. ئەگهـر بهـوردی چاوێك بگێڕین بهـ سهـرانسهـری دیوانی نالیدا غهـزلهـ و قهـسیدهـیهـکی تیا بهـدی ناكهـین ئەم هونـرهـی تیا نهـبی، ئەگهـر لهـ دێژهـ شیعـریـكـدا نهـبوو بێـگومان لهـ چهند دێـژیـکی تری ئەو پارچهـ شیعـرهـدا رهـگهـزدۆزیـهـ كهـ خۆی دهـردهـخا. وهـك لهـوهـوهـبر وتمان بهـگشتی شێوازیـکی ئەم قوتابخانهـ شیعـریهـ ئەوهـیهـ پهـیرهـوی یاسا و دهـستوری شیعـری عهـموودی عهـرهـبیان كـردوو، سهـرچاوهـی ئەو هونـرهـانهـش كهـ لهـ بهـرهـمهـ شیعـریهـكاندا بهـكار هاتوون رهـوانبێژی ئەدهـبی عهـرهـبیهـ. رهـگهـزدۆزی لهـ ئەدهـبی عهـرهـبیدا یهـكێكهـ لهـو هونـرهـانهـی كهـ سهـر بهـبهـشی جوانكارین لهـ رهـوانبێژیدا. مهـبهـست لهـ رهـگهـزدۆزی ئەوهـیهـ كهـ لهـ رستهـیهـكـدا یا لهـ دێژهـ شیعـریـكـدا دوو وشهـ یا زیاتری تیا بـی و ئەم وشانهـ لهـ روالهـت و شیوهـدا لهـ یهـك بـچن، واتهـ وهـك یهـك بن لهـ رووی ژمارهـی دهـنگهـكان و ریزكـردنیان و شیوهـی رینووسی تیپهـكانهـوهـ، بهـلام ههـریهـكهـیان واتای تاییهـتی خۆی ههـبی. بهـم جوړهـ رهـگهـزدۆزیـهـی كهـ لهـسهـرتاوهـ باسـمان كـرد دهـلێن رهـگهـزدۆزی تهـواو. لیكۆلهـرهـوهـ و

سهرانی له مهر ئهم بابهتهوه گهلی جۆرو بهشیان دیاری کردووه، کارهکانیان تایبهته به رهوانبیژی و لیدوانی تیروپری ئهم جۆره هونهرا²²، ئیمه لیژدها بهزیادی دهزانین درێژه بهم لیدوانه بدهین و تهنیا باسکردنی ههندی لهو جۆره سههرهکیانه که به ئاشکرا له شیوازی نالیدا بهدی دهکرین بهسه بۆ روونکردنهوهی ئهو مهبهسته :نمونه بۆ رهگهزدۆزی تهواو :

وهه نێو بههزمی گولزاران و گولزاران تهماشاکه

ههموو سهرخۆش و مهست و روژ په‌رست و عاشقی رووتن

ئه‌رکی وشه و شوینی له رسته سازیدا ده‌بیتته هۆی جیاوازی له رینوسدا، ئه‌گه‌ر دوو وشه له رسته‌یه‌کدا یا له دێره شیعریکدا له دیمه‌ن و رواله‌تدا چوون یه‌ک بوون، به‌لام یه‌کیکیان له شوینی ناودا و ئه‌ویی دیکه‌یان شوینی ئاوه‌لئای له رسته‌که‌دا گرتبۆوه ئه‌وا رینوسه‌که‌یان جودا ده‌بی. ئهم جۆره ره‌گه‌زدۆزیه ده‌وتری ره‌گه‌زدۆزی جیا :

جه‌نانی وه‌ک جینان کردم به مه‌ئوا

حه‌بیه‌ی مایاوا مالی ئاوا

وا ده‌بی یه‌کی له دوو وشه‌که له رووی پیکهاتنییه‌وه ساده‌بی ئه‌وه‌که‌ی تر نا ساده (لیکدراو) بیت، به‌م جۆره‌ش ده‌وتری ره‌گه‌زدۆزی ئاوه‌تته یان لیکدراو :

ره‌قیب و مووده‌عی وه‌ک پووش و پووشوون

بسوتینن که وه‌ک به‌رقین له به‌رقین

ره‌گه‌زدۆزی ناته‌واویش چهند جۆریکی هه‌یه. ئهم ره‌گه‌زدۆزیه به‌هۆی زیاد و که‌می ده‌نگه‌کانی وشه‌کانه‌وه ده‌بی²³. به‌وه ده‌لین که یه‌کی لهو دوو وشه‌یه ده‌نگیکی له‌وی تریان زیاتر بی. جا ئهو زیاده‌یه له‌سه‌ره‌تاوه بی یا له ناوه‌راست یا له کۆتایی وشه‌که‌دا بی، وه‌ک پووش و پووشوون له‌و دێره شیعره‌ی سه‌ره‌وه‌دا.

²² عه‌زیز گه‌ردی، ره‌وانبیژی له ئه‌ده‌بی کوردیدا، به‌رگی دووهم، جوانکاری، هه‌ولێر، ١٩٧٥، ٧٦-٢٦،

علاوالدین سجادی، خۆشخوانی، گوزاره‌کاری، ره‌انکاری، جوانکاری، به‌غدا، ١٩٧٨، ١٢٦.

²³ هه‌ندی سه‌رچاوه به‌هۆی که‌می وشه‌یه‌کیانه‌وه به ره‌گه‌زدۆزی ناته‌واو(ناقص) ناوی ده‌به‌ن وه‌ک

عه‌لانده‌دین سجادی، به‌روانه: خۆشخوانی، ١٢٩١، هه‌ندیک به‌هۆی زیادی ده‌نگه‌کانی وشه‌یه‌کیانه‌وه به

(ره‌گه‌زدۆزی زیاد) ناوی ده‌به‌ن وه‌ک عه‌زیز گه‌ردی ده‌لی به‌روانه، ره‌وانبیژی، به‌رگی دووهم، ١٦٦.

سم وه کویهشم و له پهشمی تووکی پێدا سه رنگون

چاو وه کوی بیجاده یا دوو شهوچراغی شوعله ریژ

بهلام نه گهر هاتوو نهو دوو دهنگه که جیاوازن ههر یه که ی له وشه یه کی ره گه زدۆزیه که دا و جیاوازیه که له رووی گوکردنی دهنگه کانه وه واته شوینی ده رچوونیان له زار له یه کتر نزیك بوون پێی ده گوتری ره گه زدۆزی (موزاریع) وه ک شیوان و سیوان له م دیره دا :

له دوگمه ی سینه دوینی نوژی شیوان

به یانی دا سپیده ی باغی شیوان

جوړیکی تری ره گه زدۆزی نه وه یه که نهو دوو وشه یه ی ره گه زدۆزیه که یان دروست کردوه تپیه کانی وشه یه کیان پاش و پیش و تیکه ل کرابی، یان وشه یه کیان به پیچه وانوه بخوینریته وه راستی نه ویتریان بیته. به م جوړه دهوتری (هه لگه راوه). عه زیز گهردی ئالۆزی به کار هیناوه²⁵، هه لگه راو به لای نیمه وه له بارتیه چونکه هه زدوو مه بهسته که ده به خشی:

خاتریکی شوخ و خوش و بی غه م و جه معم هه بو

ئسته بو زولفی که سی مه شقی په ریشانی ده کا

*****

له م گهردشی مینایه که وا دهوره، نه جهوره

ساقی که ره می ساقیه، و نالی مه که ئیلحاح

*****

قه تره یکه له به حری که ره م و ره همه تی فه تتاح

نه ک ئاره قی که رمی عینه ب و شه ریه تی توففاح

نه گهر وشه ی (فتاح) و (تفاح) به رینووسی عه ره بی بنوسری ره گه زدۆزیه هه لگه راوه که زۆر به چاکی دیار ده که وی.

نه م جوړه ی ره گه زدۆزی و ههر جوړیکی تریش نه گهر هه بیته نیمه باسما نه کردبی له بهر نه وه یه له شیعری نالیدا به کار نه هاتوو یا زۆر به که می به کار هاتوو، به لام

²⁵ رهوانبیزی له نه ده بی کوریدا، به رگی دووه م، ل ۲۳.

رەهەزدۆزی بە گشتی شیوازیکی دیار و ئاشکرا بوو وەك باسماں کرد که له بهرهمهکانی نالیدا دەرکەوت.

یەکیکی تر لەو هونەرە رەوانییانیە که له شیوازی نالیدا دەبینرێ و سەر بە بەشی جوانکارین له رەوانیییدا جوانی بایسە، ئەمیش بەو دەوتری بەلگەیهک یا سەبارەتیکی جوان و بەجێ بکری بۆ خاسەویژی (سیفەتی) شتیک که ئەو سەبارەتە و بەلگەیه له راستیدا سەبارەتی سیفەتی شتە که نەبی²⁶. دەبی بە شیوەیهکی جوان و ناسک و شاعیرانە بێت که شەوق و جوانی و رێک و رەوانییەکی تر بدا بە شیعەرە که. ئەم هونەرەش بەپێی خاسەویژیەکه و بوون و نەبوونی و گومان کردن دوو جۆری سەرەکی هەیه که هەر یەکهیان لەو جۆرانەش دەکرین بە دوو بەشەو. گەلی هونەر و لایەنی جوانکاری هەیه جگە له بهرهی شیعری پێوستی به روشنبیری و شارەزایی شاعیر هەیه لەو هونەر و زانستانەدا، بێگومان رادەى روشنبیری و دەسلاتی زانستی نالی گەلی فراوان و بەتوانا بوو، بەکارهێنانی ئەم هونەرە بەلگەیهکه بۆ شارەزایی نالی له زانستی رەوانییی و ئەو زانستانەى که پێوەندیان بە شیوە و ناوەرۆکی شیعەرەو هەیه، چونکه بەکارهێنانی ئەم هونەرە دەچیتە ژێر بابەتی ناوەرۆک و جوانکاری گوزارەییەو. لەبەر ئەو ئەمە لێرەدا چەند نمونەیهک له بەکارهێنانی جوانی بایس دینینەو که بەلگەن بۆ ئەوێ که نالی به شارەزایی و کارامەییەو ئەم هونەرەى بەکار هێناوه :

له خەوفى تەلەعتى رۆژ هەر وەکو شیت

بە روو زەردى هەللات و کەوتە کێوان

*****

هیند مۆتتەزیری تۆ بوو هەتا چاوی سپی بوو

نیرگس که لەسەر یەك قەدەم و دیدە چەقی بوو

*****

بەپوولی نامەوی دەرمان له نەشئەى چاوی یە عیللەت

بەفلسی ناکرم عەنەبەر له گەل زولفی ئەو سەودا

*****

²⁶ رەوانییی، بەرگی دووهم، ل ۸۶.

دلم بەردە ئەگەر شاخە بە چاوی سووکی مەروانی

بەخۆزایی نەسوتاوە ئەمیشە کێوی تووریکە

بەکارهینانی ئەم هونەرە رەوانیژیانە لە دێرە شیعریک یان پارچەیه کدا که نالی بەکاری هیناوە بریتیه له پهيامیکی زمانهوانی یا راگه یاندنی بیریکی جوان بههۆی ههلبژاردنی دستوور و یاساکه یهوه خۆیان دهنوینن که له کهرهسهی زمانه کهدا کۆبۆتهوه بهشیوهیه که (دوو رووی گزنگی شیوازگهری دیاری دهکهن : یه کهم له رووی وته و دهسته واژه کانهوه وهک تاکه بهشینک له کاری بنیات نانی بهرهمه ئەدهیه کهدا. دووهم : لهرووی لیكدان و دارپشتنی ئەو بهشانهوه له بۆتهی بنیاتی زمانهوانی گشتی تیکسته کهدا. لهسهه ئەم بنچینهیه خاسیهتهکانی شیواز یه کانگیر دهبن و سیمایهکی بنچینهیی تاییهت بۆ کاره ئەدهیه که دیاری دهکهن)²⁷.

له ئەنجامی ئەم بۆچوون و شیکردنهوه شیوازگهریهوه دهتوانین بلین وردی و بهتوانایی و شارهزایی نالی، بهرهمهکانی کردووه به بهرهممیکی هونهری بهرز و خاوهن شیوازیکی تاییهت، چونکه ههر هونهریک کهرهسهی بنچینهیی ههیه، ههموو هونهرمه ندیکیش سههرکه وتوونابێ له بهکارهینانی ئەوکه رهسانه دا و ناتوانی هونهریک دروست بکا، تا شارهزایی و توانا و بههره ی هونهرمه ندیتهی نهبی.

نالی خاوهنی سهرمایه و فرههنگیکی دهوله مهندی وشه و زاراوهی زمانی کوردی بووه، به سهلیقهیهکی وردو بهتواناوه توانیویه جوړه وشهیه که ههلبژیری و ریکیان بجات که هونهریک رەوانیژی دروست بکهن، بهتاییهت رهگه زه دۆزی، له گه له بهتوانایی و سهلیقهی شیعریدا دیاردهیهکی فۆنۆلۆژی و رینووسی کوردی که تاییهته به نووسینی دهنگه کانهوه. ((رینووسی کوردی ههر له سههره تایی بوونیهوه نووسینیکی فۆنیمی بووه، ئەگه رچی جاروباریش له سههر ئەم بناغیه لایدا بیته. ههر له سههره تاوه ههولتی ئەوه دراوه بهرامبهه ههر دهنگیک (فۆنیمیکی) تیییک یا نیشانهیه که هه بیته. هه ندی جار نووسه ری کورد بهوه شهوه نه وهستاوه، ته قه لای ئەوهی داوه که ته نانهت دهنگه نا گزنگه کانیش

²⁷ المقایس الاسلوییه فی النقد الادبی، عبدالسلام المسدی، ص ۱۶۰.

لۆفۆنه‌کان (بنوینن))²⁸، هه‌رچهنده ئهم رینووسه‌ی که نالی شیعه‌کانی پێ نووسیوه به رینووسی عه‌ره‌بی بووه، به‌لام به دلنیا‌یه‌وه ده‌لێن نالی ئهم راستیه‌ی زانیوه و ناگاداری ئهو تایبه‌تیه‌ی زمانی کوردی بووه له‌ رووی جیاوازی و شیوه‌ی ده‌نگه‌کان و ته‌نانه‌ت ئه‌لۆفۆنه‌کانیشه‌وه، به‌لگه‌ی ئهم راستیه‌شمان به ئه‌نقه‌ست نووسینی نالیه به زمانی کوردی و ده‌ربهرینی ئهو مه‌به‌ستانه له‌ چهند پارچه شیعه‌یکدا. هه‌روه‌ها ئهو وشانه‌ی نالی به‌کاری هیناون له رینووس و شیوه‌ی گۆکردن و دیاردیه‌ی فۆنۆلۆژی دا نه‌بی جیاوازی وشه‌یه‌ک له‌ گه‌ڵ یه‌کیکی تر یا ته‌نیا وشه‌یه‌ک ئهو فره‌مانا‌یه هه‌لناگری ئه‌گه‌ر ئهو جیاوازیه نه‌بیت جگه له‌وه‌ی که شیعه هونه‌ریکه له هونه‌ره ده‌نگیه‌کان ئه‌گه‌رچی له شیوه‌ی نووسینه‌یکشدا ده‌رده‌برێ، به‌لام ده‌بی له‌کاتی خۆینده‌وه‌یدا هه‌روه‌ک هونه‌ریکی ده‌نگی مامه‌له‌ی له‌ته‌کدا بکریت.

شیوازی شیعی سالم

تا ئیستا ئهو دیوان و پارچه شیعه چاپکراوانه‌ی که به‌ره‌مه‌ی شیعی سالمیان بلا‌وکردۆته‌وه، ته‌نیا بریتی بوو له کۆکردنه‌وه‌ی شیعه‌کانی و چهند دێرێک له‌ باره‌ی ژیان و به‌سه‌ره‌اتی شاعیره‌وه. به‌هیچ جوړێک لێ‌کۆلینه‌وه‌یه‌کی ره‌خنه‌گرانه یان تووژینه‌وه‌یه‌کی ئه‌ده‌بی له‌سه‌ره شیعه‌کانی نه‌کراوه، ته‌نانه‌ت ناراسته‌وخۆش هێما و ئیشاره‌تیکیان نه‌کردوه بۆ شیوازی شیعه‌کانی و تایبه‌تیی و شقلی سالمیان پیشان نه‌داوه جگه له‌م کورته نووسینه‌نه‌بی که له‌گه‌ڵ باسی ژیان و شیکردنه‌وه‌یه‌کی ساده و ساکاری شیعه‌کانیدا به کورتی و لاوه‌کی له‌م باره‌یه‌وه چهند دێرێکیان نووسیوه‌وا لێ‌ره‌دا پیشانی ئه‌ده‌ین.

²⁸ محمد معروف فتح، رینووسی کوردی له روانگه‌ی فۆنه‌تیکه‌وه، گۆفاری کۆری زانیاری عێراق، ده‌سته‌ی

کوردی، به‌رگی نۆه‌م، ۱۹۸۲، ل ۲۴۱.

عەلانی سەجادی دەلی : له شیعری بیگانەدا بیجگه لهوهی که دلی له ورده کاری (که لیم) چوه مهفتونی شیعری (حافظ) ی شیرازیش بووه²⁹، له هندی شویی تریشدا له لیکنۆلینهوهو شیکردنهوهی شیعرهکانی سالدا هیما کردوووه بو وردی و قوولی به کارهینانی هونه رهکانی رهوانبیژی وهک لیکنچواندن، جوانکاری وشهیی . . . هتد³⁰.

ره فیک حیلمی له شیکردنهوهی هندی پارچهی غهزه لهکانی سالدا روو له به کارهینانی وشه له بار و گونجاو دهکا لای سالم، که بو بهدی هینانی هونه ره رهوانبیژییهکان وهک رهگه زدوزی و جوانی بایس به کاری هیناون له باره ی رهگه زدوزیهوه دهلی : چاوتان لهم جناسه بی که له وشهکانی (دلبر) و (دل بهران) به کاری هیناوه³¹، دیسان دهلی (تهی لهم به لاغته ته فکرن که لهم (تهلیل) و عوزر هینانه وهیهوه لهم خاله ورد و شاعیرانه یه دایه که خراوه ته میسرعهی دووه می ئه مه بیهته وه؟!³². وهک له سه ره ته ی ئه مه به شه دا و تمان پارچه شیعرهکانی سه چاوه ی ئه مه لیکنۆلینه وهیه، لی ره شه دا به یی ئه و تاییه تی و شیوازه دیار و ناشکرایانه ی له شیعرهکانی سالدا ده رده که ون تاییه تی و ره گه زه کانی شیوازی سالم دیاری ده که یین.

بیرووردی

یه کیکه له ره گه زه بیریه کانی شیوازی، لی ره دا نامانه وی لی دون و توژیینه وهی تاییه ت به م ره گه زه وه دووباره به کینه وه چونکه له باسی شیوازی نالیدا باس کراوه. ئه م ره گه زه تاییه تیه که له تاییه تیه کانی شیوازی شیعری سالم و ئه وه نده دیار و ناشکرایه، له خویندنه وهی چهند پارچه شیعری کدا زور به روونی ئه م ره گه زه به دی ده کریت، ده توانین بلین پارچه شیعری و غه زه له و قه سیده یه کی سالم نییه زور به وردی ئه م ره گه زه ی

²⁹ عەلانی سەجادی، میژووی ئه ده بی کوردی، ل ۲۶۶-۲۶۶.

³⁰ عەلانی سەجادی، میژووی ئه ده بی کوردی، ل ۲۶۶-۲۷۵.

³¹ ره فیک حیلمی، شیعری و ئه ده بیاتی کوردی، بهرگی دووه م، چاپی دووه می ههردوو بهرگه که، ههولیز، ل ۶۹.

³² سه چاوه ی پیشوو.

به کار نههینرابی. ئەم رهگهزه وامانلیدهکات که بلیین سالم له وردی دهپرینی بیرهکانی و وردهکاریدا هیچی له شیعرهکانی نالی کهمتر نییه، ئەگەر بهرامبەر نهبن له وردی و قوولی مانا و واتادا. ئەم رهگهزه وای له سالم کردووه له ههموو پارچه شیعەر و غهزهلیکیدا رهنگ بداتهوه و جیگیری بکا. سالم بیر وردی و ناوهروکی بتهوو قول و وردهکاری سهرحهمی دیوانهکهی له قهسیدهیهکدا که بۆ میرزا سلیمانی زین درووی وتوو دیاری دهکا و وهک رهخنهگریک رهگهز و تاییهتیهکانی شیوازی شیعرهکانی لهو قهسیدهیهدا پیناسه دهکا و به شتی ورد و تیژ و بهکاری پیشهیی دهیانچوینی:

نووکی قهلهمم تیژه وهک نووکی درهوشی تۆ
 سووهان زهدهیه فیکرم وهک گازی بـوران
 رهنگینه ههموو شیعرم وهک نهقشی تهکهلتوی زین
 مهزمونکهشه فیکرم وهک قولایی دروومان

بۆ دهرخستنی بیر وردی و بهتوانایی له وردهکاریدا و شوین کهوتن و هاوپییهتی نالی له قوتابخانه شیعریهکهیاندا، پارچه شیعریکی له دیوانی نالی ههلبژاردوو و کردوو به پینچ خشتهکی لهو شیعهدا نالی بیرو را فلهسهفیه قولهکانی بلاوکردۆتهوه لهبابهت ژبانی ئەو ئادهمیزادهی بۆ خۆی دهژی³³. سالم ئەو چوار دێره شیعهری نالی تهخیس کردوو، بۆ مهبهستی دهرخستنی بهتوانایی خۆی له وردهکاری و وردبینیدا جگه لهوهی پله و پایه و رادهی هونهرمهندی نالی و ووردی لهو پارچه شیعهدا پیشان داوه و بهلایهنی شیعریکی بهرز و بهنرخ و پر و اتا و ووردهکاری بووه بۆیه ((سالم ههول دهدا ههندی له رهزمهکانی نالی ئاشکرا و روون بکاتهوه لهو کاتهی که سی نیوه دێر زیاد دهکا لهسهر ههر دێرێک (دوو نیوه دێر)، یاخود درێژه به کورتی ماناکان دهوات، ههروهها وینهکان له تهڕکیزهوه دهباته فراوانی و درێژه پێدان³⁴. ئەمهش ئەو پینچ خشتهکیهیه که شیوازی وردو داهینانیکی بهرزی تێدایه:

ئەهی حاریس ئەگەر دهولت و جاه و حهشمهت بوو

33. د. مارف خهزنهدار، لهبابهت میژووێ ئهدهبی کوردیهوه، بهغدا، ۱۹۸۴، ل. ۱۹۰-۱۹۱.

34. سهراوهی پیشوو، ل. ۱۹۱-۱۹۲.

دوڤر و گهوهەر و لوئلوئو لسهعل و دره‌مت بوو
 خووبان و سیهه موو و په‌ری رووخه‌ده‌مت بوو
 هه‌رچهنده که عومری خدر و جامی جه‌مت بوو
 چونکه نه‌مه‌لت زۆره چ عومریکی که‌مت بوو

سام له هه‌ندی دپه‌ر شیعردا به هیوای شه‌وی بیره ورده‌کانی روونکاته‌وه
 جوهره‌هونه‌ریک به‌کار دینی که‌له نیوه‌ی یه‌که‌می دپه‌ر شیعریکدا بیره‌که‌ی ده‌رده‌بێ، له
 نیوه‌ی دووه‌مدا نمونه‌یه‌کی وه‌ک شه‌و بیره دینیتته‌وه بو روون کردنه‌وه یا ده‌رخستنی
 تاییه‌تیتی و خاسیه‌تی بیره پیشووه‌که‌ی، که‌چی ده‌بینین له دووه‌میشدا ورده‌کاری و بیر
 وردی فه‌رامۆش ناکا، وشه و زاراوه‌یه‌ک ریز ده‌کا که بیرو واتایه‌کی قول هه‌لبگری.

نه‌به‌د قه‌ت سپی نه‌ندامت به‌ تایی جامه‌ی که‌تان نابیی
 به‌لئ شه‌وقی چ‌را شه‌لبه‌ت له فانۆسا نیهان نابیی

زه‌مانه‌ قه‌ت له‌گه‌ل شه‌ولادی ئاده‌م باوه‌فا نابیی
 وه‌کو گوربه‌ی سیه‌ه شه‌سلا به‌ مه‌ردم ئاشنا نابیی

*****

وه‌کو یه‌ک دیتته‌ به‌ر گوویی پیاوی شه‌حه‌ق
 نه‌فیری بلبل و ئاوازی له‌ق له‌ق

ئالۆزی

شیوازیکی دیار و ئاشکرای تری سام ئالۆزییه (تعقید) که شه‌م تاییه‌تیه‌ش له وشه
 و دارشتنی ئالۆز و ئالۆزی واتاش له‌پیناوی ناوه‌رۆک و بیر وردیه‌که‌یدایه شه‌م ره‌گه‌زه له
 ره‌گه‌زه بیره‌کاندا به‌رامبه‌ر ره‌گه‌زی روونی ده‌وه‌ستی، شیخ نوری شیخ سالح له‌باره‌ی
 ئالۆزیه‌وه ده‌لئ ((تعقید زدی وزوچه یه‌عنی به‌ فکریک شه‌لین ئینسان وازیحا تیی
 نه‌گات))³⁵.

35 م. نوری مزبایاتی عمومی اسلوب، رۆژنامه‌ی ژبان، 16، 46، 16، کانونی اول، 1926.

سهجادی گری لیدانی به کار بردوه بۆ ئەم بابەتە³⁶ و ئەویش هەك زۆریەى نووسەرە عەرەبەكان لەپیش باس كردنى زانستى رهوانبێژی و له تهك زمانپاراويدا (فصاحه) باسى دهكهن. لهم رووهوه سهجادی دهلی ((راسته گری لیدان به لای زانایانی رهوانبێژیهوه له هونهرهكانى رهوانبێژی نییه، به لām ئەبى ئەوه بزاین كه ئەم گری لیدانه كامهیهو چییه؟ ئەوه به لای منهوه باسكردنى گری لیدان له باسى بابەتهكانى رهوانبێژیدا باسكری³⁷ به پیتی بۆچوونى ئیمهش جیاكردنهوى له رهوانبێژی به راست دهزاین، به لām دهبى به رهگهزىكى شیواز دابنرى له بابەتى شیوازدا باس بكرى. چونكه بهرامبهرهكهى كه روونیه به رهگهزىكى شیواز دانراوه ئیتر چۆن دهبى بهرامبهر پێچهوانه كهى لهم بابەته دور بخریتهوه؟.

ئالۆزى بهوه دهوترى : كه وته و وشهكان له دهبرینیكى زمانیدا به ئاسانى واتایهكى ئاشكراو دیار نهدهن بهدهستهوه. ئەمهش به دوو شیوه دهبى :

١. پیتی دهوترى ئالۆزى بیژهی :

وشه و رستهكان به شیوهیهكى نا باوو ریکدهخرین كه له گهڵ یاسا و دهستوورى ئەو زمانه دا جیاواز بێت، خوینەر یا گوینگر ههست به ناریكى و ئالۆزى پیکهینانه ریزمانیهه كه بکات. ئەمهش وا دهبى بههۆى پاش و پێش خستنى به شهكانى رستهوه روو ده دات، یا زۆرى به کارهینانى راناوهكان له رستهیه کدا یا له دپره شیعریکدا ده بێته هۆى ئالۆزى و جیا نه کردنهوى واتاو مه بهست لهو راناوانه.

٢. ئالوگۆزى زاراوهی :

ئهمهش به شیوهیهك دهبى كه خوینەر یا گوینگر له روى واتا و گوزارهوه بۆ ئەو بیره نهچى كه مه بهسته، به لکو دپره شیعره كه مانا و واتایهكى تریش بدا به دهستهوه كه ئەمهیان مه بهستى شاعیر نهبى. (لهم گوزاره بیه دا وا دیاره خوازه و درکه و خواستن به تهواوى دهستیان تیدا ههیه، با رستهش په خشان بێت،

³⁶ عدلانهددین سجادی، خوشخوانی، ل ١٢.

³⁷ خوشخوانی، ل ١٣.

چونکه خاوهن رسته به به کارهینانی هندی وشه له رستهیه کدا ئیشیکى وا ئەکا
 که به تهواوی خۆی له گوزاره راسته قینه که دوور ئەخاتهوه³⁸

شەپیانە لەسەر ئەندێشەى ئەو مؤمىن و تەرسا
 کیشاویە لەسەر مەسحەفى روو شکلی چەلیپیا
 ئەوەندە عوقدەى نیهام که و تە ناو دل
 دە ترسم مایهیی ئەم دەدە دەردا
 *****

لەبى تۆ مەعدەنى مەرجانە نەك یەم
 مەحەلى شكە ئەوتۆ جیى یەقینى
 *****

سەقەر و باغى ئیرەم دوورە به یەکن سالم
 بۆنى من دۆزەخى ئەو بۆسەیی ئەو کهوسەرى من

شیوازی هیندی

هەول و تەقەلای لیكۆلینەوه شیواز خوازییه كان زۆرجار له سنورى روالهتى
 بەرهمەى شاعیرىك دەچیتە دەرەوه و سەر بۆ ناوەرۆك دەكیشى تویژینەوهى وشه و
 رسته و شیوازی دەرپرینی شاعیرىك به ئامانج و هیواى دەرخستنى گەلى لایەنى تری
 ژیانى شاعیره که دەبیئت که کاریگەرییان ههیه لەسەر بەرهمەکانى شاعیر و دەبنه
 هۆى ئەوهى ئەو شاعیره جۆره شیوازیكى تایبەتى هەبیئت، هەر وهها پێوهندى بارى ژیان
 و بارى کۆمه لایەتى و جۆرى ژیانى ئەو سەردەم و دەوروبەرى شاعیره که په یوهست و
 هاوجۆره له گەل ئەو تایبەتى و خاسیه تانهى که له شیوازی بەرهمە کهیدا ههیه و
 دەر دهبهوى.

مەبهستى سەرەکیمان لێردا ئەوهیه که ژیانى سالم و بارى غەم و پەژارهى بەدریژایى
 تەمەنى و ئالۆزى بارى کۆمه لایەتى و سیاسى ئەو سەردەمه و نالهبارى چەرخو ئەو

³⁸ خۆشخوانى، ل 15.

گهستی و ناهه مواریه ی به سهر نه ته وه و ولاته کهیدا هات، ده بنه هه وین و ره نگدانه وه ی
 ئه و ژیا نه له بابته و ناوه رۆکی شیعره کانی سالمدا رهنگ ده ده نه وه. بیگومان بۆ
 ده رپرینی ئه و جۆره ناوه رۆک و مه به ستانه هه موو شیوازیك دست نادات. له بهر ئه وه
 سالم جۆره شیوازیکی سه خت و گران و ئالۆزی هه لئێژاردوه و کردووه به شیوازیکی دیار
 و بۆ زۆریه ی به ره مه شیعریه کانی. ئه و شیوازه ش بریتیه له شیوازی هیندی که له
 ئه ده بیاتدا به (سه بکی هیندی) ش ناو ده بری.

پاده ی رۆشن بیری سالم و ئاشنایی له گه ل ئه ده بیات و به ره مه می شاعیرانی ئیراندا
 هۆیه کی تری پێپه وی کردنی شیوازی هیندی له لای سالم. چونکه ئه گه ر سالم ئاگاداری
 ئه و تایبه تی و خاسیه تانه ی شیوازه کانی ش نه بووی، به لای که مه وه ئه و تایبه تیانه ی له
 شیعری ئه و شاعیرانه دا به دی کردووه و له گه ل زه وق و سه لیه و توانیدا گونجاوه و له
 شیعره کانی دا پێپه وی کردووه، چونکه ئه م شیوازه ی به له بارترین و چاکترین شیواز
 زانیوه بۆ ده رپرینی ئه و کهف و کول و باری ده روونه ئا ئارامه و ده رپرینی بیره کانی،
 لێره دا به پێویستی ده زانین به کورتی باس له و شیوازه بکه یین، چونکه به گشتی کاریان
 کردۆته سه ر ئه ده بی کلاسیکی نه ته وه موسولمانه کانی ئیران له هاتنی ئاینی
 ئیسلامه وه شاعیری نه ته وه موسولمانه کان له شیعر و ئه ده بیاتیاندا به پێی میژوو
 سه رده م سی جۆر شیوازیان پێپه و کردووه :

۱. شیوازی خۆراسانی (سه بکی خۆراسانی) که به (سه بکی ترکستانی) ش

ناوبراوه.

۲. شیوازی عێراقی (سه بکی عێراقی).

۳. شیوازی هیندی (سه بکی هیندی)³⁹.

له پاشانا به تایبه ت له سه رده می قاجاریه کاندا (بازگشت ادبی) گه رانه وه ی ئه ده بی
 هیژی پهیدا کردووه و شیوازی کۆن و شاعیره کانی سه رده می خوارزمی و سه لجووقی و
 غه زنه وی بره وی پهیدا کرده وه⁴⁰، ئه م شیوازه هه ر یه که له سه رده میکی دیاریکراودا
 رییازیکی ئه ده بی بوون، هه ری که و کۆمه لئ شاعیرو نووسه ر پێپه ویان کردووه. گه لئ

³⁹ علی اکبر شهابی-خراسانی، روابط ادبی ایران و هند در ادبیات دوره صفویه، ۱۳۱۶، ص ۸۳.

⁴⁰ محمد تقی بهار((ملك الشعراء))، سبک شناسی، جلد اول، چاپ دوم، مقدمه منصف، ص ۱۰۰.

شاعیره کانی نه ته وه کانی تریش کهم تا زۆر کاریگهر بوون بهو جۆره ریبازانه وه، به لام
 نه وهش له یاد نه کهین که شاعیرانی کورد به پێی سروشت و تایبهتی زمان و نه ده بی
 خۆیان گۆران و دهسکاری دهستور و ره گهزه کانی نهو شیوازانهیان کردوه.

وهك له وه وه بهر و تمان سالم له زۆرهی شاعیره کانییدا پێرهوی شیوازی هیندی کردوه،
 له بهر نه وه که شیوازیکی دیار و جیا که ره وهی سالمه، لێرهدا به کورتی تایبهتیه کانی نه م
 شیوازه دیاری ده کهین. نه مهش به هۆی نهو نمونه شاعیرانه وه که به ته واوی
 تایبهتیه کانی نه م جۆره شیوازهیان تیا به دی ده کری:

۱. ناوه روکی وردو ناسک، بیری پێچه له پێچ و ئالۆز، نه ندیشهی دوور له سروشت
 و به کارهینانی هونهری رهوانیژی وهك خوازه و درکه، ههروهها به کارهینانی جۆره
 لێکچواندنیک (سهخت و رهق) که تایبهته به زهوق و سروشتی هیندیه کانه وه.
 پالاوتهی نه م تایبهتیه له زاره وهی (خیالبافی) بژاره کاریدا واتای پراو پر ده دا⁴¹. له م
 فونانهی خواره وه دا له شاعیری سالمدا نه م تایبهتیه ده رده که وهی:

له باغا غونچه مه شقی لیتوی تۆی کرد
 نوخستین گول له خهندهی تۆه پشکووت (سالم)

*****

له سه سه بزی چیمه ن یاری سه م قه دم که جلوهی کرد
 له سوجهی خالی لا لیتوی بنه وشه گه رده نی خه م بوو

*****

به خوړ خوین بینه ئه ی گریه له چاوه ی چاوی تاری من
 حنا لازم بووه بسۆ پێی سه گی کـۆی نیساری من

*****

ناکه ن هه وا ی هیه چ که بابی زه لیلی شه هر
 بریانه بهس له ناری غه ما پاره ی جگهر

*****

⁴¹ روابط آدی، ص ۹۳.

سـووتا دلم به حالتهتی جوباری (سه‌رچنار)
 لیلاوه چه‌شمه ساری وه‌کوو چاوی بی به‌سه‌ر
 وه‌ک چاوی بی غه‌مانه هه‌موو شیوی (ئاودار)
 به‌س موشکیله له چه‌شمه‌ی ئه‌و قه‌تره بیته دهر

۲. دهر‌پینی بیزاری له ژیان و پیشان دانی خراپه و جه‌ور و سته‌می دنیا له
 شیعه‌کاندا، به تاییهت ره‌شبینی به‌رامبه‌ر به ژیان و دهر‌پینی خراپه و ناحیزی و
 دزیوی خه‌لکی خراپ، چاوه‌ریی خراپه بینین له خه‌لک و دنیاوه⁴².

ده‌زانی باغی به‌ختی ئه‌هلی دل بو قهت سه‌مه‌ر نادا
 فه‌له‌ک هه‌رگیز مورادی مه‌ردمی ساحیب هونه‌ر نادا
 *****

سیه‌ه به‌ختی جودا ناکا دلی سالم له توره‌ی تو
 به مه‌حزی که‌شمه‌که‌ش سه‌ر رشته‌یی ئه‌م کاره به‌رنادا
 *****

ته‌ماشای جه‌وری دنیا که‌ن چ قه‌هریکی له خوسره‌و گرت
 نه‌بو تاجی نیشانی ما نه‌بو ته‌ختی نیا پیندا

۳. دهر‌پینی غه‌م و په‌ژاره‌و نه‌خۆشی، ئاره‌زوو کردن و حه‌ز کردن له نیش و ئازار و
 غه‌م خواردن به‌م شیوه‌یه ئه‌م بیرانه دهر‌ده‌برن زۆر تیادا قول ده‌بنه‌وه و هووشه‌کاری و
 مباله‌غهی زیاد له پیوستی تیا به‌کار دینن⁴³ :

غـه‌م وه‌کو یه‌م هاته جو‌ش و که‌وتمه گێژاوی به‌لا
 ئـساوی هائیل زایه که‌شتی که‌وتمه حالی حه‌له‌ولا
 شه‌تی می‌هنه‌تی هات له‌سه‌ردا که‌شتی هو‌شی راپران
 بادی غه‌م لیم بوو به شورته جیسری شادیم تیک شکا
 *****

42 روابط ادبی، ص ۱۹۳

43 روابط ادبی، ص ۹۵

ئەگەر باوەر ئەکە ی سەوگەند بە ئەبرۆت
 هیلال ئاسا خە می دەمبۆ مەهی رووت
 دووسەد عوقدەم لە دلدا یە بە بیئتۆ
 درۆ ناکەم بە عوقدە ی چینی گیسووت

٤. لە زۆرەبە ی شیعەرەکانیاندا ئەم شیوازە بۆ دەرپرینی شانازی بە کاردینن بۆ باوەر
 بە پلە و پایە ی بلندی شاعیری تی و دەرپرینی جۆرە فیزیلیدان و کەشخە یەک. ئەمە
 لەلای سالم زۆر بە کەمی دەرەدە کەو ی ئەوەشی لە شیعەرەکانیدا دەبینر ی ئەو پلە و
 زاناییە ی خۆی بە کەم زانیوە و زۆر بە لەخۆ بوردن و خۆ بە کەم زانینە وە باسی خۆیی و
 شیعەرەکانی دەکا. مەگەر ئەم تەوازە و خۆ بە کەم زانینە ی واتا و مەبەستی بەرز ی بی و
 شانازی پینۆه کرد بی.

زیڕە سەرما یە یە بۆ سالم و (کرمان) ی دەبا
 شیعری کوردی کەبدا جیلۆه لەلای شیخی کەبیر

(زیڕە) ی وردو جیلۆه بەخس لەلای سالم بریتیه لە شیعەر بە زمانی کوردی، بۆیە سالم
 بەدیاری بۆ کرمانی دەبا کە (کرمان) خۆی مەلەبەندو سەرچاوە ی زیڕە یە. سالم بە شیۆه ی
 خۆ بە کەم زانین ئەوە دەرەدە بر ی کە ئەمیش توانای ئەو جۆرە شیواز و دەرپرینە ی هە یە کە
 ئەوان پێرەو ی دەکەن.

مە کە تەقریری عیلم و فەزلی سالم
 بە ئاوی عیشقی تۆ ششتوویە دەفتەر

*****

ئە ی رەفیقان بێنە وە نوکتە ی عەجایب بشنە و ن
 سالمی مەجنون لە عەشقا مەیلی تەدبیری هە یە
 نووکی قەلەم تێژە وە ک نووکی درەوشی تۆ
 سووھان زەدە یە فیکرم وە ک گازنی بوړانت

*****

رەنگینە هەموو شیعەرم وە ک نەقشی تە کەلتوی زین
 مەزموون کەشە فیکرم وە ک قولایی درومانت

*****

نیگه‌هی ئە‌ی شه‌هی مه‌ردانی جیهان
(سالم)ی غم زده دیوانی هه‌یه

وه‌ک پێشتر وت‌مان شاعیر به‌ ئاره‌زووی خۆیی و به‌پیتی توانا و سه‌لیقه‌ی خۆی زۆر جار له‌و رێباز و دست‌ورانه‌ش لاده‌دا و مه‌رج نییه‌ پ‌راو پ‌ر هه‌موو تایبه‌تیه‌کانی ئە‌و شی‌وازه‌ به‌کار ب‌ینی یان هه‌ر هه‌یچی ل‌ی پ‌شت گو‌ی نه‌خا، ته‌نانه‌ت له‌و شاعیرانه‌ی شی‌وازی هه‌یندیان به‌کار برد‌وه وه‌ک سائیب تایبه‌تیه‌کانی شی‌وازی جار جار فه‌رامۆش کرد‌وه (راسته‌ ئە‌وه‌ی له‌سه‌ر شی‌وازی هه‌ندی و تراوه‌، که وشه‌و وته‌کان ده‌بنه‌ قوربانی و اتا و ناوه‌رۆک و جوانکاری و اژه‌یی پشت‌گو‌ی ده‌خری، به‌لام لای سائیب به‌و شی‌وه‌ نییه‌) ⁴⁴، له‌لای سالمیش ده‌بینین له‌گه‌ڵ ناوه‌رۆکی ورد و قول و پ‌ر واتادا به‌توانایی و ده‌سه‌لاتی له‌هه‌لب‌ژاردنی وشه‌ و به‌کاره‌ینانی هونه‌ره‌ جوانکاریه‌ و اژه‌یه‌کاندا ده‌رده‌که‌وی.

له‌ شیع‌ره‌کانی سالمدا به‌ هۆی دووباره‌ بوونه‌وه‌ی ناوه‌رۆک و له‌یه‌ک چوونی بیره‌کانی سالم، ده‌بینین کۆمه‌ڵی وشه‌ و زاراوه‌ و دارش‌تنی زمانه‌وانی تایبه‌ت به‌ سالمه‌وه‌ دووباره‌ ده‌بنه‌وه‌. ئە‌م دووباره‌کردنه‌وانه‌ بۆته‌ هۆی رازاندنه‌وه‌ و جوانی رواله‌تی شیع‌ره‌کان له‌گه‌ڵ وردی و قولی مانا‌کاندا به‌هۆ به‌کاره‌ینانی هونه‌ره‌ ره‌وانب‌یژه‌کانه‌وه‌ وه‌ک ل‌یک‌چواندن و ره‌گه‌زدۆزی و پ‌یچ و په‌خش . . . هت‌د.

له‌م فونانه‌ی خواره‌وه‌دا چهند وشه‌یه‌ک دووباره‌ ده‌بنه‌وه‌ که هه‌ر یه‌که‌ جو‌ره‌ دارش‌تنیکی هه‌یه‌ و دووباره‌ بوونه‌وه‌ی واتا و ناوه‌رۆکی‌ش ده‌گه‌یه‌نن، له‌لایه‌کی تریشه‌وه‌ سه‌لیقه‌ و زی‌ره‌کی سالم له‌ به‌کاره‌ینان و هه‌لب‌ژاردنی وشه‌کاندا ده‌رده‌که‌وی، ئە‌گه‌ر ورد‌تریش وه‌کو شیک‌ردنه‌وه‌ی شی‌وازه‌ری بۆی ب‌چین ئە‌م جو‌ره‌ شی‌وازی لای سالم له‌ ب‌چوک‌ترین دان‌ه‌ی زمانه‌وه‌ بۆ فون‌ه‌ له‌ دووباره‌ بوونه‌وه‌و زۆر به‌کار ه‌ینانی هه‌ندی وشه‌دا به‌تایبه‌ت له‌ د‌یره‌ شیع‌ری‌ک‌دا به‌مه‌به‌ستی جیا‌کردنه‌وه‌ی ئە‌و ده‌نگانه‌ بووه‌ که له‌لایه‌که‌وه‌ نزیک‌ن و به‌هه‌له‌ جی‌گۆر‌کییان پ‌ی ده‌ک‌ری. وه‌ک ده‌نگی (خ، غ) له‌ وشه‌ی خم و غم دا. به‌کاره‌ینانی راست له‌م شیع‌رانه‌ی سالمدا،یه‌، چونکه‌ به‌ گۆر‌ینیان واتای وشه‌

⁴⁴ ضیاء‌الدین سجادی، معنی و مضمون در شعر صائب، صائب و سبک هندی، محمدرسول دریاگشتی، ص ۵۷.

به دهگۆڕی و پێوسته به راستی وهك سالم به كازیهیناوه بهراستی له شوینی خۆیدا به کار
 برین.

زولفی تۆ موو به موو خهریکی خهمه

دلی من نهو به نهو غهرقی غهمه

*****

خهمی قه ددم له غه مدا شیوهی ئه برۆته تا مووته

به دائم پێچشی خاگر وه کوو گیسووته تا بووته

*****

دهپرسی گهر له مه هجوورت به پهیکانی موژهت

خه میده قامهته سالم که مان ئاسا له هیجرانت

دوو باره کردنه وهی وشه و زاراوه هونه رمه ندیتی سالم دهرده خا لهم دپره شیعه دا،

به کارهینانی وشه ی (مانی) له رووی واتا و به کارهینانی هونه ره هوانبیزیه کانه وه دوو

ئه وهنده ی دوو باره بوونه وهی وشه که هونه ری تیدایه و واتای زیاتر هه لده گری :

به جوز مانی مسه وور قه وسی ئه برۆی تۆی نه کیشاوه

که مانی نه قشی کیشابیی ده بی هه روا که مانی بی

*****

مه پۆشه روو به رووم روی ئاقتابت

به بی رووی تۆ ده له رزی سالمی رووت

جگه له دوو باره کردنه وه له تاکه دپریکدا یا له پارچه شیعی کدا دوو باره کردنه وهی

وشه و زاراوه و دهر پینه کان له غه زهل و پارچه شیعه کاندایه بینه ری له چه ند لایه ک و

زیاد له چه ند جارێک هه ره و وشه و دهر پینه نه دوو باره بوونه ته وه :

دل له میحنهت که یله ریم که ن خه لکه با دهر چم له شار

ئه مه مرۆ رۆژی که له جه معی مه ردوومان بگرم که نار

دهسته و ئه ژنو دانیشم بیچاره و زار و نزار

((موسم عید است وما نومیذ از دیدار یار

عالمی در عیش و نوش و ما دو چشم اشکبار))

لیم گهرین با گوشه گیر بم دهستوه ئه ژنو کەف زەنان
 گێژە لووکە ی بای نەدامەت تاری کرد سەفحە ی جیهان
 دل لە میحنەت کەیلە مەیلی سەیری ناو شارم نییە
 عەینی چاوم خوینی تیزاوه لە داخی مەردومان

لێرەدا نامانەوی بە نمونە هینانەوه درێژە ی پیّ بدەین، گەشتیک بەناو دیوانەکە ی
 سالدا گەلی نمونە ی لەم جوّره شیوازەمان پیشان دەدات.

دیاردەیهکی دیکە لە شیوازی شیعەرەکانی سالدا بەتایبەتی دەردەکەوی کە ئەویش
 بریتیه لە پاش و پیش کردنی بەشەکانی رسته لە دارشتنی دێره شیعەرەکاندا. ئەم جوّره
 شیوازه لەلای زۆریه ی شاعیرانی تریش دەبینرێ، بەلام هیچ کامیان وەك سالم
 بەهونەر مەندی و شارەزاییه وه و بەزۆری ئەم شیوازه ی بەکار نەهیناوه. ئەم هونەرە لە
 رەوانی ئێژیدا لەبەشی زانستی واتاناسی (گوزاره کاری) دا باسکراوه زۆرەبه ی سەرچاوه کان
 لە ژیر ناونیشانی (پیش خستن) دا باسی دەکەن بەهۆی ئەو گرنگی و تایبەتیانە ی کە
 لەو بەشەدا هیه و شاعیر مەبەستیه تی پیشی بخت⁴⁵. ئەم پاش و پیش خستنه بریتیه
 لەوه ی کە شاعیر لە رسته یه کدا، لە دێره شیعری کدا بەشیکی سەرەکی لە بەشەکانی
 رسته پیش دەخا. واتە شاعیر پێرهوی دەستوور و یاساکانی زانستی سینتاکس ناکات
 لەدروست کردنی رسته کانیدا. ئەمەش وەنەبی لە ئەنجامی نەزانین و بی ناگایی
 شاعیره وه بیّت، بەلکو شاعیری سەرکەوتوو و بەتوانا، ناگاداری هەموو دەستوور و
 بنەما زمانیه کانه، هەرچی ئەو لادانەشه واتە ئەو پیش و پاش خستنه بە ئامانج و
 هیوا ی گەیانندی واتایه کی تایبەته لە شیعەرە کدا و بەهۆی ئەو کاره وه سەرنجی خوینەر
 راده کیشی و مەبەستی شاعیر دەگەیه نی، لە زانستی سینتاکس دا لەزمانی کوردیدا
 ریز کردنی رهگەز و بنچینه کانی رسته هەمیشه بە (بکەر) دەست پیّ دەکات، جیگای

⁴⁵ پروانه ئەم سەرچاوانە: دلائل الاعجاز (فی علی المعانی، الامام عبدالقاهر الجرجانی، بیوت، ۱۹۷۸،

ص ۸۵-۸۸: عمزیز گەردی، رەوانی ئێژی، بەرگی سیبەم، ل ۵۷-۵۸.

کردار له کۆتایی رسته که دایه. و بکه و کردار و رانای ریکهوت ، سی بهشی بنجین که رستهی ساده له زمانی کوردیدا پیک دینن⁴⁶.

یهکی لهو مه بهستانه ی که ره گه زیکی رسته ی له پیناودا پیش ده خری بۆ نمونه پیش خستنی کار بۆ مه بهستی خه بهردانیك جا ئه و خه بهره خوشی و مزگیننی بی یا ناخوشیه کی تیدا بی. زۆریه ی پیش خستنه کان له شیعری سالدا بۆ گه یاندنی خه بهری ناخوشن.

ئه م پاش و پیشه به مه بهستی مزگیننی و خوشیه (ئه گهر) ژیاننی سالم بی غه م و ناخوشی و دوور که وتنه وه بیته :

به سه رچی گهر حه یاتم بی زه مستانی غه م و هه یجران
ده که م روژی ته ماشای باغ و گولزارم وه لی زه حمه ت

ده بویه بیووتایه :

ئه گهر حه یاتم به بی زه مستانی غه م و هه یجرانی به سه ر بچی
روژی ته ماشای باغ و گولزارم ده که م وه لی زه حمه ت

له هه ردوو نیوه دپه که دا :

(به سه ر بچی) و (ده که م) که کردارن و بهشی گوزاره ی رسته کانن جیی بهشی
نیهادیان گرتوته وه.

نونه بۆ ناخوشی وه ک و تمان گه لی زۆره : بۆ ئه مه ش ئه و ره گه زه ی ناخوشیه که که
ده گه یه نی پیش ده خری تا به زووترین کات بیگه یه نی.

ناکه ن هه وایی هه یچ که بابی زه لیلی شه هر
بریانه به س له ناری غه ما پاره یی جیه گهر

*****

سووتا دلم به حاله تی جو باری (سه رچنار)
لیلاوه چه شه ساری وه کو چاوی بی به سه ر

⁴⁶ پروانه رسته سازی له زمانی کوردیدا، گوڤاری کۆری زانیاری عیراق، دهسته ی کوردی، بهرگی چواره ده هم، ۱۹۸۶، ل ۱۸۶، ۵. کوردستان، سینتاکسی رسته ی ساده له زامین کوردیدا، به غدا، ۱۹۸۶، ل ۶۹.

گرنگترین مەبەست که سالم له شیعەرەکانیدا ئەم پاش و پێشخستنە ی بۆ کردبێ پتەو کردن و دروست کردنی هیژ و توانا بەخشینیکی بە دێرە شیعەرەکەو ئەو تایبەتیە ی له دارشتنی وشە و رستەکاندا یە جۆرە روالەتیکە تایبەتە بە شیوازی هیندیەو، چونکە بە پاش و پێش خستن و ئالۆزکاری هیژ و تینیکی دەدا بە ناوەزۆکەکە بەتایبەت بە هوشەکاری و موبالەغە ی زۆری تیدا بیت له دەرپرینی غەم و پەژارەو دوورکەوتنەو یە یار و دەرختنی بەتوانایی و هیژی نووسین و شاکاری شیعەرەکانی :

بنوسم چۆن له هیجرانا بەیادی سیمبەر کاغەز
دەکا گوم دووکەلی ئاهم لەبەر مەدی نەزەر کاغەز

پێش خستن ی کاری (بنوسم) له نیوێ دێری یەکەمدا و کاری (دەکا گوم) بە واتای گوم دەکا که لەم وشە لیکدراوێشدا پاش و پێشیک ی تیدا یە. بەمەبەستی تایبەتمەندی ت ی و جۆری ئەو نووسینە یە و لەلایەکی

تریشەوێ گرنگی دان بە نووسینە کە⁴⁷ و دەرپرینی وشەکاری له دووکەلی ئاهە کەیدا:

دەکا دونیای پر شوپش بـــــــــه دايم فتنهها پەیدا
بە نەیرەنگ و فسوون هەردەم له هەر سوێی وەغا پەیدا
پەناهم شەهسواریکە گوزەرکا گەر بە (ئەلبورزا)
دەکا زەری سەمی ئـــــــــه سەپی له خارا تووتیا پەیدا

له نیوێ دێری دووێمدا بە مەبەستی گرنگی دان و دەرختنی هیژی سەمی ئەسپی سوارەکە ی کرداری پەیدا دەکای کردووە بە دووێشەوێ بەشیکی که بریتیه له (دەکا) لەبەر ئەو تایبەتیانە ی که باسمان کرد له سەرەتای رستە کەدا له جیگای نیهاد دایناوێ. سالم پال پشت و پەناکە ی که سوارچاک و پالەوانی قەسیدە پالەوانییە کە یەتی بەکیوی ئەلبورزا تیدەپەرینی چونکە شوینی داستان و رووداوێ میژوو ییە کانه. بەم شیوێە سالم توانیویەتی سەرکەوتوانە قەسیدە ی لاو چاک ی و قارەمانی بنوسی.

⁴⁷ پروانە : الايضاح ، ص ۱۱۱-۱۱۲.

شیوازی شیعی کوردی

دیوانه چاپکراوه کان و هندی لیکۆلینهوهی زانستی لهبارهی شیعر و بهرهمی شاعیرانهوه سهراچاوهی گهلی بابهتی لیکۆلینهوهوه دهرخستنی لایهنی شاراوهو باس نهکراوی شاعیرانن، لهم روانگهیهوه ههول و کۆششی بلاوکهرهوهکانی دیوانی شاعیرانی کلاسیکی کورد جیگای ریز و نهوازشه. له گهلا ئهوه ههولته پر سوودانهیاندا که له کۆکردنهو و بلاوکردنهوهی دیوانی شاعیران، له پیشهکی و سههرهتای ئهم دیوانانهدا، جار جار رهخنه و دیاری کردنی لایهن و مهبهسته شیعهکانیان باسکردوهو دیار خستنی شیوازی ئهوه شاعیرانه، بهپیتی سهردهم و رادهی پیشکهوتنی روشنبیری له ریزی نووسین ولیکۆلینهوهی زانستی به نرخدایه⁴⁸. کوردی و مهرویانی لهبارهی شیوازی مسهفا بهگی کوردیهوه دهلی: ((شیعهکانی بی قۆرت و گرییه، زۆر جوان و کوردی پهتیه، مؤثر و دلگیره))⁴⁹. هههچهنده ئهم ههلسهنگاندنه گشتی و دهبرینیکی سهپیییه، بهلام تاییهتیتی و خاسیهتی شیعهکانی (کوردی) له سی خالدا دیاری کردوه که ئهمانهن:

۱. (بی قۆرت و گری) واته رهوان و ئاسان.
۲. زۆر جوان، بهکارهینانی هونهری جوانکاری له رهوانبێیدا.
۳. مؤسیر و دلگیر، کاریگهری و دلگیری شیعهکان له لای خوینهر.

بهخویندنهوهی چهند پارچه شیعیکی مسهفا بهگی کوردی ئهوه تاییهتی و رهگهزانهی شیوازی شیعهکانمان بو دهدهکهوی، ئیمه لیهدا بهپیتی گرنگی و ناسراوی شیعهکانی کوردی له گرنگترین و دیارترین رهگهزی شیوازی کوردیهوه دهدهوین که بریتیه له:

⁴⁸ برهوانه دیوانی کوردی، کوردی و مهرویانی، ۱۹۳۱، بهغدا، سههرتا و سههرگزشتهی کوردی، ل ۱ - ه

⁴⁹ سهراچاوهی پیشوو.

١. روونی (الوضوح) :

روونی یان ناشکرا یه کیکه له تایبه تیه گشتیه کانی شیوازی ئه ده بی، مه به ست له روونی ئه وه به که نووسەر یا شاعیر ئه و بیره ی که ده یه وی بیگه یه نی له دارشتن و ده برینه کاندایه ههچ ئالۆزی و گری لیدانیکی تیا نه بی و به روونی بیره کانی له قالبی وشه و رسته کاندایه ئاسانی ده بری و خۆینه ر یا گوینگر به ئاسانی له مه به ستی شاعیر بگات و ههچ ناره حه تی و دوولایه نی پهیدا نه کات له رووی واتا و مه به سه وه. به لام ئه مه ئه وه ناگه یه نی که به ره مه که له بهر روونی لاواز و بی هه ز بکری و هه زی شیوازه که ی کم بکاته وه. چونکه هه زی سۆز و هه ژاندنی سۆزی خه لکی به شیوازیکی به هه ز نه بی نایه ته دی، هه زی شیواز کاریگه ریه کی گه وه ی هه یه له وروژاندنی سۆز و عاتیفه و روونی واتا کاندایه⁵⁰، له بهر ئه مه شاعیر ده توانی واتا کانی به گوینگر بگه یه نی، به لام ناتوانی هه ست و سۆزی خۆی بگه یه نی ته گه ر شیوازیکی به هه ز نه بی.

هه رچه نده تاکه تاکه و ناوانا له دیوانی شاعیرانی تر دایه پارچه شیعری یان غه زه لیک به دی ده کری که روونی و ئاسانی و ره وانی شیوازی پیوه دیاریت، به لام هه رگه یه له لای هه چ شاعیری وه ک لای کوردی نه بووه به شیوازی سه ره کی و ناشکرا و دیار. زۆریه ی زۆری غه زه ل و پارچه شیعره کانی کوردی ئه م ره گه زه ی شیوازی تیا به دی ده کری. وا لێره دا چه ند غه نه یه کی پيشان ده ده یین :

چیشتم ئه مرۆ ژه هری مار و رۆحی شیرینم نه هات
زه خمی کۆنم هاته ژان و مه ره مه می برینم نه هات

غهم سه ری لیدام و یارم قه د سه ریکی لی نه دام
سه برو هۆشم رۆیوه غه ره تکه ری دینم نه هات

وه نییه کوردی مایلی ئه وه نه وه ئه توارانه بی
لازمه شاعیر له هه ر نه وه عی بلی بۆ ئیمتیاز

⁵⁰ احمد امین، النقد الادبی، بیروت، ١٩٧٦، ص ٤٨.

روونی و ئاشکرا له لای کوردی به رادهیهکی وا بالی کیشاوه به سهر شیوازی ده برینه کهیدا تا ئەو رادهیه هەرچی نهیئنی و په نهانیشبئی نه یویستوو هه شاریدا، ههروهک سروشت و تهبه ئاسان و ساده کهی به روونی چی له دل و دهروونیدا بووبی به سادهیی و روونی ئەو ههست و سۆزهی خۆی به خه لکی گه یاندوو هه وه خویندنه وهی غه زله کانیدا ئەم ههست و سۆزه ناسکه له لای خوینەر پهیدا ده کا:

گه ده پرسی مه نزل و شکل و لیباس و تایه فهی
مالیان نـزدیک به به ندیخانهیه و ناشی ئەحان
ئهم سهره لاغهرته نه بالا میانه که چ کولاه
سوخمه سه بزه مه یته ناله چاو خومار ئەبرۆ که مان

سه دای کاروانی فیهت دی ده لئین سه رقافله چی یاره
زهری پیشهنگی میحنهت دی ده لئین کالای غه مباره

چاوه کهم زانیوته بوچی خه له چاوم ناکه وی
چونکه من پیش خزمه تم پیش خزمه تان نانوون شه وی

ئهم ره گهزه واته روونی به بنچینهی شیواز داده نری، ده بی ماناکه به پوخته کراوی بدا به دهسته وه. بو ئەم مه بهسته ش شاعیر پیوستی به سامانیکی گه وره و ده وه مه نده له فه رهنگی زماندا، تا بتوانی وشه ی پر و اتا و مه بهست هه لئبژئیری. مسته فا به گی کوردی له گه ل روونی و ئاشکراییی شیوازه کهیدا زمانیکی ساده و ره وان و پاراوی له شیعه ره کانیدا به کار هیناوه. کوردی خۆی به سوارچاک و ئازاو دلیری مهیدانی شیعر و ره وان بیژی ده زانی و زمانی کوردی به زمانیکی پاراو و بی گری داده نی هه میسه شیوازه کهی به بروسکه و چه سخا هیه کی تیژره و داده نی بو تیگه یاندن و زوو حالی بوونی خوینەر یا گوینگر، بویه ده لی:

(کوردی) دلیری عه رسه یی نه زم و فه ساحت

جه ولان ده کا هه میسه وه کو به رقی تیژره و

ئهو هی لهم تاییه تمه ندیه دا ده رده که وی که شیوازیکی روون ئەنجام ده دا له ریگای به کار هینانی ئەو وشه و زاراوانه وهیه که پیوسته ئالۆزی و لیک پچران و گیری تیا

51، ههروههها له شیوهی ریزکردنی وشه و رستهکاندا بهشیوهیهک بیتکه له گهڵ ریزمانی زمانی کوردیدا بگونجی و واتاو مه بهسته کان بهروونی بگهیهنی. وشه و زاراوهی فرههنگی نامۆ و بیانی به کهمی تیا به کار هاتبی⁵². ئەمه ئەوه ناگهیهنی که شاعیر بۆ به دیهینانی شیوازیکی روون و ناشکرا وشه ی ساده و قسهی ژبانی روژانه ریز بکات و لایه نه هونه ریه کانی ئەدهب پشت گوی بخت به لکو به پیچه وانه وه، شاعیری سه رکه وتوو خاوهن شیوازی روون و ساده و ئاسان له گهڵ به کارهینانی وشه و زاراوهی ئاسان و ره واندا به دارشتنیک ئاسان و رازاوه به هونه ری جوانکاریه وه به شیوازیکی شیعره که ی پیشکesh ده کا که تایبه تی بی به شیوازی خۆیه وه له گهڵ ئەو ساده یی و ئاسانییه شدا بۆ هه موو شاعیر و نووسه ریک نالوی و ده ست نادا. له ئەده بی عه ره بیدا ئەم جوژه دهوتری (سه ل ممتنع) وه ک به ره هم نووسینه کانی ته ها حوسین که به سه هلی مومته نیع ناسراوه.

ههروهک له شیعره کانی کوردیدا بۆمان ده رده که وی به شاره زاییه وه وشه ی و ئەده بی و پاراوی پر واتای ناو خه لکه که ی هه لئار دوه. بۆ نمونه سهیری وشه ی (زوخال) ده که ی که هاوتای (سینۆنیم)ی وشه ی خه لئوزه له م دیره شیعره دا :

تاکه ی ئەم جهور و جه فایه ت چاو خوماری سوخمه ئال
دل له ههجر و فیرقه ت سوتاو، رهش بوو وهک زوخال

له ناو خه لکیدا (خه لئوزه) که باوو گشتیه، هه رچی وشه ی (زوخال) ه تایبه ته به فۆلکلۆر به یته ئەده بیه کانه وه و بۆ دوعا و نزا نه بی به کار نایه ت، جگه له وه ی بۆ پارسه نگ و جووت بوونی قافیه ش ئەم وشه یی زۆر به جوانی هیناوه ته ناو دیره شیعره که یه وه :

که من رویم جهه نم پر مه کهن لیم
له من خالی مه کهن کۆشک و سه راتان
گه ر مه خه ییر بم له مابینی به هه شت و وه سلێ تو
وه سلێ تو بۆ من جهه نم پر له جه ننه ت نامه وی

51 الدكتور محمد غنیمی هلال، النقد الادبی الحديث، بیروت، ۱۹۷۳، ص ۱۱۹.

52 سه رچاوه ی پیشوو، ص ۱۱۹.

مه‌لێن که‌لکی نه‌بوو رۆبی جه‌هه‌م
سه‌رم قه‌لغانه بو تیری قه‌زاتان

کوردی له به‌کاره‌ینانی (جه‌هه‌م پر) دا ده‌یه‌وی ئەم ئیدیۆمه‌ی زمانی کوردی که له‌ناو خه‌لکدا باوه له‌ دا‌رشتنی ئەده‌به‌یدا به‌کاره‌ینی، ئەم ئیدیۆمه له‌ناو خه‌لکدا له‌کاتی تو‌ره‌ بوون و وه‌لامیکی ناخۆش دا به‌کار ده‌هێنری وه‌ک جنیۆ، به‌لام نه‌نیا به‌رواله‌ت جنیۆه‌ به‌ناوه‌رۆک جنیۆ نییه‌ وه‌ک ئەوه‌ یه‌کیک به‌ یه‌کیکی تر ده‌لی ده‌پۆ بی قه‌زایی، یان (بی به‌لا بی ئەمه‌ت بۆچی کرد). ئەم جه‌هه‌نم پره‌ش به‌و واتایه‌ دی که‌ یه‌کی به‌ یه‌کی تر ده‌لی: ده‌ پۆ جه‌هه‌نمه‌ت لی پر واتای ئەوه‌یه‌ جه‌هه‌نم پر بووبی و جینگای تو‌ی تیا نه‌یه‌تته‌وه‌، هه‌رچه‌نده‌ ئەو که‌سه‌ش که‌ قسه‌ ئەکا له‌کاتیکی تو‌ره‌یی دا و بو ئەوه‌ ئەیلی گوايه‌ جنیۆی ئەداتی که‌چی له‌ هه‌قیقه‌تیشدا قسه‌که‌ له‌ مه‌به‌ستی هه‌ردوو لایاندا دووره‌⁵³.

له‌دێری: (مه‌لێن که‌لکی نه‌بوو رۆبی جه‌هه‌م) دا، ئیدیۆمی جه‌هه‌م به‌واتای قیروسیا، چش به‌کار هاتوه‌ که‌ له‌ قسه‌کردندا له‌ پاشمه‌ یه‌کیک باسی رۆیشت یان مردنی که‌سی ده‌کا یان ده‌ربڕینی بی‌زاری و رقه‌ له‌ شتی⁵⁴ ده‌لێن رۆیشت به‌ جه‌هه‌نم یان قیروسیا.

وشه‌ که‌ره‌سه‌ی خاوی ده‌رپینه‌و کاریگه‌ریه‌کی گه‌وره‌ و مه‌زنی هه‌یه‌ له‌ بنیاتی شیعردا. له‌ شیعه‌ره‌کانی مسته‌فا به‌گی کوردیدا ده‌توانین شیوازیکی دیاری بکه‌ین له‌ مه‌ر ئەو وشانه‌ی که‌ (کوردی) هه‌لبێژاردوون و له‌لای ئەو ئاشنان، ده‌بین له‌ زووی کورتی و درێژیانه‌وه‌ ووشه‌ و زاراوه‌یه‌کی هه‌لبێژاردوو که‌ کورت و که‌م برگه‌ و سووک و به‌گۆی ئاشنان. به‌شیوه‌یه‌کی گشتی ده‌بینین هه‌رچی وشه‌ درێژه‌کانه‌ له‌به‌ر ئەوه‌ی ئەو تاییه‌تی و خاسیه‌تانه‌یان تیا نییه‌ که‌ له‌ وشه‌ کورته‌کاندا هه‌یه‌ که‌مه‌تر له‌ گه‌ل شیعردا ده‌گۆنێن⁵⁵، به‌تاییه‌ت شیعه‌ره‌کانی مسته‌فا به‌گی کوردی که‌ به‌ روونی و ئاسانی و ره‌وانی ناویانگی ده‌رکردوو و بۆته‌ شیوازیکی تاییه‌ت بو دیوانه‌ شیعه‌ریه‌که‌ی.

⁵³ عه‌لانه‌دین سجادی، میژووی ئەده‌بی کوردی، ل ۳۳۸.

⁵⁴ جه‌لال محمود علی، ئیدیۆم له‌ زمانی کوردیدا، زنجیره‌ی که‌له‌پوور/۱، به‌غدا، ۱۹۸۲، ل ۱۴۷.

⁵⁵ احمد ابن، النقد الادبی، ۱-۲ بیروت، ۱۹۶۷، ص ۱۲۵.

هه وشه شاعرانه دا که خاوه نه که ی به مه به سستی رازاندنه وه و جوانکاری رواله تی شیعره که بی (فه خامه) ی شیعره که مه به ست بی ئەم جوړه شیعرانه پیویستی به وشه ی درێژ و قه به و گرانه. هه رچی شیوازی شکۆمهندی و بلندیه پیوهندی به ناوه رۆکی گه وره و مه زنه وه یه ئەمه ش به وشه ی کورت دیته ئەنجام.

کورتبیری

له ریگای هه لێباردنی وشه ی کورت و پر و اتاوه شاعیری خاوه ن شیوازی روون و ساده، په نا ده باته بهر هونه ریکی تری ره وان بیژی که ئەویش کورتبیرییه. کورتبیری له ره وان بیژیدا ئەوه یه که مانای زۆر به وشه ی که م ده رپری، واته ئەگه ر مانا و وشه کان به رامبه ر بکرین وشه کان له ماناکه که م تر بن و ته رازووه که به لای ماناکه دابی، کورتبیری دوو جوړی هه یه:

۱. کورتبیری به یی لابر دنی هه یه وشه یه :

کئی ده لئی دل به ر به خیلن ئەم پرۆ ئەللا دل به رم

به ردی ژیر پای خوۆشی هه تا هه ر ده هاوی بۆ سه رم

له و دێره شیعره دا هه یه وشه یه کی لانه براوه و له رووی ریزمانه وه پیکه اتوه له رسته یه کی لیکه راوون هه رچه نده رسته یه که و هه یه وشه یه کی لی لانه براوه، به لام گه ر لئی ورد بینه وه ده بینین هه ر رسته یه و مانایه کی قوول و فراوانتر له وه هه لده گری که ته نیا وشه کان پيشانی ده دن.

۲. کورتبیری به لابر دن : ئەمه ش به لابر دنی وشه یه یان زیاتر له رسته که لابر ابی لابر دنه که ش نابی کار له ماناکان بکه ن. ئەگه ر کاری تی بکات نابی به کورتبیری. ئەو وشانه ش (که له رسته که دا لاده بری ده شی نامرازیک یا ناویک یا سیفه تیک یا چه ند وشه یه کی بی . . . هتد⁵⁶

عه ره ب ئەندامی و فارس که لام و تورک ره فتاری

نیکاه نا هو وره وت که بکی زمان تووتی خوۆش ئەلحانی

⁵⁶ ره وان بیژی، به رگی سی، ل ۷۱.

كوردی لهم دێره شیعره‌دا ، له ههر نیوه دێرێكا سی لێكچواندنی هیناوه له
 هه‌موویاندا ئامراز (ئه‌وزار) ی لێكچواندنه‌كه‌ی فری داوه كه بریتیه له (وه‌كو). جگه
 له‌مه له هه‌ریه‌كێك له لێكچواندنانه‌دا وشه‌یه‌كه‌ی لابردووه. كه مه‌به‌ستی وه‌سف
 كراوه كه ده‌گه‌ینی. كه ده‌لی (عه‌ره‌ب ئه‌ندامی) مه‌به‌ستی ئه‌وه‌یه بلی ئه‌ندامت وه‌كو
 ئه‌ندامی عه‌ره‌ب وایه. ئه‌ندامی عه‌ره‌بیش زبر و ره‌نگ ئه‌سه‌ره. لێره‌دا ئه‌و
 ئاوه‌لئاوه‌شی لابردووه، ده‌بی خۆینه‌ر به وردی له واتاكانی بگات.

هه‌روه‌ها ئه‌و ناوی بکه‌ره‌ش له‌جی ئاوه‌لئاودایه و مه‌به‌ستی ئه‌وه‌یه بلی قسه‌خۆش
 و شیرین که‌لامن. له لێكچواندنی سییه‌مدا (تورك ره‌فتاری) واته‌ کرده‌وه‌و ره‌وشتت
 وه‌ك توركان وایه، ئه‌میش به‌واتای خۆشه‌ویست و جوان و شه‌رانی و بزێو و عه‌جول دی.
 كوردی بۆ ئه‌وه‌ی دووباره‌ کردنه‌وه‌ی زۆر له دیوانه‌که‌یدا نه‌بی په‌نای بردۆته‌ به‌ر
 هه‌لپژاردنی وشه‌ و ئه‌م شیوازه‌ی به‌کار هیناوه جگه له‌وه‌ی گه‌لی هونه‌ری تری
 ره‌وانبێژی به‌کار هیناوه بۆ ئه‌وه‌ی له وه‌سف و ده‌رپرینی خوره‌وشتی یاره‌که‌یدا
 دووباره‌بوونه‌وه‌ی تیا نه‌بی.

وشه و زاراوه و ليكسيكۆن

له ليكۆلينه و شيكردنهوهی شيوازگهريدا گرنگی تهواو به وشه و چۆنييه تي دارشتنی وشه كان ده درى به هۆی هه لسوکه وتی شاعيره وه له گه ل وشه كان و چۆنييه تي ريز كردن و سه ركيشی جوړه به كارهيئانتيكى ديارى كراو له لای شاعيريك ده بيته شيوازيكي تاييه ت و ديارى ئه و شاعيره . ئه گه ر چاويك بيگيرين به زۆربه ی پارچه شيعر و غه زه له كانی مسته فا به گي كورديدا، ده بينين سه رد پزي زۆربه يان به قسه كردن له گه ل به رامبهردا ده ست پي ده كات. يان راستر بليين كوردی له شيعره كانيدا رووی ده می ده كاته دلداره كه ی، يان خه لكی به گشتی، واته ئه و خه لك و كه سانه ی كه به كوردی ئاشنان و گو ی بو شيعره كانی شل ده كهن. ده توانين بليين كوردی شيوازی (دواندن) ی هه يه له شيعره كانيدا روو به روو راسته وخۆ به رامبهره كه ر ده دويئي له وانه راسته وخۆ به رمبه ر به خۆشه ويسته كه ی جار جاريش مه به ستی خۆشه ويستان و خه لكيه كه له پتي ئه وانيشه وه ديسانه وه مه به ستی هه ر خۆشه ويسته كه يه تي، ئه م نمونه به لگه ی ئه و بوچوانه ن:

چاوی مه ستت وا دياره فيتنه يي به رپا ده كا
خوانی دين وهك توركي يه غمايي به تاو يه غما ده كا

*****

خۆشم قوربان به به نديخانه و زنجير و سيډاره ت
بشرط آنكه نياری برسر من طعن اغيارت

*****

جانا وه ره ئه م جه ژنه به قوربانی سه رت بم
بو تیری قه زای چاوی هه سوودان سو په رت بم

*****

عهزیزم نووری عهینهینم حهیییم
سهبووری بهخشی جانان شهکییم
عهزیزم واهه دووریت دلّ فیگارم
که خوینّ دهپژئی له دیدهی نهشکبارم

*****

ئهی دوری تاجی سهری شاهانی ئیقلیمی جیهان
شه مسی نه فلاکی کمال و شه معی بهزمی عاریفان

*****

چاوه کهم خو من برینداری خه دهنگی چاوی تۆم
زار و بیمار و گرفتاری که مه ند و داوی تۆم

*****

چاوه کهم ده رهق به من به قسه ی به دی بی پیر مه که
بی خه تاو سوچ و قه باحه ت خو ت له من دلگیر مه که

*****

چاوه کهم زانیوته بوچی خه و له چاوم ناکه وی
چونکه من پیش خزمه تم پیش خزمه تان نانون شه وی

*****

چاوه کهم بوچی له گهل عاشق نه مه نده ده عوا ده که ی
چونکه مه عشوقی به قوربان عاشقت رسوا ده که ی

ئهمه ش چهند نمونه یه کن که ئه وانهی کوردی ده یاندوینیی واته موخاته بی کۆن و
به کۆمه ل رووی قسه یان تی ده کا.

عهزیزان من ئه و رویم له لاتان
له مه زلومان به لا چۆل بی وولاتان

*****

ئهری یاران شه وی هیجرانه یاخو مه حشه ره ئه مشه و
سه دای عه باسه یا ناله و فیغانی ئه سغه ره ئه مشه و

عهزیزان من ئەسیری قامەتی نەوتول نەمامیکم
غولامی زولف و ئەگریجە و غولامانە ی غولامیکم

*****

خەبەرێکم بدەنێ ئەهلی خەبەر خەشرە مەگەر
رۆژ کەوا ئەمڕۆ لە مەغرب سەری هیناوەتە دەر

نزیکتزین وشە کە لە دەروونی کوردیەوه هەلقولابێ و هەمیشە ناشنای زمانە پاراوەکە ی بووی، ئەو وشانەن کە دەتوانن مانای خۆشەویستی و جوانی یارەکە ی بگەیهنن. ناسکتزینیان چاوی کوردیە بۆیە زۆریە سەر دێرەکانی بە چاوەکەم دەست پێ دەکا، ئینجا خۆشەویست کە وشە ی (عهزیزی) عەرەبی لەسەر زمانی زۆر بە شیرینی هاتوو و ناوی یارەکە ی پێ بردوو.

لە وەسیەت نامە کە شیدا رووی دەمی دەکاتە نەتەوه کە ی و دەلی :

عهزیزان من ئەوا رۆیم لە لاتان

سەرجهمی ئەم لیکۆلینەوه یە وە ک لە پیناسە ی شیوازیشدا هاتوو ئەوه دەرەخا کە شیواز بریتیه (لە کۆمەلێ دووبارە بوونەوه و جیاوازی تاییبەت بە دەقیکەوه یا بەهەمیکی دیاریکراو)⁵⁷ بەگۆیرە ی ئەم راستیه وشە ی چا و عەزیز سەردەستە ی ئەم کۆمەلە وشە و زاراوانە لە فەرهنگی شیعری (کوردیدا) عەشق و یار و ویسال، لەیلی بێ مەیل و تورک رەفتار و ئەسەمەر و لاغرتەن و سوخە سەوز و ئال. چاوی بە خومار، سەدا و زەنگی قافلەو کاروانی قادر، دل و دیدە ی پر لە خوین و جگەری کون کون و دلێ بە خەنجەری تیژی موژە ی مەحبوبە عەیارە کە ی پارچە پارچە کراو. رۆژ و شەو دوور و یاقوت دەبارێ لە کەلام و گوفتارە شیرینە کە ی کوردی و شەوی یەلدا و دەبجوورقەت غافل نەدەبوو لە زیکی قادری.

بەم شیویە ئەو کۆمەلە وشە و زاراوانە و هەندیکێ تر لەو وشانەن کە مۆرک و تاییبەتیی کوریان پتووە دیارە، هەر وە ک هەموو شاعیریکی تر کۆمەلە وشە و زاراویەکی دیاریکراو لە بەرەمە کانییدا دووبارە دەبیتهوه.

57. جوزیف میشان شریم، دلیل الدراسات لاسلوییه، بیروت، ۱۹۸۴، ص ۳۷.

دیاردیه‌کی تری زمانی شیعی مسته‌فا به‌گی کوردی ئەو‌یه، که به‌هۆی ئەو‌ی زۆر‌به‌ی زۆری شیعه‌کان له‌ باب‌ه‌تی غه‌زله‌ن و وه‌سف و پیا‌ه‌ل‌دانی یار و خۆشه‌ویست مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی شیعه‌کانه، ئەمه‌ بۆته‌ هۆی ئەو‌ی که زمانی شیعه‌کانی کوردی تاییه‌تیه‌کی هه‌بی له‌ به‌کاره‌ینانی ئاوه‌ل‌ئاوه‌کاندا. له‌به‌ر ئەمه‌ ده‌بینین زۆری به‌کاره‌ینانی ئاوه‌ل‌ئاوه‌ له‌ دێره‌ شیعه‌کانیدا بۆته‌ شیوازیکی تاییه‌ت به‌م جۆره‌ شیعه‌انه‌ی کوردیه‌وه‌ که له‌باب‌ه‌تی شیعی گۆرانی (لیریك) دان. ئەمه‌ش له‌ راستیدا ده‌مانبات بۆ مه‌غزاو جه‌وه‌ه‌ری شیواز وه‌ک بیسلی ده‌لی (شیواز ریگایه‌که‌ له‌ راسته‌ری و باوو ده‌رده‌چی، له‌به‌ر ئەمه‌ به‌کاره‌ینانی زمان به‌م شیویه‌ به‌ به‌کاره‌ینانیکی شیوازگه‌ریانه‌ ده‌ژمی‌دری‌ت. بۆمونه‌ به‌کاره‌ینانی ئاوه‌ل‌ئاوه‌کان به‌کاره‌ینانیکی شیوازگه‌ریانه‌ ده‌بی. ئەگه‌ر هاتوو به‌زۆری به‌کاره‌ینان و زیاده‌ رو‌ییان له‌ به‌کاره‌ینانیدا کرد) 58.

ئەگه‌ر سه‌رنجی ئەم پارچه‌ غه‌زله‌ به‌دین ده‌بینین ئاوه‌ل‌ئاوه‌کان که‌ره‌سته‌ی سه‌ره‌کی و زۆر‌به‌ن له‌چاو وشه‌کانی تردا :

له‌یله‌که‌ی بی مه‌یله‌که‌ی مه‌حبویه‌که‌ی عه‌یاره‌که‌م
 شوخه‌که‌ی به‌دبه‌خته‌که‌ی بی ره‌حه‌که‌ی غه‌داره‌که‌م
 زالمه‌ی له‌ خوا نه‌ترسه‌ی کافره‌ی بی مروته‌
 قاتله‌ی عاشق کوژه‌ی جه‌للاده‌که‌ی خو‌غوا‌ره‌که‌م
 گول به‌ده‌ن سیمین زه‌قه‌ن خه‌ت یاسه‌مه‌ن فندق ده‌هه‌ن
 ئەسه‌ره‌ی قه‌ده‌ره‌ه‌ی ناز و نه‌زاکه‌ت دا‌ره‌که‌م
 نه‌ه‌جوان نه‌برۆ که‌مان شیرین ده‌ان و نوکته‌دان
 تهورک ره‌فتار و په‌ری روخسار و کاکۆل دا‌ره‌که‌م

که‌ره‌سه‌ی سه‌ره‌کی ئەو شیعه‌ بریتیه‌ له‌ ئاوه‌ل‌ئاوه‌، هه‌ندی وشه‌ی تر ده‌بینین ناون یان ناوی بکه‌رن (اسم فاعیل) به‌لام له‌واتای شیعه‌که‌دا له‌ سیمانتیک دا ئەوانیش له‌به‌ر ئەو‌ی شیوه‌و سیفات و ره‌وشتی یاره‌که‌ی پیشان ده‌ده‌ن ئەوانیش ئاوه‌ل‌ئاوه‌ن. ئەو‌ی

58 رولف ساندل، مفهوم الاسلوب، ترجمة لاء عبدالحميد، الثقافة الاجنبية، العدد الاول، السنة الثانية،

سۆزنج راکیشه لهو پارچه شیعهردها کاری بهدهگهمن تیاادا بهکار هاتوهه ئهه کارانهش که بهکار هیتراون بی هیژن.

وهک له پیتشت وتمان شیوازیکی کوردی ئههوه به راستهخۆ روودهکاته خۆشهویستهکهی و دهیدیوتی. ئهگهر سههرنجیکی چۆنییهتی داپشتنی ئامرازهکان بهدین لهم رووهوه دهبینن له دپیری یهکهه دا نیشانهی ناسراوی(هکه) و ئامرازی خستنهسهری (ی) (ئیزافهی) لهسهر ناو و ئاوهلئاوهکان داناوه، له دپیری دووهمدان نیشانه ناسیاریهکهی لابردوهه، له دپیری سییهمهوه ئامرازی خستنه سههرهکهشی فریاداوه به تهنیا ئاوهلئاوهکانی بهشیوهیهک ریز کردوهه که نزیککی و گونجان و هاودهنگیهکی تهواو له نیوان دهرخهر و دهرخراوهکاندا ههیه.

ئهم جۆره داپشتن و ههلبژاردنی وشهیه لهلای کوردی یهکیکه له رهگهزه جوانکاریهکانی شیوازی، رهگهزیکی دیکهی جوانکاری لهو پارچه شیعهردها بریتیه له موسیقا ئهه وشهه زاراوانهه که کوردی داپشتوون له دووتوی شیعهرهکاندا جۆره موسیقاو ئاوازیکی چون یهکیان ههیه و هاوسهنگیهک لهنیوان برگه و پارچهکانی وشهکاندا بهدی دهکری و زۆر بهناسانی دهتوانری برگه برگه بکری، له کۆتایی ههر برگه و پارچهیهکدا موسیقا و ئاوازیکی تاییهت بهدی دهکری که لهتهنجامی ئهه دهگانهوهیه کهوهک قافیه له کۆتایه وشه و زاراوهکاندا ههر وشهیهک لهگهه ئههوی دیکه یان پاش یان پیتش خۆیدا قافیهیان دروست کردوهه بهمهش رهگهزیکی تری جوانکاری شیوازی لهم پارچه شیعهردها زیاد کردوهه که ئههیش رهگهزی (رهههیه) قهشهنگی و کۆکیهک دهههخشی به شیعهرهکان. ئهم لایهنه جوانکاریان له شیوازی کوردیدا دهبیته تهواوکههری رهگهزه جوانکاریهکان چونکه وهک هۆراس دهلی ((تهنیا جوانی قهسیده بهس نییه، بهلکو دهبی سیهریکی ههبی که ههر کاتی ویستی ههستی گوینگر بۆلای خۆی رابکیشی. ئادهمیزاد به تهبیعت دلای به رووی دهه به پینکهین دهکریتهوه، ههروهها به دهنگی گریان دل تهنگ دهبی))⁵⁹. شاعیر بهتهنیا بیر دهرنابری . . بهلکو ههست و سۆزی ناسک و کایگهر بهشیوازییک دهردهبری که بههۆیهوه خوینهر دههژینی و ههست و سۆزیان بههه و سۆزی خۆی رادهکیشی. ئهم رهگهزه جوانکاریانه

⁵⁹ هۆراس، هونهری شیعرن ههیدعهزیز کردوییهتی به کوردی، بهغدا، ۱۹۷۹، ل. ۲۰.

وازبان پێ جوان و شیرین و دلگیر دهکری. ئەم مەبەستە لەم پارچە شیعەرە پێ سۆز و جوانکاریەدا بەدی دهکری که سەرنجی زۆرەبی زۆری شاعیرانیشی راکیشاوە و هەست سۆزبان تێکەڵ بە هەست و سۆزی کوردی کردوو لە رێگەیی بە پینج خشتەکی کردنی ئەم غەزەلەوہ :

ئەمان مردن عیلاجی سا لە ریی پیغەمبەرا چاری
 ویسالی یا قەتل یا تەسکین لە هەر سی بۆم بکەن چاری
 وەهـا سوتاووم ئەسلەن تابی فریادم نەما سا دەی
 رەفیقان نیوہ سووتوون ئیوہ نامەرد غەرزە هاواری
 *****

لە کونجی سینە دەنگی ئای و ئۆی دل دێ بە مەحزونیی
 وێران بێ نەم دی ساتی لێی نەییە نالەیی برینداری
 بۆلای هەرکەس دەچم مەنەم دەکا خۆت بۆچی رسوا کرد
 درێغ کـوا حال زانی رەبی تووشم پینیی بیماری
 تا لەکو تاییدا نرخی شیعەرەکی خۆی دەزانی و لە دنیا دا کەس کەریار و نرخرانی
 نییە :

دوور و یاقوت ئەباری لەم کەلامە شیرینەیی کوردی
 خوا سا کوا لـسە دنیا دا قەدرزان و خریداری

جوانی و ناشرینی هونەرێک لە پێوهندی نیوان بەشەکانی ئەو هونەرەدا دەردەکەوی و پێوهندی تاکە بەشەکانە بە هەموو پارچە هونەرێکەوہ. لە غەزەل یا قەسیدەییە کدا لایەنە جوانکاریەکان لە سەرانسەری پارچە غەزەلە کەدا دەردەکەوی جگە لەوہی لە بەش و نیوہ دێرەکانیشدا خۆیان دەنوینن، بەلام بەتەنیا لە وشەییەکی یا زاواوہییە کدا خۆی حەشار نادا لەبەر ئەمە بەلای هەریارت ەوہ ((بەشەکانی مۆرفۆلۆجی بەتەنیا و تاکە تاکە جینگای ئەوہ نین جوانیان تیدا دیاری بکری، تاوہ کو پێوهندی لە نیوانیاندا دروست نەبی))⁶⁰، ئەم رەگەز و تاییەتیە جوانکاریانە کە بریتین لە (مۆسیقا، جوانی و بەرزیی، جۆرە ئەفسونییکی تیدایە کە سەرنجی خۆینەر رادەکیشتی بەمەش لایەنەکانی شیوازی

⁶⁰ الدكتور عزالدین اسماعیل، الاسس الجمالیة فی النقد العربی، القاہرة، ط الثانیة، ۱۹۶۸، ص ۲۳۴.

سه‌رچاوه‌کان

کوردییەکان :

- ئەحمەدی خانى، نوبهارا سیدیایی مەزن ئەحمەدی خانى، صادق بهاء الدین، بەغدا، ۱۹۷۹.
- ئەمین فیضی بەگ، ئەجموومەنى ئەدەبیات، توێژینەوهی لیژنەى ویژەو کەله‌پور، کۆری زانیاری عێراق، دەستەى کوردی، بەغدا، ۱۹۸۳.
- تۆفیق قەفتان، میژووی حوکمدارانى بابان له قەلاچاولان، بەغدا، ۱۹۶۱.
- جەلال مەحمود عەلى، ئیدیۆم له زمانى کوردیدا، زنجیرەى کەله‌پور ۱- بەغداد، ۱۹۸۲.
- جەمال نەبەز، زمانى یەگرتووی کوردی، یامبرگ، ۱۹۷۶.
- خانای قوبادى، شیرین و خوسرەو، ساغکردنەوهی محمدى مەلا کەرىم، بەغدا، ۱۹۷۵.
- دلشاد عەلى مەحمەد، بنیاتی هەلبەست له هۆنراوهی کوردیدا، نامەى ماجستیر، زانکۆى سەلاحەددین، ۱۹۸۹.
- دیوانى ئەدەب، یادگارى عبدالله بەگى مصباح الدیوان، چاپى سێیەم، هەولێر، ۱۹۶۶.
- دیوانى حاجى قادری کۆبى، لیکۆلینەوهو لیکدانەوهی سەردار حەمید میران، کەرىم مستەفا شەرەزا، پێداچوونەوهی مسعود محمد، ۱۹۸۶.
- دیوانى حەریق، کتیبخانەى مەریوانى، ژمارە ۶، بەغدا، ۱۹۳۸.
- دیوانى سالم، کوردی و مەریوانى، چاپى یەكەم، بەغدا، ۱۹۳۳.
- دیوانى سید یعقوب ماھیدەشتى، هەول و کۆششى محمد علی سلطانى، ۱۳۶۳هـ.
- دیوانى کوردی، کوردی مەریوانى، چاپى یەكەم، بەغدا، ۱۹۳۱.
- دیوانى شیخ رەزای تالەبانى.
- دیوانى مەحوى، لیکدانەوهو لیکۆلینەوهی مەلا عبدالکەرىمى مدرس و محمد مەلا کەرىم، بەغدا، ۱۹۷۷.
- دیوانى نالى، لیکۆلینەوهو لیکدانەوهی مەلا عبدالکەرىمى مدرس و فاتح عبدالکەرىم، بەغدا، ۱۹۷۶.
- دیوانى نالى و فەرھەنگى نالى، لیکۆلینەوهو ساغ کردنەوهی د. مارف خەزەندار، بەغدا، ۱۹۷۷.
- دیوانى وەفایى، لیکۆلینەوهی محمد عەلى قەرەداغى، بەغدا، ۱۹۸۶.
- رەمزى قەزاز، داستانى دوو پالەوان، فەقى ئەحمەدی دارەشمانە و کەبیغانى فەرەنگ، مطبعة الماحظ، بەغداد، ۱۹۶۸.
- رەفیق حیلەمى، شیعەر و ئەدەبیاتى کوردی، چاپى دووهم، هەولێر، ۱۹۸۸.
- سەرەتایەك بۆ لیکۆلینەوهی شیعەرى کلاسیکى کوردی، چەند وتاریکە له دیدارى شیعەرى کلاسیکى کوردیدا خۆتندراو، ئەمادەکردنى بۆ چاپ مە کریم، بەغدا، ۱۹۸۶.

- شهرف خانی بدلیسی، شهرفنامه، گۆرینی ههژار، بهغدا، ۱۹۷۳.
- عهلاهدهدین سجادی، میژووی ئهدهبی کوردی، بهغداد، چاپی دووهم، ۱۹۷۱.
- عهلاهدهدین سجادی، نرخ شناسی، بهغداد، ۱۹۷۰.
- عهلاهدهدین سجادی، خۆشخوانی، بهغداد، ۱۹۷۸.
- عهلاهدهدین سجادی، دهقهکانی ئهدهبی کوردی، بهغداد، ۱۹۷۸.
- د. عهزهدهدین مستهفا رهسول، سهرنجی له زمانی ئهدهبی یهکگرتوو، بهغدا، ۱۹۷۱.
- د. عهزهدهدین مستهفا رهسول، شیعری کوردی، ژیان و بهرههمی شاعیرانی، بهشی یهکههم، بهغدا، ۱۹۸۰.
- عهزیز گهردی، رهوانییژی له ئهدهبی کوردیدا، بهرگی یهکههم، رونییژی، بهغدا، ۱۹۷۲.
- عهزیز گهردی، رهوانییژی له ئهدهبی کوردیدا، بهرگی دووهم، جوانکاری، ههولیر، ۱۹۷۵.
- عهزیز گهردی، رهوانییژی له ئهدهبی کوردیدا، بهرگی سییههم، واتا ناسی، سلیمانی، ۱۹۷۹.
- عهزیز گهردی، پهخشانی کوردی، زانکۆی سهلاحدهدین، ههولیر، ۱۹۸۷، کتییکی مهنهجه.
- عبدالله بهگی مسباح - دیوان، شاعیری گهورهی خاکی موکریان، لیكۆلینهوهو بلاوکردنهوه، نووسینی دکتۆر مارف خهزنهدار، بهغدا، ۱۹۷۰.
- د. کامل حسن البصیر، شیخ نوری شیخ صالح له کۆری لیكۆلینهوهی ویژههیی و رهخهسازیدا، چاپخانهی کۆری زانیاری، بهغدا، ۱۹۸۰.
- د. کوردستان موکریانی، سینتاکسی رستهی ساده له زمانی کوردیدا، بهغداد، ۱۹۸۶.
- کهریم شارهزا، نالی و زمانی ئهدهبی یهکگرتوو، بهغداد، ۱۹۸۴.
- د. مارف خهزنهدار، کیش و قافیه له زمانی کوردیدا، بهغداد، ۱۹۶۲.
- د. مارف خهزنهدار، لهبابهت میژووی ئهدهبی کوردیهوه، بهغدا، ۱۹۸۴.
- محمد ئهمین زکی، تاریخ سلیمانی و ولاتی، بهغدا، ۱۹۳۹.
- محمد معروف فتاح، زمانهوانی، جامعه صلاح الدین، ههولیر، ۱۹۸۷، کتییکی مهنهجه.
- محمد ملا کریم، نالی له کلاوژۆنهی شیعرهکانیهوه، بهغداد، ۱۹۷۹.
- مهسعود محمد، چهپکینک له گولزاری نالی، بهغدا، ۱۹۷۶.
- هۆراس، هونهری شاعر، حمید عزیز کردوویهتی به کوردی، بهغدا، ۱۹۷۹.

گۆڤار و رۆژنامهكان :

- گۆڤارى كۆپى زانىارى كورد، بهرگى يه كهه، بهشى يه كهه، ۱۹۷۳.
- گۆڤارى كۆپى زانىارى عىپراق، دهستهى كوردى، بهرگى ههشتهه، ۱۹۸۱.
- گۆڤارى كۆپى زانىارى عىپراق، دهستهى كوردى، بهرگى نۆههه، ۱۹۸۲.
- گۆڤارى كۆپى زانىارى عىپراق، دهستهى كوردى، بهرگى سىانزه، ۱۹۸۵.
- گۆڤارى كۆپى زانىارى عىپراق، دهستهى كوردى، بهرگى چواردهههه، ۱۹۸۶.
- گۆڤارى كۆپى زانىارى عىپراق، دهستهى كوردى، بهرگى شانزه و ههڤده، ۱۹۸۷.
- گۆڤارى رۆشنبىرى نوئى، ژماره ۶۰، نىسان و مايسى ۱۹۷۷.
- گۆڤارى رۆشنبىرى نوئى، ژماره ۱۰۷، ئهیلولى ۱۹۸۵.
- گۆڤارى رۆشنبىرى نوئى، ژماره ۱۱۲، كانونى يه كهه، ۱۹۸۶.
- گۆڤارى رۆشنبىرى نوئى، ژماره ۱۱۳، نادارى ۱۹۸۷.
- گۆڤارى كۆليجى ئهدهبىيات، زانستگای بهغدا، ژ. ۱۵، بهغدا، ۱۹۷۲.
- گۆڤارى ((شمس كوردستان)) رۆژى كوردستان، العدد ۶، ۵ / ت، ۱، ۱۹۷۱.
- گۆڤارى كاروان، ژماره ۶۷، ئابى ۱۹۸۸.
- گۆڤارى بهيان، ژماره ۴۷، شوباتى ۱۹۷۸.
- رۆژنامهى ژيان، ژماره ۲۷، ۳۱، ۳۲، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۶، ۵۹.
- رۆژنامهى ژيان، ژماره ۲۹۳، ۱۴/ئهیلول، ۱۹۳۱.
- براهىتى، ژماره ۱۰، سالى يه كهه خولى دووهه، كانوونى دووهه ۱۹۷۱.
- براهىتى، ژماره ۱، سالى دووهه، خوولى دووهه، حزيرانى ۱۹۷۱.

عهدهبىيهكان :

- ابن خلدون، المقدمة، مصر، مطبعة خيرية العامرة، ۱۳۲۲ هـ.
- ابن القاسم اسماعيل بن عباد، الاقناع فى العروض و تخريج القوافى، تحقيق الشيخ محمد حسين آل ياسين، بغداد، ۱۹۶۰.
- احمد أمين، النقد الادبى، لبنان، ۱۹۶۷.
- احمد شايب، الاسلوب، مصر، الطبعة السادسة، ۱۹۶۶.
- الاحمدى فى ترجمة الكلمات العربية بالكردية، دراسة و تحقيق مجموعة من اوقاف السليمانية، بغداد، ۱۹۸۴.
- د. احمد مطلوب، البحث البلاغى عند العرب، الموسوعة الصغيرة، عدد ۱۱۶، بغداد، ۱۹۸۲.

- أ.ف. تشتشرين، الافكار و الاسلوب، ترجمة د. حياة شارارة، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد.
- الشيخ جلال الحنفي، العروض التهذيبي و اعادة تدوينه، بغداد، ١٩٧٨.
- جلال الدين محمد، خطيب القزويني، الايضاح فى علوم البلاغة، الجزء الثاني، القاهرة.
- د. جوزيف مينشال شريم، دليل الدراسات الاسلوبية، بيروت، ١٩٨٤.
- داود سلوم، تطور الفكرة و الاسلوب فى الادب العراقي، بغداد، ١٩٥٩.
- رشيد احمد التركى، فلوير نظرة فى اسلوبه الفنى، الموسوعة الصغيرة، ١٣٢، بغداد، ١٩٨٣.
- روجر فالور، نظرية اللسانيات و دراسة الادب، ترجمة د. سلمان الواسطى، مجلة الثقافة الاجنبية العدد الاول، السنة الثانية، ١٩٨٢.
- رولف ساندل، مفهوم الاسلوب، ترجمة لمياً عبد الحميد العاني، مجلة الثقافة الاجنبية، العدد الاول، السنة الثانية، ١٩٨٢.
- المستر ستيفن شيمسلي لونكريك، أربعة قرون من تأريخ العراق الحديث، ترجمة جعفر الحياط، الطبعة الرابعة، بغداد، ١٩٦٨.
- سلامة موسى، الادب الشعبى، القاهرة.
- د. صفاء خلوصى، فن التقطيع الشعرى و القافية، التقطيع، ج/١، بغداد، ١٩٦٣.
- عبدالقهار المجرانى، دلائل الاعجاز، بيروت، دارالمعرفة للطباعة، ١٩٧٨.
- عبد السلام المسدى، المقاييس الاسلوبية فى نقد الادبى من خلال (البيان و التبين) للجاحظ، حويليات الجامعة التونسية، العدد ١٣، العام ١٩٧٦.
- عبد السلام المسدى، السلوبية و النقد الادبى، مجلة الثقافة الاجنبية، العدد الاول، السنة الثانية، ١٩٨٢.
- على الجندى، فن التشبيه، بلاغة، أدب، نقد، الطبعة الاولى، مصر، ١٩٥٢.
- الدكتور عبد العزيز سليمان نوار، تأريخ العراق الحديث، القاهرة، ١٩٦٨.
- طراهم هاف، الاسلوب الاسلوبية، ترجمة كاظم سعد الدين، دار آفاق عربية، بغداد، ١٩٨٥.
- الدكتور غزالدين اسماعيل، الاسس الجمالية فى النقد العربى، القاهرة، الطبعة الثانية، ١٩٦٨.
- طوستاف فون غرنباوم، دراسات فى الادب العربى، ترجمة الدكتور احسان عباس، د. أنيس فريجة، د. محمد يوسف نجم، د. كمال يازجى، بيروت، ١٩٥٩.
- الشيخ محمد خال، الشيخ معروف النودهى البرزنجى، جزء ١، بغداد، ١٩٦٣.
- محمد القزلى، التعريف بمساجد السليمانية و مدارسها الدينية، بغداد، ١٩٣٨.

- محمد غنيمي هلال، النقد الادبي الحديث، بيروت، ١٩٧٣.
- الشيخ محمد بن مصطفى بن احمد الشهير بالشيخ معروف النودهي، العمال الكاملة (المتفرقات) تحقيق مجموعة من أوقاف السلمانية، مطبعة العاني، بغداد، ١٩٨٨.

فارسيه‌كان :

- علي أكبر شهابي، خراساني، روابط ادبي ايران و هند يا تأثير روابط ايران و هند در ادبيات دوره صفويه، طهران، اسفندماه ١٣١٦.
- محمد تقى بهار، سبك شناسي، يا تاريخ تطور نثر فارسي، جلد اول، چاپ دووم، ١٣٣٧.
- صائب و سبك هندی، مجموعه سخنرانيه‌های ایراد شده در مجمع بحث در افكار و اشعار صائب به كوشش محمد درياگشت، تهران، ١٣٥٤.

نينگليزيه‌كان :

- J.A Cuddon, A Dictionary of Literary Terms, (London: Andre Deutsch, 1977).
- Coles Editorial Board, Dictionary of Literary Terms, (Toronro; Coles Publishing Company Limited, 1980)

Abstract

The thesis deals with “stylistic” which is regarded the basic aspect of literature. Generally speaking it includes the style of Kurdish classic poetry during a period of Kurdish literary history “An Era of affluence” within Sulaimany territory.

In the first chapter the researcher deals with the style and stylistics including theories and definitions about them in details, trying to show differences between many forms which differ according to different subjects, poetry in particular, reinforced by the sources concerning this study.

While in the second chapter he deals with the form “the visible face of the style” and the nature of using poetic language by the poets of the same school within Sulaimany territory and the most outstanding styles used not only by the poets of that period, but the generation coming after them also. He makes a survey of the unitive Kurdish language, the usage of the words and terms common at that time, the effect of the language and literature of the neighboring nation on the poetic language of those poets, and that effect is regarded an aspect of Kurdish literature at that period, And he deals with the subject of “metre and rhyme” and whether the Arabic methods are apt to be used by those poets “Ramel” and “Hazeg” metres in particular, which the poets of that era and after used.

In the third chapter he takes up the artistical nature of the same poetry school which includes “Naly, Salim and Kurdy” and the most important artistic characteristics of each of them and how much they differ by having their own ways with the most outstanding elements that make up their own poetic styles followed by three of them, but briefly, as we see “Kurdy” is known for his clarity, but Salim is ambiguous and more complex than the two of them.

The study comes in contact with some linguistic and grammatic items as concerning the poems with a formalist study of some lines intending to show the most important stylistic characteristics. In addition, the study covers Salim’s style for playing on language by using interchanging .

To sum up it the study uncovers the most important artistic characteristics of a poetry school whose Kings are “Naly, Salim and Kurdy” going through the formalist nature which is a clear mark of the same school.

